

B. 812/13

A KATHOLIKUS RESTAURÁCIÓ NYUGATMAGYARORSZÁGON

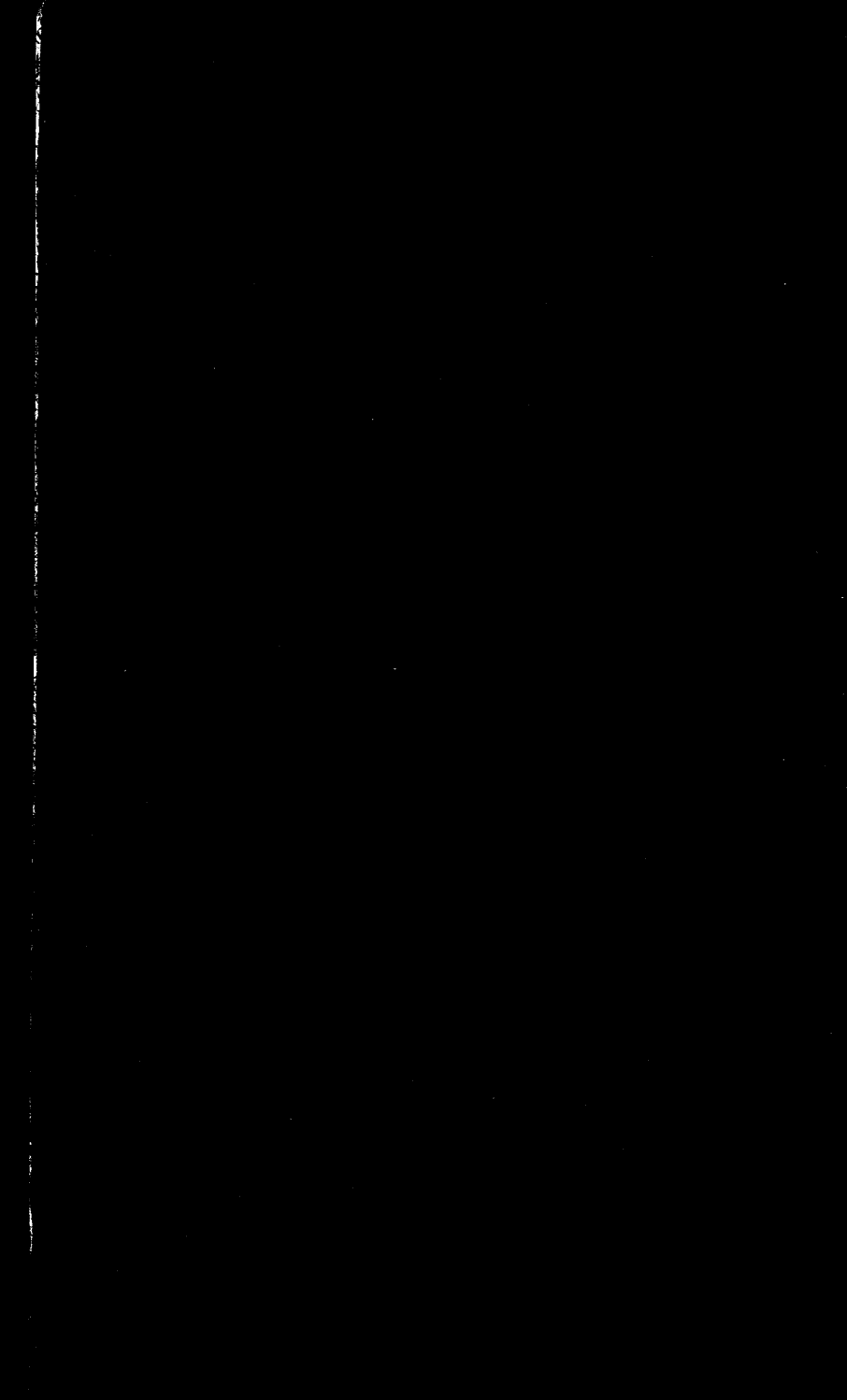
(I.: SOPRONMEGYE KATHOLIKUS EGYHÁZI ÉS TANÜGYI VISZONYAI
A XVII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.)

ÍRTA :

VANYÓ ALADÁR TINAMÉR

O. S. B.

1928.
PANNONHALMA.

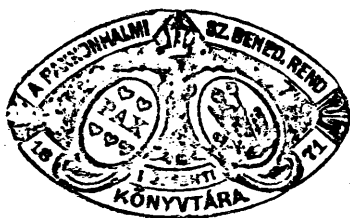
A KATHOLIKUS RESTAURÁCIÓ NYUGATMAGYARORSZÁGON

(I.: SOPRONMEGYE KATHOLIKUS EGYHÁZI ÉS TANÜGYI VISZONYAI
A XVII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN.)

ÍRTA:

VANYÓ ALADÁR TIVAMÉR

O. S. B.

PANNONHALMA, 1928.

HALADÁS NYOMDARESZVÉNYTÁRSASÁG.

Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma
06 96 570 142
fokonyvtar@osb.hu

Nihil obstat.

Bartholomaeus Molnár
censor.

806/1927.

Imprimatur.

In Sacro Monte Pannoniae, 11. Oct. a. 192~~8~~⁹.

† *Remigius*
Archiabbas et Ordinarius.

Források.

A) Egykorú eredeti kútfők:

- 10 kötet egyházlátogatási jegyzőkönyv (visitatio canonica) a győri püspöki levéltárból:
- 1641: Soproni főesperesség általános (tüzetes v. részletes) egyházlátogatás (generalis visitatio).
- 1646: Locsmándi főesperesség.
- 1651: " " (általános).
- 1651: Soproni " "
- 1659: Locsmándi és rábai főesperesség (részleges).
- 1659: Soproni főesperesség.
- 1670: " " (részleges).
- 1674: Locsmándi " "
- 1674: Soproni " (általános).
- 1680: " " "
- 1685: " " (Az előbbivel egy kötetben.)

Protocollum 6. (A csornai prépostság hiteleshelyi levéltárában.)

Protocollorum Comitatus Soproniensis Tom. II. (1628—1689). A soproni megyei levéltárban.

Szemerei (Répcse) régi jegyzőkönyv, 1658—1668. Sopronmegye monografiájának iratai közt. Megyei levéltár.

B) Kéziratok:

Bálics Lajos kanonok kéziratai Sopronmegyéről. (Sopronmegye monografiájának iratai közt. Megyei levéltár.)

Drinóczy György: Böngészet Sopron Megye Ismérétehez. (A csornai prépostság levéltárában.)

Nagy Imre, az elhunyt megyei monográfia-író anyaggyűjtő ívei. (Sopronmegye monografiájának iratai közt. Megyei levéltár.)

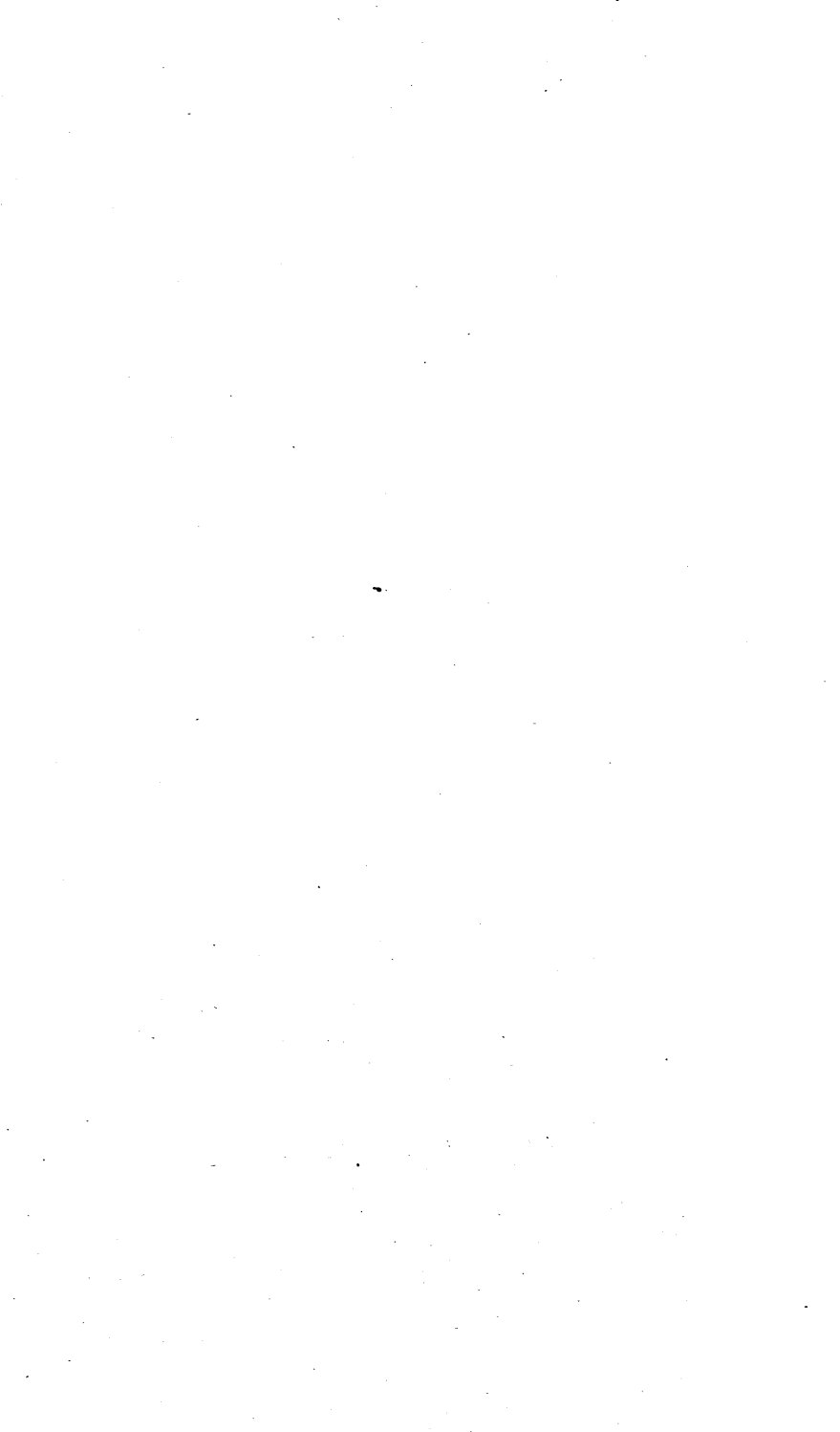
Szelecz Arnold rendtársam jegyzetei az 1696-i soproni, 1697-i locsmándi és rábai főesperességben végzett egyházlátogatás jegyzőkönyveiből.

Historia Praepositurae Csornensis-Compilavit Gregorius Árvay Ord. Praem. (Csornai prépostság levéltára.)

C) Irodalom.

- Acsády Ignác : A magyar jobbágyság története. Budapest, 1906.
Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1886.
- Bertalanffy Gyula : Adatok a kőhalmi plébánia történetéhez. (Magyar Sion, 1869.)
- Békefi Remig : A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910.
A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906.
Az újkori iskolázás. (Beöthy-Badics: A magyar irodalom története.³ I.)
- Braun, Joseph S. J.: Die liturgische Gewandung in Occident und Orient. Freiburg Br. 1907.
- Bruckner Győző : A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. Budapest, 1922.
- Bubics-Merényi : Herceg Esterházy Pál nádor. (Magyar Tört. Életrajzok, XI. évf.) Budapest, 1895.
- Buchberger, Michael : Kirchliches Handlexikon. München, 1907.
- Fábián István : A csepregi plébánia. (Magyar Sion, 1865.)
A széplaki plébánia története. (Magyar Sion, 1863.)
Az egyházassalvi plébánia története. (Magyar Sion, 1864.)
- Frankl (Fraknói) V. : A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873.
- Hain, Ladovicus : Repertorium Bibliographicum. 4 kötet. Stuttgart—Paris, 1826—38.
- Hefele-Knöpfler : A katolikus egyháztörténet tankönyve. 2 kötet. Temesvár, 1903. (Ford. Kováts Sándor és Ferch Máttyás.)
- Hurter, H. S. J. : Nomenclator Litearius Theologiae Catholicae.³ 5 K. Oeniponte, 1903—13.
- Karácson Imre : A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. (Hadtört. Közl. 1896. [IX.]
- Karácsonyi János : Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig.² Nagyvárad, 1015.
- Kollányi Ferenc : Képek a magyar hitújítás idejéből. (Magyar Sion, 1891.)
- Kováts Gyula : A párbér jogi természete. Budapest, 1886.
- ← Közgazdasági Lexikon. (Szerk.: Halász Sándor és Mandelló Gyula.) 3 k. Budapest, 1898—1901.
- Lederer Emma : Régi-magyar űrmértékek. (Századok, 1923.)
- ← Magyar Nemzet Története VII. (Acsády Ignáctól) Budapest, 1898.

- Maurer, Joseph : Cardinal Lepold Grof Kollonitsch. Innsbruck, 1887.
- Mályusz Elemér : A helytörténeti kutatás feladatai. (Századok, 1924.) 11
- Mihályfi Ákos : A nyilvános istentisztelet.³ Budapest, 1923.
A papnevelés története és elmélete. 2 k. Bpest, 1896.
- Mohl Adolf : Der Gnadenort Loreto in Ungarn. Eisenstadt, 1894.
Törökvilág Kismarton vidékén. Sopron. (Évnélkül.)
- Mohl Adolf—Balics L.: Lövő története. Győr, 1892.
- Molnár Aladár : A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Budapest, 1881.
- Pauler Gyula : Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. 2 k. Budapest, 1876.
- Payr Sándor : A dunántúli evangélikus egyházkerület története.
I. Sopron, 1924.
A soproni evangélikus egyházközség története.
I. Sopron, 1917.
- Pintér Jenő : A magyar irodalom történetének kézikönyve. I. Budapest, 1921.
- Rómer Flóris : Árpás és a mórchidai szent Jakabról címzett prépostság története. Pest, 1869.
- Szabó Károly : Régi magyar könyvtár. 3 k. Budapest, 1879—98.
- Szekfü Gyula : A katolikus történetírás Magyarországon. (Magyar Katholikus Almanach I. évf. Budapest, 1927.)
- Tagányi Károly : Vélemény a megyei monographiák tervrajza ügyében. (Századok, 1894.)
- Thaly Kálmán : Az 1683-iki táborozás történetéhez. (Ért. a tört. tud. kör. VI. k. 4. szám. Budapest, 1883.)
- Timon Ákos : A párbér Magyarországon. Budapest, 1885.
Zárszó a párbér-vitához. Budapest, 1886.
- Tschány's, Hanns : Ungrische Chronik von Jahre 1670 bis 1707. (Magy. Tör. Tár. V. k. Pest, 1858.)
- Wetzer-Welte : Kirchenlexikon.² 12 k. Friburgi Br., 1882—1901.
- Zsilinszky Mihály : A magyarthoni protestáns egyház története. Bpest, 1907.
A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. 3₁ k. Budapest, 1881—93.

Bevezetés.

Jelen dolgozat egykorú canonica visitatiók alapján készült; egyéb kiadatlan forrásokat és nyomtatásban megjelent műveket inkább csak kiegészítésként és eligazító, valamint ellenőrző fonálként használtunk fel. Mint a cím is kifejezi, csak a katolikus egyházi és katolikus tanügyi állapotok teszik tárgyát. De a cím kissé tágabb értelmű, mivel egész pontosan véve e feldolgozás 1640-től 1690-ig tart. Azt is szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy tárgyalásunkban Sopron városát csak egy-két helyen érintettük, egyébként azonban a statisztikai kimutatásokba seholsem vettük fel.

A 16. és 17. század két igen fontos korszak Magyarország vallási életéből. A reájuk — főként az utóbbira — világosságot derítő katolikus vonatkozású adatok legnagyobb, legértékesebb része, sajnos, még ma is kiadatlan okiratokban és egyházlátogatási könyvekben pihen. Pedig e főesperesi jelentések a legbecsesebb vallásügyi, művelődéstörténeti és néprajzi adatokat tartalmazzák. S mindezek megbízhatók, hitelesek.¹ Legújabban Szekfü Gyula sürgeti a visitatiós-jegyzőkönyvek kiadását és feldolgozását.² E dolgozattal mi is hozzá akartunk járulni — amennyire szerény tehetségünk és időnk engedte — a magyar katolikus egyház múltjának megvilágításához. Egyrészt ez a szempont, hogy t. i. a szintetikus feldolgozóknak anyagot akarunk nyújtani, másrészt pedig az a körülmény, hogy ez az értekezés Sopronvármegye monografiájának egy részét fogja tenni, megérteti adataink nagy tömegének közlését.

Allandó forrásunk, az egyházlátogatási könyvek idézésénél azt a módszert használtuk, hogy közöltük ama helység nevét, melyben a visitator a kérdéses dologról beszél és utána zárójelbe tettük a visitatio évét. Az egy-egy évről való visitatiók rendszerint külön kötetben vannak, a kötet végén a tartalomjegyzékben megkeresve a kérdéses községet, az ott jelzett lapszámon könnyen megtalálható.

¹ Kollányi: Képek a hazai hitújítás idejéből, (Magyar Sion. 1891. 751. 1.)

² A katolikus történetírás Magyarországon. (Magyar Katolikus Almanach I. évf. 1927. 699. 1.)

Olykor — a változatosság kedvéért — a mondat végére tettük a visitatio évét. Ezt ilyenkor is mindig a mondatban szereplő községgel kell összefüggésbe hozni. Az idézésnek ezt a módját forrásaink és dolgozatunk természete tették szükségessé. Tárgyalásunk során többször megemlékezünk Sopronmegye 3 főesperességéről: a soproni-ról, locsmándiról és rábairól. Ezek határai a tőlünk feldolgozott időben a következők. A soproni főesperesség a megyének a Fertőtől nyugatra eső részén terül el, magában foglalja tehát a kismartoni, nagymartoni ~~járás~~ egészen és a soproninak északi csücskét, kb. a Sopron—Sopronbánfalva vonalig bezárólag. A locsmándi főesperesség a soproni járás ettől délrefekvő részére, az egész felsőpulyai ~~terület~~ és csepregi járásra, továbbá a kapuvári járás nagyobbik (keleti) ~~része~~ és az egész csornai járás a rábai főesperesi kerülethez tartozik. Az egyházi beosztás ma is teljesen hasonló a most vázoltéhoz.

Reméljük, hogy Isten segítségével szerény tanulmányunk után még Sopronmegye határain túl is vizsgálni fogjuk — szélesebb alapvetéssel és forráskutatással — a katolikus megújulás korát.

Néhány szó a canonica visitationról.

Hazánkban — Timon szerint — a tüzetes egyházlátogatásnak (visitatio generalis) szükségképi feltétele volt a királyi mandátum (mandatum visitationum).¹ A tőlünk használt egyházlátogatási könyvekben ennek nem találtuk nyomát és ilyenről, mint külön okmányról sincs tudomásunk — a győri püspöki levéltárát illetően. Ellenben mindig ott van a visitatiós könyvek elején — még részleges egyházlátogatás (visitatio particularis) esetében is — egy erősen egyező bevezető formula, amely szerint a visitator püspökének különleges megbízatása folytán (ex speciali commissione), illetve parancsára (iuxta continentiam mandati) indult el tiszte teljesítésére.² Csak egyetlenegyszer találkozunk a bevezető formulában az említett kifejezések után a nádor névével is (... Nicolay Eszterhazi de Galanta Incliti Regni Hungariae Palatini consensu),³ de ezt némileg ama körülmény teszi érthetővé, hogy a visitált soproni főesperességben ő volt kegyura a legtöbb templomnak.

A visitatiót a megfelelő főesperesség feje, vagy valamely más győri kanonok végezte. Némely alkalommal két személy együtt látogatta az egyházakat; pl. 1661-ben a soproni főesperesség két visitatora: Baranyay Péter soproni főesperes és ~~helyettese~~ ^{1641.} (vice-archidiaconus), Wlahovich János vulkapordányi plébános. Kishőflánynál (1641) az egyházlátogatási jegyzőkönyv az aktus lefolyására nézve is nyújt némi tájékoztatást: a visitorok a plébánost és híveit összegyűjtötték a templomba, ott az egyik visitor szentmisét mutatott be, szentbeszédet mondott, majd megírta jelentését. Timon ama megállapítását, hogy a 17. században a világi hatóságoknak a visitatioknál való közvetlen részvétele még nem volt szokásos,⁴ illetve hogy ennek a canonica visitatiokban nincs nyoma,

¹ A párbér Magyarországon, 22. l.

² Liber visitationis Archidiaconatus Soproniensis 1651 és Archidiaconatus Loczmaniensis de anno 1674 c. kötetek bevezető soraiból.

³ Liber visitationis Archidiaconatus Soproniensis anno 1641, 1. l.

⁴ A párbér Magyarországon, 13. l.

legalábbis a tőlünk felhasznált anyagra nézve kétségbe kell vonnunk. Hiszen pl. a soproni főesperességben 1641-ben végzett tüzetes egyházlátogatás jegyzőkönyve egymásután sok községnél (Fraknó, Sopronkertes, Selegszántó, Kelénpaták, Cinfalva, Oszlop, Fertőfőhéregyház stb.) névszerint is megemlíti, hogy kiknek jelenlétében történt a jelentés megírása. A jelenlévők közt voltak rendszerint a plébános (esetleg a szomszédos falvak egyik-másik papja is), a bíró, jegyző és esküdtek. — Az egyházlátogatás véghezvitelére, igénybe vett karhatalomról egyetlen felhasznált canonica visitatioban sem olvastunk. A visitorator törekedett a protestáns többségű helyeken is eleget tenni megbízatásának. Néhol sikerült is, másutt viszont nem engedték be és a protestáns lelkész nem ismerte el joghatóságát. Pl. Nagyecskén 1651-ben. Locsmádon (1651.) a prédikátor nem volt otthon és mégsem engedték be a visitorator. Sok protestáns parókiát csak névszerint sorol föl, a látogatást bennük meg sem kísérelte. Ilyenek a locsmáncsi főesperességben az 1651-i visitatio szerint Bő, Bük, Csapod, Dasztifalu, Egyházásfalu, Felső-ság, Iván, Keresztény, Kisgógánfa, Locs, Nemeskér, Nemesládony, Pórládony, Répceszemere, Sajtoskál, Simaháza, Újkér.

Kétféle visitatiót különböztetünk meg: generalis-t (Timon szerint: tüzetes, részletes) és particularis-t (részleges). Az elsőnél az egész főesperesség minden községét meglátogatta a visitorator, a második esetben csak egy-egy részt, illetve több-kevesebb községet.

A templomok és berendezésük.

A 17. század hazánk történetének mozgalmas és harcias korszaka. Különösen a század első fele, mikor kétfelől is lángban állt a látóhatár. Az emberek szívét-lelkét a háborús izgalmak, tervek és terhek foglalták el és bizony, nem is igen érték rá, hogy az Isten házának külső és belső fényével sokat törődjenek. Jól láthatjuk ezt megyénkben, hol oly hatalmas főurak, mint az Esterházyak kegyurasága alá tartozó községekben is olykor annyira siralmas állapotokat találunk. De nemcsak az anyagi, hanem a szellemi, egyházi teendők elintézésében is késedelmes eljárást tapasztalunk. Néhány példa e jelenségekre: Büdöskúton, hol Esterházy Miklós gr. volt a kegyúr, már az 1641. évi visitator említi, hogy a templom rossz állapotban van; ugyanezt mondja az 1651-i is, 1653-ban a község költségén felépült, de még 1680-ban sincs felszentelve! Nagymartonban (1641. Kegyúr: Esterházy Miklós gr.) a templom romladozó. Szárföldön, Csorna filiáján (kegyúr Esterházy Pál gr.) az 1659-i visitatio szerint a templom teljesen összeomlott, csak a csupasz falak állanak. Szombathelyen (kegyúr a győri püspök) az 1659-i jelentés szerint ugyanilyen a helyzet; a leeső kövek miatt misézni sem lehet a templomban. De sok dicséretes buzgóságot és áldozatkészséget is találunk; főként a 60-as és 70-es évek idején sok templomot kijavítottak, másokat újjáépítettek. Pl. a fülesi templomot (1659.); itt a visitator még a kijavításra megvett anyagot is megemlíti.¹ Az építkezés költségének $\frac{1}{3}$ -át a templommal nem rendelkező filia, Malomháza fizeti. Cinfalván ugyancsak 1659-ben újonnan felépítették a templomot, de – ami érdekes – nem a régi templom helyén. Viszontagságos sorsú Feketeváros szentegyháza: az 1659-i visitatio szerint temploma újonnan felépült, az 1674-i jelentés azt mondja róla, hogy leégett és összedőlt; 1680-ban azt olvassuk, hogy már felépítették, míg az 1685-i visitatio szerint ez is áldozata

¹ 4 q vas, 30 köből mész, 40 gerenda, 8000 cserép stb.

lett a török átvonulásnak: leégett. Lajtaszentmiklóson 1669-ben építettek templomot, addig nem volt (1680). Tormafaluban 1673-ban alapjától megújították a templomot a község költségén (1674), Völgyfalván 1659-ben épült újjá (1680).

A templom gyakran a községen kívül fekvő dombon emelkedett,¹ de ebben az esetben legtöbbször a faluban is volt kápolna;² némely helyen az ilyen fekvésű templomban már csak ritkán volt istentisztelet és a nép vallásos élete a községi kápolnában zajlott le.

A templomokat — majdnem kivétel nélkül mindenütt — fallal övezett temető vette körül.³ Nagylózson két templom volt, a falun kívül álló az akatholikusoké; e mellé temetkezett a falu lakossága (1659), Lépesfalván hasonlóképen a községen kívüli kápolna körül volt a temető (1674 és 1680). A temetőben többnyire kápolna is van.⁴ Szárazvámon a temetőben levő oszlopcsarnokban oltár van, ezen misézik a pap a templomszentelés ünnepén (1651).

A tető többnyire zsindellyel fedett, de a 60-as és 70-es évek újjáépítései után egyre gyakoribbá válik a cseréptető, bádog tetőről csak egyetlen alkalommal találtunk említést.⁵ Többször előfordul, hogy a templom egyik része cserép, a másik zsindelytetős. Pl. Okán (1674) és Oszlopon (1641) a tetőzet felerészben zsindelyből, felerészben cserépből van. Ruszton (1674.) a szentélyt cserép, a templom többi részét zsindely fedi. Tornya csaknem minden egyes templomnak volt, de két torony csak egyszer kerül elő, ott is az egyik a régi, a másik pedig az új kőtorony.⁶ Vulkapordánynál (1674) 3 toronyról találunk említést: két kisebb a két sekrestye felett emelkedett, a harmadik magas toronyban voltak a harangok (2 drb). Valamennyi torony pirosra festett zsindelytetős. Eleinte

¹ Pl. a tormafalui (1680), völgyfalvai (1641).

² Pl. a lajtapordányi szőlőhegyen épült (1641), de a távolság miatt a hívek nem igen látogatták, hanem a községbeli Mária Magdolna templomba járnak (1659). Ezt még 1641-ben kápolnának mondja a visitator, de 1659., 1674 és 1680-ban következetesen templomnak: úgylátszik, hogy később nagyobbra építették. — Szarvkon, a vár alatti emelkedésen templom, a községben kápolna van (1641 és 1651).

³ Pl. Répcekehely (1674), Ligvánd (1674), Peresznye (1646), Récény (1674), Vis (1646).

⁴ Pl. Lókon a szentsír számára (1674), Darázsfaluban az ossarium fölött sz. Mihály-kápolna (1659.), Kismartonban a temetőnek szintén van Mihály-kápolnája (1659).

⁵ Szárazvámon a torony (1680).

⁶ Nagymarton (1659); az 1674-i visitatio azonban már csak egy toronyról szól, ez is bizonyítja ennek az állapotnak csupán ideiglenes, átmeneti jellegét.

még elég sok fatornyot találunk,¹ többször különálló haranglábként.² Néhol a község közepén gerendára erősítették a harangot³ (különösen ha a templom a falun kívül feküdt), máshol az iskolában volt. Szarvskőnél azt olvassuk, hogy a templomnak nincs tornya, a 2 harang a szentegyház kiemelkedő részén levő kivájt falban van elhelyezve (1641). Általánosnak a két harangot mondhatjuk. Különleges helyzetet találunk Kismartonban. A város templomán kívül, mely első helyen állt a soproni főesperességben (1674), volt az Esterházyaknak várkápolnájuk; ennek nem volt tornya, a harangok a vártoronyban függöttek (1680). Fraknón is volt az Esterházyaknak várkápolnájuk, sz. Rozália tiszteletére (1680), nagyhöflányi kápolnájuk védőszentje pedig sz. Radegunda (1641), a lánzséri várkápolnáé sz. Miklós (1646).

A templomokon rendszerint óra is volt. Kezelése a tanító feladata, e szolgáltatáért külön díjat kapott. Ezt a tanítók fizetéséről szóló fejezetben fogjuk részletezni.

Most vessünk egy pillantást megyénk legértékesebb és legrégibb templomaira. Legszebbnek a kismartoni sz. Márton tiszteletére emelt templomot magasztalja a visitator (1651), dícséri az újonnan meghosszabbított nagyhöflányit (1674). Multjára legbüszkébb lehet a márfalvai, melynek — mint a canonica visitatio mondja — 741-ben későbbi védőszentje, sz. Villibáld vette meg alapját (1641), négyszögű kövekből mesterileg felépített szentegyház (1674). A kisboldogasszonyi is régi: 1005-(?)—ben épült (1641). A lépesfalvai templom 200 éves, 1466-ban épült (1680).

Lajtaújfalu temploma valaha zsinagóga volt; Nádasdy Ferenc gr. javainak elkobzása után (ő volt itt a földesúr) őfelsége kegyéből „ex domo Belial facta domus Domini“. De még 1680-ban sincs felszentelve, hanem csak megáldva (1674 és 1680).

A protestánsok — főként a locsmándi és rábai főesperesi kerületben laktak — több helyen be sem engedték a visitatort templomukba.⁴ Legnagyobb részüknél egyébként meg sem kísérelte

¹ Pl. Borbolya (1674), Cinfalva (1641), Nagymarton (1641), Fraknónádasd (1674), Somfalva (1641), Gyirót (1646), Felsőpéterfa (1651).

² Pl. Ágfalván (1674) a paróhia mellett.

³ Pl. Büdöskúton (1641).

⁴ Pl. Nagycenken, ahol a protestáns minister, ki a vergiliusi juhászoknál is parasztiasabb, Bertájával ellenállt a visitatornak (1651). Az 1659-i jelentés szerint a földesúr (Nádasdy Ferenc gr.) már egyszer elűzte a prédikátort, de ez „propter iniuriam temporum“ újra visszatérhetett. — Locsmándon (1651) a protestáns minister távol volt, a visitatort nem engedték be a templomba. Az 1674-i jelentés szerint azonban a templom már katolikus kézben van.

az egyházlátogatást. Szomorú állapotot találunk Fertőszentmiklóson: a templom és jövedelme az evangélikus minister kezén van (1651), a katolikusoknak harangjuk sincs s így a protestánsok harangozásához kell alkalmazkodniok (1659). Csepregen három templom közül kettő a protestánsoké, pedig a lakosság többsége katolikus¹ (1646). Szilen a templom a lutheránusoké, a plébános a Nádasdy Ferenc gr. földesúrtól felajánlott házban lakik, itt misézik és tartja a szentbeszédet is, nagy kényelmetlenséggel, mert a piszkos ház nem alkalmas rá (1659). A petőfalvaiakról azt olvassuk, hogy már régóta eretnek studiosust (deák?) tűrnek meg maguknál, templomot pedig nem akarnak építeni, bár már az anyag együtt van. Répceköhalom községnek Felsőlászlón levő templomát az 1646-i országgyűlés kiküldöttei csellel elvették; a lakosok kérik vissza, továbbá papot kérnek, mert a protestáns prédikátor és ministere nagyon gyötrik a népet (1646). Úgylátszik, volt hatása e kívánságnak, mert az 1674-ben folytatott visitatio szerint még biztosan katolikus kézen volt.

Ezekkel az adatokkal szemben hallunk katolikus kézre jutott templomokról is. Pl. az ágfalvai az 1674. visitatio szerint „eretnekektől visszavett“, ugyanezt olvassuk Lépesfalvánál is (1674.), a borbolyai „sokáig volt az eretnekek kezén“ (1680). Veperden az 1694. évi jelentés szerint a templom már katolikus kézen van, míg előbb (1646 és 1651) a protestánsokénak mondja. Nagy türelmességet látunk Nádasdy Ferenc gr. részéről a kegyurasága alá tartozó Babóton. Kapuvár plébánia temploma t. i. Babóton volt; míg az ottani vak prédikátor működik, addig Kapuvárot jelölt ki a katolikus papnak paróhiát (1699).

A megye déli részén sok községet a visitator meg sem látogatott, csupán nevüket említi; ezek voltak tehát a protestantizmus erősségei.² Még ennél is gyengébben állt a katolicizmus a megye keleti felében, a rábai főesperességben volt: itt kimondottan katolikus község alig egy-kettő.

A leányegyházak³ több mint $\frac{1}{3}$ -ánál, 70 közül kb. 25 helyen

¹ 250 katolikus és 97 protestáns. Ezenkívül még 10 nemest említ (1646).

² Nemeskér, Újkér, Felsőség és Simaháza, Bő, Felső- és Alsóbük, Csapod, Dasztifalu, Egyházasfalu, (Történetét l. Magyar Sion, 1864. [II. évf.]) 667—676 l. Kisgógánfa, Sopronhorpács, Iván, Keresztény, Locs, Nemesládony, Pórládony, Sajtoskál, Répceszemere (1651). Valamennyi a locsmándi főesperesi kerülethez tartozott.

³ Átlagosan számítva, minthogy a tárgyalt félszázadban többször változott a helyzet.

eljesen hiányzott a templom, illetőleg kápolna. Minden alkalommal ugyan nem mondja meg a visitator, hogy az illető helyen nincs semmiféle istentiszteleti hely, de hallgatását ilyenkor ezirányú tanuskodásnak tekintettük, annál is inkább, minthogy a többségnél a templom leírásával is foglalkozik.¹ Az említett filiáknak az egész tőlünk feldolgozott félszázadon át nem volt templomuk.

Kolostorról a visitátor csak ritkán szól. Így említést tesz Répcekehely filiájánál, Borsmonostornál az egykori ciszterci apátság romjairól (1646). Sopronbánfalván a pálosoknak volt sz. Farkas tiszteletére épült monostoruk (1680), Vimpácon minoritákat találunk (1641). Kismartonban ferencrendieket 1674; ugyanitt 1678-ban Esterházy Pál gr., a későbbi nádor, ágostonrendi apácáknak építtetett kolostort.² A Fraknó (1680) melletti erdőben két sz. Antal-rendi laikus remete élt. A csornai premontrei kolostorban a tőlünk tárgyalt időben nem volt szerzetesi élet, csak 1702-ben váltotta ki a pernekki monostor a királyi kincstártól.³ Sopronban jezsuitákat említ a visitator (1670). A már századok óta ittlévő ferencrendiekről és az 1674-ben Erdődyné Batthyány Erzsébet grófnőtől ide telepített domonkosrendiekről⁴ sem szabad megfeledkeznünk e városnál. Szerzetesek találhatók szép számmal a plébánián is; ezekről a plébánosoknál fogunk megemlékezni. A híres lorettomi szervita templomról és kolostorról — melyet Nádasdy

¹ E templom, illetve kápolna nélküli filiák a következők (zárójelben az anyaegyház és a visitatio éve): Malomháza (Füles, 1646), Fertőhomok és Fertőboz (Hidegség, 1646), Felsőpulya (Alsópulya, 1646), Doborján (Lók, 1646), Horvátzsidány, Németzsidány és Álmod (Peresznye, 1659), Alsórámóc és Répcefő (Felsőráámóc, 1646), Gyalóka, Gyülevíz, Salamonfa, Gereblény (Vis, 1659), Ebergőc (Nagylózs, 1659), Mészverem (Felsőpéterfa, 1651), Muzsaj (Röjtök, 1651), Petőháza és Szerdahely (Fertőszentmiklós, 1646), Sárkányfalva (Veperd, 1651), Petőfalva (Borbolya, 1680), Selegd, Zemenye, Felsőszarfalva (Kisboldogasszony, 1641).

² Mohl: Der Gnadenort Loreto in Ungarn, 68. 1.

³ Már 1570-től szünetelt Csornán a szerzetesi élet; minthogy a lutheránusok és kálvinisták fenyegetőleg léptek fel, a csornai prépostnak és kanonokoknak biztosabb helyre kellett menekülniök. Nádasdy lefejeztetése után minden birtoka — így a kapuvári is, melyhez a csornai prépostság kollációs joga tartozott, a kincstárba szállt. Esterházy Pál hg. 1694-ben megvette. Bár Schöllingeni Ferenc pernekki apát beiktatása 1702-ben megtörtént, mégis az első igazi prépost a szünetelés után az 1711-ben megválasztott és a királytól megerősített Sancus Róbert. 1570—1694-ig világi papok élvezték a préposti javadalmakat, de a prépostsággal nem sokat törődtek. Hiteleshelyi működést azonban már az 1655-i pozsonyi országgyűlés állította vissza. (Historia Praepositurae Csornensis, 3—8. 1. Protocollum 6. Nr. 5. A prépostsági, illetve hiteleshelyi levéltárból.)

⁴ Drinóczy: Bőngészet Sopron Megye ismertetéhez, 134. 1.

Ferenc gr. fejedelmi bőkezűséggel 1651—58-ig felépíttetett — a visitator nem szól.¹ Csak Lajtaszéknél emlékezik meg az ott lelkeskedő és tanító szervita atyákról (1651 és 1659).²

Miután kívülről szemlét tartottunk a templomoknál, lépünk most be a szentegyházba. Kapun megyünk keresztül: úgy látszik ennek építésében nem igen voltak bőkezűek, mert a kismartoni templom dícséretére azt is elmondja a visitator, hogy három portája van (1674). A templomok felépítése négyszöges alaprajz szerint történt, a köralakút külön kiemeli a vizsgálatot tartó püspöki megbízott.³ Hosszúkás templomot építettek, elég gyakori azonban a panasz, hogy szűkek.⁴ A padlózatról többször ezt a megjegyzést olvassuk: „pavimentum lateribus stratum“, tehát kitéglázott.⁵ Menyezet szempontjából két csoportba oszthatjuk a templomokat. Egy részüknek csak a szentélye volt boltozatos, a hajója pedig lapos mennyezetű.⁶

A másik résznél mind a kettő boltozatosan felépített volt.⁷ Korszakunk első felében inkább az első típussal találkozunk. Ha ilyen templomot újjáépítettek, akkor már rendszerint egészen boltozatosá alakították. A nagyobb községeknél már kezdettől fogva ilyen találunk, a század végén pedig ez az építési mód általánossá lesz. De nem is csodálhatjuk. Jó okulás volt a török pusztítás. Amint majd később látni fogjuk, akkor sok templom leégett és összedőlt, de a boltozat többnyire megmaradt.

A falakat nem hagyták üresen, hanem képeket függesztettek rájuk. A templomoknak kb. $\frac{1}{3}$ -ad részénél esik említés képekről,

¹ Történetét nagy körültekintéssel megírta Mohl Adolf, *Der Gnadenort Loreto in Ungarn* címen. 1894. Ugyanily című németnyelvű kivonata a jelzett szerzőtől megjelent Győrött 1900-ban.

² Lajtaszék egyideig anyaegyháza volt Loretomnak, utóbb (1659-ig) (1683-tól) megfordítva. (Mohl Adolf: *Der Gnadenort Loreto in Ungarn*) 50—52. l.)

³ Pl. Hidegségnél: „Temploma interius per modum cupulae rotundae formatum“. (1659) — Lajtaszéknél: „Juxta modum cupulae commode aedificatum“ (1651).

⁴ Pl. Darufalva (1651), Feketeváros (1659), Kelénpatakon még a lakosság fele sem fér el benne (1641), Oka (1674), Sérc (1674), Fertőszéleskút (1659), Szikra (1674).

⁵ Pl. Darufalva (1680), Somfalva (1680), Lajtaszentgyörgy (1680).

⁶ Pl. Lajtapordány (1641), Balf (1674), Sopronbánfalva (1674), Ágfalva (1674), Borbolya (1674), Lépesfalva (1674).

⁷ Pl. Vulkapordány (1651), Fraknó (1641), Kismarton (1651), Oszlop (1641), Harka (1674), Kisboldogasszony (1641).

legtöbb esetben vászonra,¹ ritkábban fára festettekről.² Freskóval nem igen találkozunk. A kismartoni várkápolnáról olvassuk (1680), hogy az egész aranyozott és kifestett, valamint stukkókkal ellátott, Sopronkertesén (1641) a mennyezet szintén festett; hasonlóképen a lajtaszentgyörgyi templom is ki van festve. Kismarton templomai művészi berendezésükkel kiemelkednek a megyei átlagból. Az 1651-i visitatio szerint a plébánia-templomot Krisztus Urunk, Szűz Mária, szent Ignác és Xavéri szent Ferenc képei díszítik; továbbá a 12 apostolnak fára festett ezüst-keretezésű képe. Az 1674. évben 25 különböző képből és 18 drb. fekete lapra festett kálvária-képről találunk említést.

Ugyanekkor a várkápolnában 4 ezüst gobelin és 12 más kép volt (közülük 6 bádogra festett), egy másik (sz. József) kápolnában pedig 4 kép. 1680-ban Kismarton másik (sz. Mihály) templomának képeiről olvasunk. Meg kell még említenünk Szárazvámot; itt 6 festett képen kívül még egy nagy kép volt: a templom baloldali (evangéliumi) falán az Utolsó ítéleté (1651). A kismartoni³ kálvária-képeken (1674) kívül említést találunk még ilyenekről Fertőszéleskúton, bár csak 5 darabról (1674). Vulkapordányon 10 különböző kép mellett a templomszentelési okmány is szerepel (1659).⁴

A fára és vászonra festett képek mellé harmadik csoportnak vehetjük az imagines chartaceae (tehát papírlapra festett) kifejezéssel jelölteket. Ezek jóval gyakrabban fordulnak elő, mint a fára festett képek,⁵ néha ugyanazon helyen a vászonra festettekkel vegyesen.⁶

A képek megkímélésére szolgáló üvegfüggöny alkalmazásáról mindössze három helyen olvasunk. Darázsfaluban a templomban levő Mária-képnek védőleple van (1651), ugyanitt az 1680-i visitatio szerint két üveggel fedett Mária-kép található. Oszlopnál pedig 15 képről tesz említést a visitor és 5 ezeknek szolgáló velumról (1674). Szárazvámon (1641) az oltárképek számára két

¹ Pl. Haracsny (1674), Borsmonostor (1674), Harka (1674), Veperd (1674), Borbolya (1680), Kisboldogasszony (1680), Lajtaszentmiklós (1680), Oszlop (1680), Fertőszéleskút (1680).

² Pl. Somfalván Krisztus Urunk mennybemenetelének képe (1674), Szentmargitbányán Nagy Sándor képe (1659). Bár kifejezetten nem olvassuk, mindamellett ez valószínűleg a templom kincstárában volt. Több fára festett képet találunk Zarányon (1680).

³ A kismartoni várkápolna drágakövekkel díszített ereklyeképei is említésre méltók (1680).

⁴ Ez még ma is megvan üveg alatt a sekrestyében.

⁵ Pl. Völgyfalva (1674), Lajtaszentmiklós (1674), Kisboldogasszony (1674).

⁶ Pl. Ruszt (1674).

festett vászon-velum van. A képek száma az egyes templomokban igen különböző: Zsírán (1659) 2, Borbolyán (1674) 6, Lajtaújfalun (1674) 11, Kishöflányban 30, Lajtaszentmiklóson (1680) ugyanannyi, Fertőrákoson 33 (1674). Legtöbb Fertőszéleskúton (1680) van, hol 40 képet említ a *vitatio canonica*. Az oltárképeket a fejtegetésünk során következetesen mindenütt kihagytuk; az oltárok leírásánál fogunk szólni róluk.

Szobor még a képeknél is gyakrabban fordul elő a templomokban. Az oltárszobrokat nem tekintve (ezekről ugyancsak az oltárok tárgyalásánál fogunk megemlékezni), majdnem minden templomban találunk Mária-szobrot. Helye a főoltár előtt, vagy mellett, a szentélyben van,¹ ritkán a szentélyt elzáró rácsozat előtt,² gyakrabban a templom közepén, legtöbbször álló,³ olykor függő helyzetben.⁴ A szobor alapzatául részint kő-,⁵ részint faoszlop⁶ szolgált. Az előbbi a használatosabb. A szobor motivuma: Szűz Mária, ölében a kis Jézussal. Néha aranyozták is, pl. Büdöskúton (1674-nél) azt olvassuk, hogy a kis Jézust fából készült aranyozott fénykoszorú veszi körül; a Szűzanya pedig szabad kezében kormánypalcát tart. Díszes a Völgyfálván levő szobor: aranyozott és vörösre festett, a szent Szűz fején pedig aranyozott korona van. (1680). A szobrot nagyobb ünnepeken fel is öltöztették; díszes ruhákat tartottak e célra,⁷ különösen a kis Jézust szerették cicomázni.⁸ Néhol ennyi dísszel sem elégedtek meg s ezért még különféle szent tárgyakat függesztettek rá. Pl. Nagyhöflányban 4 Agnus Dei-t⁹ és 4 rózsafüzért (1674); Sércett ezüstláncot (1674).

A templom közepén, vagy a szentélyben levő szobor után fel-tűnő a szószék, ha a templomba lépünk. A szószékek legnagyobb

¹ Pl. Büdöskút (1684), Nagyhöflány (1674), Récény (1674), Kisboldogasszony (1641).

² Pl. Csepregen (1659), Völgyfálván is a szentély előtt áll (1680).

³ Pl. Kishöflány (1674), Sérc (1674), Szárazvám (1651).

⁴ Pl. Fertőszéleskút (1680), Sopronnyék (1674). V. ö. a csúcsíves templomok függő keresztjével.

⁵ Pl. Récény (1674), Büdöskút (1674), Nagyhöflány (1674).

⁶ Pl. Szarvókő (1641), Borsmonostor (Répcekehely filiája, 1674), Szabadbáránd (1774).

⁷ Völgyfálván (1680) vörös atlaszból való antependium és velum, közbe-szótt valódi ezüst rostokkal szolgál a szobor díszítésére. — Büdöskúton (1674) a kis Jézus vörös selyem velummal van betakarva. — Fertőszéleskúton (1674) 2 vörös selyemruha van a Mária-szobor számára.

⁸ Récényben 6 ruhácska van számára (1674), Sopronnyéken 4 (1674), Fertőszéleskúton 7 (1674).

⁹ A pápától megáldott viasz-érmecskek; nevüket Isten Bárányának rájuk nyomott képétől kapták. (Wetzer und Welte: Kirchenlexikon 2. kiad. I. 349 l.)

része kőből való,¹ fából nem sokat találunk.² Ez érthető is. A barokk, mely annyira szerette a fából való szószéket,³ minthogy kedve szerint alakíthatta azon a formákat és aranyozhatta anyagát, még ebben az időben nem hatott el mindenfelé. Meg is említi Fertőszéleskúton a visitorator, hogy új faszószeke van a templomnak, de még nem aranyozott (1680). Látjuk tehát, hogy mily szorosan összekapcsolódott e kettő. Általános volt abban a korban, hogy a szószékre valami takarót, szőnyeget stb. alkalmaztak. Sopronkertesnél pl. aranyozott bőr-antipendium tartozott a szószékhez (1674), Oszlopon selyem-antipendium; Császárfalunál himzett vászon-antipendiumról olvasunk (1674), Selegszántón perzsa-szőnyegről (1680), Ruszton fekete posztó van számára (1680), Sopronnyéken kék selyem-velum (1674), Ágfalván pedig bőrből készült szőnyeg és két vizióra (clepsydra) (1674).

A szószékről a keresztény ember Isten szavát és a kegyelem indításait hallja, de legelőször a földi életben ezekben nem a szószékről részesül, hanem a keresztkútnál. Rendes körülmények között kőből való keresztkútát találunk templomainkban.⁴ Több helyen nem volt keresztkút, még önálló parókiákon sem;⁵ ebben az esetben üvegpalackban,⁶ vagy ércedényben⁷ őrizték a keresztvizet. Néhol — ha lyukas volt a keresztkút — a benne levő rézedényben tartották.⁸ A keresztkút helye a templomban van és a visitorator szorgalmazza is e rendnek megtartását.⁹ Mégis némely községben a parókián,¹⁰ máshol a sekrestyében találjuk.¹¹ Elég fáradságos lehetett némely filia lakóinak a keresztelezés: az anyaegyházba kellett vinni

¹ Pl. Darufalva (1651), Fraknó (1641), Sopronkertes (1674), Oszlop (1680), Rétfalu (1674), Szárazvám (1641), Fertőszéleskút (1641), Alsópulya (1674), Balf (1674), Császárfalu (1674), Lígvánd (1674).

² A kismartoni várkapolna (1674), Lajtaújfalu (1674), Nagyhöflány (1680), Ruszt (1680), Fertőszéleskút (1680), Borbolya (1674).

³ Pl. a remek melki márványtemplom szószeke is fából van.

⁴ Pl. Cinfalva (1674), Darufalva (1651), Nagyhöflány (1641), Selegszántó (1680), Szarvókő (1641), Szárazvám (1641), Fertőszéleskút (1641).

⁵ Pl. Büdöskút (1641), Kelénypatak (1680), Szabadbáránd.

⁶ Pl. Darufalva (1674), Rétfalu (1674).

⁷ Pl. Feketeváros (1680), Locsmánd (1651).

⁸ Pl. Fertőrákos (1641); Sopronnyéken (1674) is említi a visitorator, hogy a keresztkútban rézedény van.

⁹ Pl. Selegszántónál (1680).

¹⁰ Locsmádon (1651) a keresztvizet tartalmazó ércedény. Ennek érthető oka volt: amint majd a papokról szóló fejezetben látni fogjuk, sok plébános különösen télen, legtöbbször kényelem szempontjából a parókián keresztelt.

¹¹ Selegszántó (1680), Fertőszéleskút (1674). Darázsfaluban a templom melletti sz. Mihály kápolnában van (1641).

nem sok említett történik. Szárazvámnál az ajtó mellett van az ércből készült szenteltvíztartó (1641). Perselyről (lapis eleemosynarius) gyakrabban olvasunk; mint neve is mutatja, kőből készült.²

A keresztvíznél újjászületik a csecsemő, a felnőtt bűnös emberrel ez a gyóntatószékben történik. Találunk is gyóntatószéket (confessionale) igen sok templomban,³ Lókon (1674) hármat is. Lajtapordányban (1680) és Vulkapordányban (1680) a sekrestyében találta a visitator a gyóntatószéket; felhívta a papot, hogy a zsinati rendelkezésnek megfelelően helyezze a templomba.⁴

A szükséges fényről a természetes világosságon kívül lámpák, csillárok, gyertyatartók révén gondoskodtak. Templomban függő lámpát találunk,⁵ inkább a templom kincstárában említi gyakran a visitatio könyv, hogy van lampas laminea (bádogból készült lámpa). Üvegcsillár csak egyetlen egyszer, a kismartoni várkapolnában kerül elő (1674).⁶ Ellenben gyakori a többágú gyertyatartó említése; legtöbbször a szentélyben függ.⁷ Anyaga hol réz,⁸ hol vas,⁹ gyakran általánosan csak ércnek mondja.¹⁰ A legnagyobb kandalábert Kismartonban találjuk a plébánia-templomban: 18 ágú vas-gyertyatartó (1680). Szárazvámnál (1659) és Szentmargitbányánál (1659) csillagalakú függő gyertyatartóról olvasunk.

A keresztény nép Isten hadserege, a templom a táborhely: a benne pompázó zászlók szépen kifejezik ezt a szimbolikus felfogást.

¹ Darufalváról (1680) a megkeresztelendőket Sopronkertesre viszik, Szikráról (1680) Márcfalvára, de szükség esetén való keresztelésre az utóbbi filián van sz. olaj és keresztvíz.

² Pl. Kismartonban (1680) a sz. Mihály templomban, Nagyhöflány (1674), Szárazvám (1674), Fertőszéleskút (1674), Sopronkeresztúr (1674).

³ Darázsfa (1674), Kismarton (1674), Márcfalva (1674), Nagyhöflány (1674), Fertőrákos (1674), Rétfalu (1674), Szarvkő (1674), Szárazvám (1674), Szentmargitbánya (1674), Fertőszéleskút (1674), Récény (1674) stb.

⁴ Vulkapordány (1680).

⁵ Pl. Ruszton a templom közepén van (1680); Vimpácon ércből készült lámpát említ a visitator (1651). Kishöflányban (1659) sárgaréz örökmécses van.

⁶ 6 ágú.

⁷ Darázsfa (1680) 12 ágú, Darufalván (1680) 6 ágú, Vulkapordányban (1680) 12 ágú, ugyanitt még a templom közepén is van egy 12 ágú, Kisboldogasszonyon (1680) 6 ágú, Siklósdon (Kisboldogasszony filiája, 1680) 10 ágú. A kismartoni plébánia-templomban a falban 12 vas gyertyatartó van (1674).

⁸ Pl. Vulkapordány (1680), Kisboldogasszony (1680), Siklósd (az előbbi filiája, 1680).

⁹ Pl. Kismarton (1680).

¹⁰ Pl. Kismarton (1674), Vimpác (1651), Locsmánd (1651).

— amint ritkaságuk többletét is kifejezi — használatban állott. Nagymartonban (1641) a kovács-, kádár-, szabó-, takács-, varga- és pásztorcéhnek egy-egy nagy zászlója volt a templomban, ugyanitt két kis zászló is volt az Oltáriszentségnek betegekhez való vitele alkalmára. A zászló hordozását könnyítő alkalmatosságról a visitator Kismartonnál (1680, 4 drb.) és Nagyhöflányban (1674) tesz említést.

Most menjünk a templom emeletére és vegyük szemügyre a kórusokat. Kőből³ és fából⁴ készült kórusok kb. egyenlő arányban fordulnak elő. Különösen az utóbbi fajtánál gyakori a kettős,⁵ hármas⁶ kórus. Némely templomban egyidejűleg kő- és fakórust is találhatunk.⁷ Már abban az időben is alkalmazták a kóruson a 12 apostol szobrát. Kis- és Nagyhöflányban (1674) legalább is erről olvasunk. Orgonát is már elég szép számmal találunk, máshol kisebbfajta u. n. regale-t,⁸ máshol orgonát,⁹ illetőleg positívumot.¹⁰ Abban a korban úgy látszik festették és aranyozták az orgonákat, legalább is az előkelőbb helyeken, amint ezt Kismartonnál a várkápolnáról (1674) és a plébániatemplomról (1680) a visitator megjegyzi; Fertőszéleskúton külön kiemeli, hogy az orgona új, de még nem festett, - sem nem aranyozott (1680). Énekeseknek való pulpust is említ a visitatio canonica.¹¹ Padok nem voltak vagy követ-

¹ Pl. Lajtapordányban (1674) 4 piros zászló, Nagymartonban (1674) 19 zászló, Selegszántón (1674) 7, Szárazvám (1674) ugyanannyi, Lajtaszentgyörgyön (1674) 10, Szentmargitbányán (1674) 8, Fertőszéleskúton (1674) 6 selyemből készült zászló, Völgyfalván (1680) 10, Felsőrázócon (1674) 12.

² Lajtapordány (1680), Völgyfalva (1680) (zászlóhordó hüvely?).

³ Pl. Fraknó (a várkápolnában, 1680), Sopronkertes (1641), Kishöflány (1674), Kismarton (1674), Nagymarton (1674), Fraknónádasd (1674), Ruszt (1680), Récény (1674).

⁴ Pl. Sopronbánfalva (1674), Kelénpatak (1641), Lajtaújfalu (1674), Nagyhöflány (1674), Szárazvám (1674).

⁵ Pl. Pecsényéd (1659); Felsőrázó (1674), Harka (Sopronnyék filiája, 1674), Locsmánd (1651). Az utóbbi helyen nem kettős, hanem két kórusról beszél. A kifejezés mindkét formája valószínűleg úgyis az egymásmellettiséget akarja kifejezni.

⁶ Pl. Pecsényéd (1674), Rétfalu (1674); ezeknél határozottan triplexről beszél.

⁷ Fertőtehéregyház (1680), Szarvko (1674), Felsőpéterfa (1674). — Szentmargitbányán több kő- és fakórus volt (1674).

⁸ Pl. Pecsényéd (1674).

⁹ Pl. Kismarton (1680), Fertőszéleskút (1680).

¹⁰ Nagyhöflány (1674), Szárazvám (1674), Szentmargitbánya (1674) 100 tallért érő, Kishöflány (1674), Nagymarton (1674).

¹¹ Locsmánd (1651), Felsőpéterfa (1674).

kezetesen elkerülték a visitator figyelmét, mert egyszer sem emlékezik meg róluk.

A templomokban végzett körútunkon eddig mindenütt kihagytuk az oltárokat. Térjünk most rá e legfontosabb és legszentebb berendezésre. A következő tárgyalásra nézve előre is kijelentjük, hogy teljességre nem tarthat számot, mivel egyrészt sok protestáns községről nincsenek adataink, másrészt pedig még a katolikus templomoknál is némely helyen nem kaptunk a forrásokból kellő felvilágosítást az oltárokat illetően. De ez csak kevés templomra vonatkozik, leginkább a kápolnákra áll. Mindennekelőtt osszuk csoportokra a templomokat és kápolnákat az oltárok száma szerint.

1 oltár van 27 templomban, ebből filia 15. Továbbá 2 kápolnában ¹									
2 " " 6 " " " 1. " 4 " ²									(valamennyi filia)
3 " " 45 " " " 4. " " "									
4 " " 5 " 3 " " "									
5 " " 4 " 4 " " "									

Az oltárok fődíszét a képek adták, ezekkel gyakran találkozunk. Legtöbb esetben két,⁵ néha négy⁶ oszlop közt foglalt helyet a főoltáron az aranyozott keretű oltárkép, illetőleg oltárképek, mert pl. Selegszántón (1741) a főoltárt 5 kép díszíti. Ez egyébként a márcfalvai után első a soproni főesperességben (1641). Sopronszentmártonban a sz. Mártonnak szentelt főoltáron 4 kép van: kettő Szűz Mária, azonkívül a Megváltó és sz. Barbara egy-egy képe⁷ (1651). Feketevárosnál azt olvassuk (1680), hogy a sz. Sebestyénnek szentelt mellékoltáron 10 képet és egy Mária-szobrot helyeztek el. Felsőrármóc izléses főoltárát (1651) szintén több kép díszítette.

A mellékoltárok természetesen egyszerűbbek voltak a főoltárnál és itt az oltárkép már nincs oszlopok közé foglalva. Több helyen a mellékoltárokon nincsen semmi felszerelés,⁸ másutt pedig

¹ A kismartoni várkápolna (1674) és a nagyhöflányi sz. Radegunda-kápolna. Mindkettő az Esterházyaké.

² Borosd (Császárfalu filiája, 1646), Répcekaroly (Vámosderecske filiája, 1674), Borsmonostor és Alsólászló (Répcekehelyi filiai, 1651).

³ Fraknó (1641), Márcfalva (1680), Szentmargitbánya (1680), Vinpác (1674), Sopronszentmárton (1651).

⁴ Kismarton (1674). Nagymarton (1651), Oszlop (1680), Fertőszéleskút (1680). Utóbbinak 1641-ben még csak 2 oltára volt.

⁵ Pl. Fertőfőhéregyház (1641), Oka (1641), Oszlop (1641), Szarvaskő (1641).

⁶ Pl. Márcfalva (1641), az itteni templom felszerelése a legszebbek közé tartozik.

⁷ Kaja áll még a Szeplőtelen Szűznek szobra is.

⁸ Pl. Kelénpatakon (1641) a két mellékoltár, Sopronkertesen (1674) kettő „seminudus“.

csupán az oltárok alapépítménye van meg.¹ (Stipes, focus, fundamentum.)

Kit látott legszívesebben a korabeli katolikus oltárain? Erre a kérdésre teljes pontossággal ugyan nem felelhetünk meg, mint-hogy nem mindenütt írja le a visitator az oltárok képeit, de a meglevő adatokból mégis csak élénk tükröződik a kor lelke.² Az eredmény azt a szép keresztény mondást bizonyítja: „Per Mariam ad Jesum“. Összesen 66 oltárképről van biztos adatunk, ezek a következőképen oszlanak meg:

Az Atyaistent ábrázolja . . .	1 kép	} tehát Istent 28 kép.
A Szentleket	1 „	
Az Atya- és Fiuisent együtt	1 „	
A Szentháromságot	1 „	
Az Úr Jézust	24 „ ³	} 20 kép ⁴
A Boldogságos Szűz Máriát	20 kép ⁴	
Különböző szenteket	18 „ ⁵	

De nemcsak egyszerű oltárképeket találunk, hanem van tudomásunk szárnyas oltárokról is. A fraknoi templomban (1641) mind a négy szárnyas oltár, Kelénpatakon (1641) a főoltár ilyen,⁶ Szentmargitbányán (1641) a főoltárt sok szent kép díszíti és ezek a szárnyas szerkezet segítségével „az idő (egyházi év) változása szerint becsukhatók és kinyithatók“. Fertőrákoson (1641) a Háromkirályokat és sz. Miklóst ábrázolja a szárnyas oltárkép.

¹ Pl. Oszlopon (1680) 2 mellékoltár, Sopronkertesén (1680) szintén kettő, Csepregen (1659) a Mária-templomban ugyanannyi.

² Megjegyzendő, hogy egy oltáron levő több kép mindegyikét külön-külön számítottuk.

³ Még pedig: a megfeszített Krisztust 8, az Üdvözítőt 3, az Utolsó vacsorát, a Föltámadást és Krisztus Urunkat (minden különösebb jelleg nélkül) két-két kép; a Születést, Megkeresztelést, a töviskoronás Krisztust, a keresztről való levételt, a keresztről levett Üdvözítőt, a Mennybemenetelt és a Megváltót egy-egy kép ábrázolja.

⁴ Szűz Máriát (különösebb megszorítás nélkül) 9, Megkoronázását 3; az Angyali üdvözlést és a Szűzanyát az isteni Kisdeddel két-két kép, a bold. Szűzet sz. Annával, a Fájdalmas Szűzet, Pietát és a Boldogasszony mennybemenetelét pedig egy-egy kép mutatja.

⁵ Szent Miklós és sz. György két-két képen, Ker. sz. János, sz. Péter és Pál, sz. Pál megtérése, a négy evangélista, sz. István vértanú, sz. Lőrinc, sz. Sixtus pápa, sz. Márton, sz. Vid, Háromkirályok, Mária Magdolna, sz. Barbara, Mindenszentek és az Utolsó ítélet egy-egy képen fordulnak elő. (A Mindenszentek oltárképe, a nagycenki [1659] protestáns templom oltárát díszítette; erről az oltárról azt mondja a visitator, hogy kath. módra épített. 1660-ban Nádasdy Ferenc gr. már elűzte innen az evangélikus prédikátort. Payr: A dunántúli ev. egyházkerület tört. I. 143. l.)

⁶ A visitator szerint szárnyas kép van rajta, mely becsukható.

Az oltárt nem díszítette szükségképen védőszentjének képe. Pl. Cinfalván a Mindenszentek tiszteletére emelt főoltáron az Üdvözítő képét találjuk (1641), Darázsfalun a sz. Miklós-oltáron az Angyali üdvözlését (1641), Oszlopon a sz. István vértanúnak szentelt oltáron az Utolsó ítéletét (1641).

Képeken kívül az oltárokat szobrok is díszítették. A pontosan leírt szobrok száma alig valamivel marad el a képektől: 55 darab.

Az Úr Jézusról van	2 oltár-szobor ¹
A Boldogságos Szűzről . .	14 " ²
Különböző szentekről . . .	39 " ³

Általában több szobrot helyeztek az oltárra, pl. Nagymartonnál hat szoborról olvasunk (1641), Kismartonban (1674) és Felső-rámócon (1651) a 12 apostol szobra díszíti az oltárt, Fertőszéleskúton (1641) a főoltáron három szobrot találunk. A középső helyet ilyenkor ügylátszik az Üdvözítő¹ vagy a Boldogságos Szűz² szobra foglalta el. A szobrokat is — hasonlóan a képkerehez, oszlopokhoz, szentségházhoz, rácsozathoz, szószékhez stb. — szívesen aranyozták, ezüstözték.³

A képeken és szobrokon kívüli ott van az oltárokon a Kereszt⁴ (crucifixus) és gyertyatartók⁵ (candelabrum). A felső oltárlapot oltárterítő (mappa) fedi,⁶ az előrészen pedig szövetből készült festett

¹ Egyik az Üdvözítőről, a másik pedig a Kis Jézusról a szenvedés eszközeivel.

² Szűz Máriáról van 7 (közelebbi megjelölés nélkül), a Szűzanya és az isteni Kisdédéről 5, a Szeplőtelen és Fájdalmas szűzről egy-egy szobor.

³ Számuk azért oly szokatlanul nagy, mivel Kismartonban (1674) és Felső-rámócon (1651) egy-egy oltáron van az apostolok szobra, tehát összesen 24 darab. A szentek szobrainak aprólékosabb megoszlása a következő: a 12 apostol mindegyikének (kivéve sz. Pétert és Pált, valamint sz. Jánost, kiknek három-három szobruk van), sz. Sebestyénnek és sz. Katalinnak két-két szobra van, Ker. sz. Jánosnak, sz. Mártonnak, sz. Miklósnak, Páduai sz. Antalnak, sz. Flóriánnak, sz. Rókusnak, sz. Henriknek, sz. Orsolyának és sz. Kunigundának egy-egy szobra.

⁴ Pl. Kismarton (1674).

⁵ Pl. Fertőszéleskút (1641), Sopronkertes (1641).

⁶ Pl. Kismartonban (1674) az oltáron levő 13 szobor részint aranyozott, részint ezüstözött, Vulkapordányon (1651) is aranyozottak az oltáron álló szobrok, hasonló díszítést találunk Sopronkeresztúron (1659) és Fraknón (1680).

⁷ Pl. Felső-rámóc (1651), Sopronszentmárton (1651), Császárfaluban (1651) a főoltáron 4 fakeresztet találunk.

⁸ Pl. Sopronszentmárton (1651), ugyanitt a mellékoltár előtt két nagyobb fagyertyatartó állott; Császárfaluban a főoltáron 4 fából készült gyertyatartó (1651)

⁹ Pl. Császárfaluban (1651) az oltáron 2 mappa; van még rajta ezen kívül a jelentés szerint 6 hímzett strophium, 2 mantile és egy fehér velum.

antependium függ.¹ Lövön (1659) ezenkívül még négy Agnus Dei is szolgált az oltár díszére. Sok helyen vannak kánontáblák az oltárokon, de még gyakori az eset, hogy nem mindegyiken,² máshol ismét nincs meg mind a három.³ Az egyházi ruhatár felszerelése arra vall, hogy oltárváncosok is alkalmazásban voltak, mivel sokszor említi őket a visitator. Lajtaújfalun (1674) a legkisebb számban (2 drb.) találhatók, Vimpácon (1651) a legnagyobb számban fordulnak elő (8 drb.). A templom szerei, edényei között gyakran szereplő virágcserepek, amphorák — hol agyagból,⁴ hol fából⁵ készültek — a mellett tanuskodnak, hogy az oltárokat, szobrokat virágokkal is díszítették. De általában csak kis számban fordulnak elő, leggyakrabban csupán 2 darab. Több templomnak művirágai is vannak.⁶ (Flos materialis, flores fictitii.)

A templomnak és szűkebb értelemben az oltárnak legfontosabb része, hol az Anyaszentegyház szíve dobog: a szentségház (tabernaculum). Főként századunk 40-es és 50-es éveiben a tabernaculum nem volt szükségképen a főoltáron, hanem — a gótikus templomok szokása szerint — igen gyakran az oltár melletti falban az evangéliumi oldalon.⁷ A jobbmódú helyeken vasrácszat védte.⁸ A fél századfordulón túl egyre jobban — az uralkodó barokk-stílus szellemében — elterjed a főoltáron elhelyezett szentségház; legtöbbször aranyozták,⁹ néha festett és aranyozott is.¹⁰ Úgy látszik, hogy már akkor is használtak a szentségház előtt kis függönyt, mert Fertőszéleskúton (1674) e célra szolgáló kis selyem antependiumról

¹ Pl. Felsőrámóc (1651), Császárfalu (1651).

² Feketevárosban (1674) 3 oltár közül egynek, Kismartonban (1680) 5 oltár körül haromnak, Rétfalun (1674) 3 oltár közül kettőnek nincsenek kánontáblái.

³ Pl. Büdöskúton (1641) csak a sz. János evangéliumáé van, Fertőfehéregyházán (1674) nincs Lavabo, Fertőszéleskúton (1674) is hiányt tapasztalunk.

⁴ Vulkapordány (1674), Felsőrámóc (1674).

⁵ Harka (1674), Borbolya (1674), Lépesfalva (1674), az utóbbi helyen elül virágokkal ki is vannak festve.

⁶ Pl. Borbolyán (1674) 6, Somfalván (1674) 4, Vulkapordányon (1674) 2 művirág.

⁷ Pl. Fraknó (1641), Márcfalva (1641), Nagymarton (1641), Fraknónádasd (1674), Lajtaszentgyörgy (1641), Ligvánd (1674), Kópháza (1674), Felsőpéterfa (1674).

⁸ Fraknó (1641), Kismarton (1680), itt a vasrács aranyozott. Márcfalva (1641), Szarvkö (1641) stb.

⁹ Pl. Darázsfalu (1659), Kishőflány (1680). Kismartoni várkapolna (1674).

¹⁰ Nagyőflány (1680), Fertőszéleskút (1680). — Feketevárosban (1680) különböző színekkel van díszítve; Somfalván (1670) a fekete (ében?) fából készült szentségház felső részén pelikán madár van fiókaival.

értesít a visitator. Több templomban két helye is volt a szentségnek: a főoltáron és a mellette levő fal mélyedésében;¹ az utóbbit talán a régi szokás megmaradt emlékének tekinthetjük. Az is előfordul, hogy a szentséget a sekrestyében tartják.² Rendes körülmények közt az Oltáriszentséget aranyozott ezüst ciboriumban őrizték,³ némely helyen azonban nem volt áldoztató kehely és csupán corporaleban tartották a szentséget.⁴

A rendes elmozdíthatatlan oltárokon kívül találkozunk a falon függő oltárral⁵ és a falmélyedésben levő szobor alatt elhelyezett oltárral.⁶ Hordozható oltárt (portatile) pedig csaknem minden templomban találunk.⁷ Az utóbbiaknak különösen a török átvonulás utáni időben volt nagy jelentőségük; akkoriban t. i. az elpusztult, megrongált oltárok helyett ezeken mutatták be a papok a szentmiseáldozatot.

Az oltárok felszentelésében sokszor késedelmes eljárást, hanyagságot tapasztalunk. Darufalván (Sopronkertes filiája) az 1651-i visiatio szerint az oltárok (3 volt) nincsenek felszentelve; ugyanezt olvassuk az 1659-i, sőt 1674-i jelentésben is. Anyaegyházában, Sopronkertesben teljesen hasonló az állapot. A ruszti templom három oltáráról ugyanezt mondhatjuk. Nagymartonban ismételtén (1659 és 1674-ben) megjegyzi a visitator, hogy az öt oltár közül csak egy van felszentelve. Zarányban (Selepszántó filiája) ugyanezen évekből származó jelentés szerint a három oltár közül egy sincs felszentelve. Ilyen jelenségre egyébként még több példát is hozhatnánk. Szomorú idő, mikor a keresztény nép évtizedeken át fel nem szentelt oltárnál kénytelen ájtatoskodni!

Néhány helyen testületi, illetőleg magánszemélyek áldozatra kész vallásosságáról olvasunk. Nagymarton templomában az egyik oltárt a takácsok céhe, egy másikat Fraknó várának gondnoka emeltetett (1651). Fertőszéleskúton (1680) az öt oltár közül négy magánosok bőkezűségéről tesz tanúságot.

¹ Pl. Kismartonban (1680), Oszlopon (1674), Kisboldogasszonyon (1674).

² Fraknónádasd (1674), Fertőszéleskút (1674). Az utóbbi helyen a templom rossz állapotban volt, tehát érthető oka volt a szokatlan elhelyezésnek.

³ Pl. Fertőszéleskút (1680), Oha (1680).

⁴ Pl. Büdöskút (1641), de 1659-ben már itt is van ciborium; Fraknónádasd (1674), Borbolya (1680).

⁵ Feketeváros (1680).

⁶ Lajtaszentgyörgy (1680).

⁷ Pl. Lajtaszentmiklóson (1674) 4, Szarvkönn (1680) 3, Fraknón (1680) 2, Lajtapordányban (1641), Fertőfőhéregyházán (1680), Szárazvámon (1674) stb. egy-egy portatile van.

A több szent tiszteletére emelt oltárok közül 5 csak férfi szentnek van, 3 pedig vegyesen (férfi és női). Sz. Sebestyént szerették másokkal együtt tisztelni: sz. Fábián és Sebestyénnek 2 oltára van, sz. Sebestyén és Rókusnak pedig egy; Büdöskúton sz. Rókus, sz. Sebestyén és sz. Rozália patrónusai egy oltárnak (1680). Ezenkívül még sz. Péter és Pál, Ker. és Ev. sz. János, sz. Pongrác és Egyed, sz. Joachim és Anna szerepelnek együtt. Egy oltár pedig Mindenszenteké.

Legcélszerűbb lesz, ha itt egyúttal a templomok védőszentjéről is megemlékezünk. 134 templom és kápolna pontos adatai alapján készült a következő statisztika.

<i>Védőszent:</i>	<i>Templomok és kápolnák száma:</i>	
Szentháromság	4	
Szentlélek	2	
Sz. Kereszt	4 ¹	
Boldogságos Szűz	20 ²	
<i>Különböző szentek:</i>	104	
<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-right: 10px;"> <div style="font-size: 3em; line-height: 1;">{</div> <div style="margin-top: 5px;">Még pedig az utóbbiból:</div> <div style="margin-top: 5px;">Férfi szent</div> <div style="margin-top: 5px;">Női „</div> <div style="margin-top: 5px;">Több patrónus (mind férfi) .</div> </div> <div style="margin-right: 10px;"> <div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="margin-right: 10px;"> <div style="font-size: 3em; line-height: 1;">}</div> <div style="margin-top: 5px;">65³</div> <div style="margin-top: 5px;">21⁴</div> <div style="margin-top: 5px;">18 helyen.⁵</div> </div> <div style="margin-top: 5px;">Egy-egy patrónus.</div> </div> </div> </div>		

¹ Sz. Katalinnak és sz. Annának 3—3, sz. Barbarának és Mária Magdolnának 2—2 oltára van. A többieknek csak egy. — Érdekes, hogy Nagymartonban (1680) az egyik oltár védőszentje sz. Eulogius püspök.

² Három sz. Kereszt feltalálása, egy felmagasztaltatása.

³ Nagyboldogasszonyé 9, Szűz Mária születéséé (Kisasszonynapja) 5, a karácsonyféji (sub titulo Nativitatis Domini) és a bűn nélkül fogant Szűzé 1—1 templom, illetve kápolna, négynek pedig nincs pontosabb meghatározása. — A kápolnák számára vonatkozóan felvilágosítást nyújt az a körülmény, hogy a Szűz Mária tiszteletére szentelt 20 istentiszteleti épület közül 6 kápolna. Más védőszentnél ez a szám még kisebb, minthogy általános tapasztalat szerint a Mária-kápolnák igen kedvesek a hívek előtt. Még szent Mihálynak is szívesen építettek kápolnát, főként a templom melletti temetőben.

⁴ Sz. Miklós 11, sz. Márton 9, sz. András 6, Ker. sz. János és sz. Mihálynak 5—5, György 4 helyen védőszent. Előfordulnak még sz. Jakab, sz. Lukács, sz. Lőrinc, sz. Vid, sz. Ulrich, sz. István király stb.

⁵ Mária Magdolna 5, sz. Anna, Kunigunda és Margit 3—3 helyen patrónus. Szerepelnek még Katalin 2, sz. Ilona, sz. Barbara, sz. Erzsébet, sz. Rozália, sz. Radegunda.

⁶ Mindenszentek 8, sz. Péter és Pál 4, sz. Simon és Júdás 2 helyen védőszent. Előfordulnak még: Háromkirályok, Divisio Apostolorum (Apostolok szétszólása), sz. Pongrác és Egyed, sz. Fábián és Sebestyén.

Ha az oltárképekről, — szobrokról, az oltárok és templomok védőszentjéről közölt kimutatásokat összehasonlítjuk, azt vesszük észre, hogy a szentek egyre nagyobb számban szerepelnek. A képeknél még nem érik el a Bold. Szűz képeinek számát, a szobroknál és oltároknál már körülbelül kétszeresei, a templomoknál pedig a szám megnégyeseződik.

A templomoknak itt közölt védőszentjei, legtöbb esetben megegyeznek a maiakkal.

A templommal összefüggött a legtöbbször boltozatos sekrestye. ¹ *mb* Általában csak egy sekrestyéje volt a szentegyházaknak, de kettőre is találunk példát.¹ Itt tartották a szent edényeket és ruhákat arra szolgáló almáriumban vagy ládában (armarium, cista). Van benne kézmosómedence (lavacrum),² asztal;³ gyóntatószék;⁴ keresztkút.⁵ Ez utóbbi két tárgynak a templomba való áthelyezését követelte a visitor. Kismartonban (1674) és Nagyhöflányban (1680), a sekrestyében oltárt is találunk. Néhol a Szentséget is itt őrizték,⁶ de ez valószínűleg csak a templomépítés miatt történt.⁷ Fertőszéleskúton (1680) felöltöztetett Mária-szobor áll a sekrestyében (ajándék!). Völgyfalván ossarium⁸ van a sekrestye alatt. Az ossarium leginkább a templom körül fekvő temető kápolnája alatt volt. A sekrestyében levő egyházi edényekről, ruhákról és egyéb felszerelésről a következő fejezetben fogunk megemlékezni.

¹ Vulkapordányon (1674) két szép és tágas sekrestye volt: egyik az egyházi szerek számára, a másik a szentsírnak és egyéb használatra.

² Nagyhöflány (1674), Szárazvám (1641).

³ Pl. Nagymartonban (1674).

⁴ Pl. Lajtapordány (1680). De ez az állapot szabályellenes.

⁵ Selegszántó (1680).

⁶ Fraknónádasd (1874), Fertőszéleskút (1674).

⁷ Bár Fraknónádasdon (1674) újonnan felépült templomról olvasunk.

⁸ A sírokból kiszedett csontok gyűjtőhelye.

Liturgikus edények, ruhák és egyéb felszerelés.

A liturgikus edényeknél szólni fogunk a kehelyről és felszereléséről; az Oltáriszentség őrzésére, kitételére, hordozására szolgáló szerekről; a szent olajok edényeiről és egyéb liturgikus felszerelésről.

Mindenütt aranyozott ezüst kehelyt használtak a szentmiséhez ugyanolyan patenával; az utóbbi néha aranyozott ércből készült; elsősorban áldoztatásnál volt alkalmazása az ilyen patenának.¹ A legtöbb templomban legalább 2 kehely és patena volt; értékes kelyhe volt a kishöflányi egyháznak: 193 éves (1674). A legtöbb kelyhet Kismartonban találjuk, ez a plébánia egyébként minden tekintetben legjobban felszerelt az egész megyében. Itt az 1674-i *visitatio canonica* szerint 5 kehely és patena volt, utóbb még 6 kehelyt és patenát találtak, ezek már évek óta a sekrestyében elrejtve heverték (1685).² A kehelynél kell megemlékeznünk még a „*poculum*“ és „*scyphus pro ablutione*“, „*scyphus pro communicantibus*“ kifejezésekkel jelzett liturgikus edényekről. A *poculum* serleg (?) lehetett, a *scyphus* pedig kehely. Mindkettőnek az volt a rendeltetése, hogy bennük nem-konszekrált bort nyújtottak a híveknek áldozás után *ablutio* gyanánt. Ügylátszik, kezdetben ily módon akarták lecsendesíteni a kelyheseket. Ez a szokás egyébként még a múlt század derekán is megvolt Erdélyben a katolikus templomokban.³ Okán (1641) egyenesen arra az eljárásra céloz a *visitator*, mikor az ottlevő aranyozott rézkehelyről mondja: „*in quo solebat dari ablutio communicantibus*“. De egyúttal meg is tiltotta e szokást,

¹ Pl. Kishöflány (1685), Lajtapordány (1641). — Nem aranyozott kehellyel csak nagyon ritkán találkozunk, pl. Cinfalván (1641), de ügylátszik itt sem használták misézésre, mert egyidejűleg 4 aranyozott ezüst kelyhe is volt a templomnak.

² Általános jelenség a 80-as évek harci zajában, hogy a templom becsesebb szereit elrejtik. Ennek tulajdonítható az a körülmény, hogy a török átvonulást a templomok — edényeiket, ruháikat illetően — aránylag elég kis áldozatokkal szenvedték át.

³ Mihályfi Ákos dr. egyetemi tanár úr szíves közléséből.

nehogy a hívek azt higgyék, hogy szent vért isznak. A poculum és a scyphus már gyakrabban rézből készült; a poculum néha nem is aranyozott, csak tiszta ezüst; sőt előfordul ón (stannum) és üveg poculum is.¹

A kehely felszereléséhez tartoznak a corporale, palla, velum (kehelykendő), bursa és purificatorium (kehelytörölő).² Mindezeket megtaláljuk a templomokban, különösen a kehelykendő és kehelytörölő szerepel jelentős számmal. Fertőféhéregyházon (1680) mindkettőből 9 darab van, Kishöflányban van (1680) 16 purificatorium és 24 velum. A corporale, palla és bursa egymással kb. egyenlő, de az előbb említett két darabnál kisebb számban fordulnak elő. Nagyhöflányban (1674) 5 corporale, 3 bursa és ugyanannyi palla van 7 purificatorium és 10 velum mellett; Szarvkon (1641) 4 corporale és 3 palla; ugyanitt az 1680. évi visitatio 14 purificatorium mellett 5 bursát említ. Fertőszéleskúton (1680) 21 kehelykendő, 9 kehelytörölő, 8 bursa és 7 corporale-ről olvasunk. Vegyünk sorra néhány, a locsmándi kerülethez tartozó, templomot: Csáván (1674) csak egyetlen darab van a kehely felszereléséhez szükséges, minden darabból; hasonlóképen Haracsonyban (1674), Sopronnyék filiáján. Sopronnyéken (1674) 12 kehelykendő, 10 kehelytörölő, 4 corporale, 3 palla és csak 1 bursa szerepel. A rábai főesperességben Csornán (1659), csak egy-két darab volt mindegyikből. A megye néhány templomának díszesebb felszerelése volt. Pl. Nagymartonban (1641) a kehelykendők közepén különféle képek voltak készíve. Jézus szent neve, a Megfeszített, sz. Lőrinc. Fertőszéleskúton (1674) a pallákat margaréták ékesítették. A kehelykendők nagyobb része vászonból készült, szövetből csak kevesebb. — A kehely felszereléséhez csatoljuk tárgyalásunkban az ampolnákat (ampullae, urceoli) is. 2—4 db. ampolna volt a templomokban; leggyakrabban ónból (stannum) készült ampolnák voltak használatban, de elég gyakran találkozunk aranyozott ezüst, ritkábban ezüst ampolnákkal is. Kis-martonban (1674), Nagyhöflányban (1680) és Selegszántóban (1680) stb. aranyozott ezüst ampolnák voltak, Lókon (1646), Kishöflányban (1641) stb. ezüsből készültek. Az üvegampolnák ritkák. Az ampolnák mellett rendszerint ugyanolyan anyagból való tálca (pelvicula, pelvis) is van.

¹ Fraknónádasdon (1674) és Kaboldon (Veperd filiája, 1674) üvegből való poculumok voltak.

² Mihályfi: A nyilv. istentiszt.³ 291. 1.

Az Oltáriszentség őrzésére, kitételére és hordozására szolgáltak a ciborium (áldozatókehely), ostensorium vagy mostrantia (szentségtartó) és a pixis (kisebb ciborium betegek áldoztatásához). A ciborium legtöbb esetben aranyozott ezüsből való, de előfordul tiszta ezüst,¹ aranyozott réz,² sőt ónból készült áldozatókehely és³ gyakran csak a belsejét aranyozták.⁴ A 70-es években egyre jobban használatba kerül a ciboriumra illesztett záró fődél (operculum) és a ráfüggesztett díszítésre szolgáló selyem köpeny (vesticula, palliolum).⁵ — A szentségtartók sok helyen díszesek voltak. Büdöskúton (1674) toronyszerű monstrantia volt, a kismartoni plébániatemplomban közepén drágakövekkel (gemmis bohemicis) díszített, a várkapornában pedig csillag és szívalakú (1674). Szerették az angyalokkal körülvett, tetején kereszttel és a Szentlelket szimbolizáló galambbal díszített szentségtartókat. Szárazvámon (1674) 10 angyal imádta az ostensorium-ban trónoló Istent. Fertőszéleskúton (1674) aranyozott sugarak is vannak a mostrantián, Vimpácon (1659) a díszes ezüst szentségtartónak alsó része ciboriumként is használható. A mostrantiák leggyakoribb anyaga aranyozott ezüst, de van sárgarézből és ónból készült szentség~~tartó~~ is.⁶ Lunulát kifejezetten csak egyszer említ a visitator.⁷ Úgy látszik, hogy használata még csak szórványos volt. Szentségtartó, épen úgy mint ciborium, az önálló egyházakban úgyszólván mindenütt található. Az Oltáriszentségnek a betegekhez való vitelére szolgáló pixis-t szintén sok helyen megtaláljuk, anyaga ezüst, gyakran aranyozott. E kis ciboriumon kívül ugyanerre a célra aranyozott fémszelencét (capsula, custodia) is használtak, de úgy látszik, hogy csak rendkívüli esetben — az egyházi törvényeknek megfelelően.⁸ Fraknón (1674) pl. aranyozott ezüst capsulát az Oltáriszentség éjjeli vitelénél használta a plébános.

Pixis névvel jelölte a visitator jelentésében a szent olajok őrizetére szánt edényeket is. Nevezték ezeket még chrismale-nak

¹ Hidegség (1659).

² Pl. Sopronkeresztur (1674), Felsőrármóc (1674).

³ Büdöskút (1641).

⁴ Darázsfa (1674), Büdöskút (1674).

⁵ Nagyhöflány (1674), Lók (1674), Répcesarud (1674), Sopronkeresztur (1674), Sopronnyék (1674).

⁶ Okán (1651) sárgaréz, Fraknón (1641) ónból való, de ez utóbbi helyen már nem használták.

⁷ Pecsényéd (1659). Ugyanitt az 1641. visitatio idején még nem volt szentségtartó, a Szentséget körmeneten áldozatókehelyben vitte a pap.

⁸ V. ö. Mihályfi: A nyilv. Istentisz. ³ 298. l.

is.¹ Legtöbbször ezüstből készültek, néha aranyozottak is előfordulnak.² Sopronnyéken (1646) a szent sónak őrzésére használt önpixisről is értesít a *visitatio canonica*.

Az egyéb liturgikus felszerelések csoportjába sorozzuk a csengetyűt (*tintinnabulum*, *campanula*), a füstölőt és tömjéntartót (*thuribulum* et *navicula*), a békecsók eszközét (*pacifical*), a körmeneti keresztet, szenteltvíztartókat és a zászlókat (*vexillum*, *labarum*)³ Az egyes templomoknak sok csengőjük volt megyénkben, így pl. Lajtapordányban (1641) 2, Nagyhöflányban (1680) 4, Kismartonban (1674) 6, Szarvkon (1680) 8. Anyagukról pontosabb megjelölést nem ad a *visitor*. Kiegészítésképpen megjegyezzük, hogy a persely végére is akasztottak kis csengőt.⁴ — A füstölő és tömjéntartó néhol igen előkelő anyagból való: Kismartonban a várkápolnában aranyozott ezüst *thuribulum*ot használtak; ugyanitt a plébánia-templomnak (1659) ezüst *thuribulum*a és *naviculája* volt, ugyanolyan kis kanállal (*cochlear*). Ezüst füstölőt találunk Sécen (1680) stb. Legtöbb helyen azonban a szerek közönségesebb ércből valók. A *pacifical* ritkábban fordul elő és nemcsak ezüst, hanem réz is;⁵ ellenben annál gyakoribbak a körmenetre használt kereszttek; ezek fából is készülhettek; sok fakeresztet találunk az egyes templomok birtokában, Lajtapordányban (1674) pl. négyet. Legnagyobb számban Csornán (1659) fordulnak elő: itt 24 keresztet őriztek. Kismartonban (1674) 2 kereszt a középén apró üveg-golyócskákkal volt díszítve. Récényen (1674) szintén voltak ilyen kereszttek. Sok aranyozott ezüst körmeneti keresztéről is olvasunk.⁶ Az efajta keresztben a keresztrefeszített Üdvözítő alakjának mindig rajta kell lenni.⁷ Úgy látszik, hogy a gyász-szertartásokhoz külön keresztet (*crux funebris*) használtak, mert a *visitor* ezt többször említi, Kismartonban (1674) más kereszttek mellett ilyen is előfordul. — Szenteltvíztartóról — mint már a templomok berendezésénél mondtuk — kevés helyen értesít a *visitor*. A szilárd, egy helyen álló ilyen medencén kívül volt még hordozható kisebb szenteltvíztartó is; ezt körmenetnél, temetésnél stb. használják.

¹ Kismarton (1674), Fraknó (1674).

² L. az előbbi jegyzetet.

³ Mihályfi Ákos: id. m. nyomán, 299—302. l.

⁴ Pl. Fertőszéleskút (1674), Lépesfalva (1674), Somfalva (1674).

⁵ Pl. Lajtaszentmihály (1680).

⁶ Kismarton (1651), Büdöskút (1674), Cinfalva (1674); Nagyhöflány (1674), de azért itt még 3 fakereszt is volt.

⁷ Mihályfi: Id. m. 301. l.

A szenteltvíz hintésére aspersorium szolgál. Ez is megvolt a templomban. Lépesfalván (1674) a szenteltvíztartó fából való. Az egyéb liturgikus felszerelések körébe tartozó zászlókról már a templomok berendezésénél megemlékeztünk. Több templomnak nagyszámú ereklyetartója (reliquarium) van, pl. a nagymartoninak (1674) 4, a szarvkőinek (1680) 8. Általánosan elterjedt az Oltáriszentség vitelénél használatos umbella. Némely helyen kettőt is találunk: az egyiket Úrnapján, a másikat a betegek áldoztatásánál használták.¹ Anyaga többnyire selyem. Érdekes, hogy ismételt előfordul vörösszínű umbella, pl. Nagyhöflányon (1680) vörös tafota umbella selyem rojtokkal, Fertőszéleskúton (1641) vörös selyem umbella. Pedig az Egyház az Oltáriszentséggel kapcsolatos ténykedéseknél fehér színt használ.² Az umbellával azonos célra szolgáló nagyobb mennyezet (baldachin) csak ritkán fordul elő. Sok gyertyatartója (candelabrum) van a templomoknak. 10–12 db. nem tartozik a ritkaságok közé még az egyszerűbb helyeken sem. A kismartoni várkapolnának (1674) 2 ezüst gyertyatartója is volt, e mellett 10 fából készült; ezek közül 8 aranyozott. A kismartoni plébániatemplomnak 1674-ben 13 érc- és 16 fa gyertyatartója volt, Lajtapordányon (1641) 6 sárgaréz gyertyatartó. Mint látjuk, a fából és közönségesebb ércből (ón, réz) készült gyertyatartók váltakozva fordulnak elő. Találunk még szarvasagancsból³ és kőből⁴ készületeket is. Fertőszéleskúton (1680) 4 angyal tartotta a fa gyertyatartókat. A gyertyatartókat festették is; pl. Százvámmon (1674) 6, aranyozott és színes fa-gyertyatartót említ a visitator. Gyászszertartásoknál fekete színűeket használtak, ilyenekkel elég gyakran találkozunk. Pl. Nagyhöflányban (1751) ezüstözött fekete fa-gyertyatartó volt. A gyertyatartókkal kapcsolatban még néhány szót a lámpákról is szólunk. Mint már a templom berendezésénél mondtuk, a legtöbb lámpa bádogból készült. A templomban függő csillárokról ugyanott már szóltunk. Most csak kiegészítésként megemlítjük, hogy az Oltáriszentség viteléséhez is használtak lámpákat; Feketevárosban (1641) 2, ilyen célra szolgáló üveg-lámpát találunk. — Több helyen a templom kincsei közt megemlékezik a visitator az ostyák készítésére és őrzésére való szerekről. Páliban (1659) ostyasütő volt (ferrum pro hostiis

¹ Feketeváros (1674).

² V. ö. Mihályfi: A nyilv. istentiszt.³ 298. l.

³ Nagymartonban (1674) 1 db.

⁴ Csornán (1650) 2 db.

conficiendis), Sopronnyéken (1651) ezenkívül még a particula-k kivágására és megjelölésére is volt külön eszköz (ferrum scissorium particulas, ferrum signatorium). Nagyhöflányban (1674) is volt kör-kés a particulák kivágására. A kész ostyákat skatulyákban őrizték. Ezek legtöbbször fából valók, de néhol nemesebb anyagból is; pl. a kismartoni várkapornában aranyozott ezüst skatulya szolgált e célra. A teljesség kedvéért még megemlítjük, hogy Lókon (1674) 16 drb. kék, csillagocskákkal díszített zarándokbot (baculum pro peregrinantibus) is volt az egyház birtokában.

A liturgikus öltözékek közül pap és szerpap ruhái fordulnak elő a megye templomainak ruhatárában. Az elsőhöz a vállkendő (humerales, amictus), miseing (alba), öv (cingulum), manipulus, stóla, miseruha (casula); továbbá a misén kívül végzett szertartásoknál használatos vecsornyeköpeny (pluviale), karing (superpelliceum) és a papsapka (biretum) tartoznak; az utóbbihoz a dalmatica és a velum humerale.¹ Főpapi öltözet ruhadarabjainak még nyomát sem találjuk. A vállruha és öv kb. ugyanolyan mennyiségben fordul elő, mint a miseing; másrészt a manipulus és stóla a miseruha számát követi. De miseing viszont jóval kevesebb van a templomokban, mint miseruha, Fraknón (1559) pl. 9 casula mellett 3 alba, Kismartonban (1651) 8 casula mellett 4 alba, Lajtaújfalun (1680) 5 casula mellett csak 1 alba. Nagy számban találunk az egyes templomokban mantile és sudariolum² nevű ruházati alkotórészeket; Sopronnyéken (1674) 7 mantile-t és 5 sudariolum-ot, Csáván (1674) 4 sudariolum-ot, Oszlopon (1680) 62 hosszú mantile-t, Zókon (1674) 66 drb. mantile-t; Cinfalván (1680) 27 mantile oblongum van, Vulkapordányban (1680) 43 rövidebb-hosszabb mantile. A papi ruházatban legjobban a miseruhát díszítették fel és a többnyire ez készült a legjobb anyagból (selyemből). A casula még a legkisebb helységek templomaiban is megvan, a nagyobb helyeken pedig nemcsak mennyiségével, hanem minőségével is az első helyet foglalja el a liturgikus ruhák közt. Bár már V. Pius meghatározta a liturgikus színeket (fehér, vörös, zöld, viola, fekete),³ még a tőlünk tárgyalt időben is találunk rubrika-ellenes színű casula-t. Fertőszéleskúton (1641) a 4 miseruha közül kettő ilyen: sárgás, illetőleg

¹ Mihályfi Ákos dr. felosztása. A nyilt. istentiszt.³ 255. s. köv. II.

² Mindkettő a manipulus megjelölésére használatos (V. ö. Mihályfi: Id. mű. 257. l.), de nem tartjuk valószínűnek, hogy itt ez lenne a jelentése. Du Cange-nál asztalkendő, illetőleg zsebkendő a jelentésük.

³ Mihályfi: Id. mű. 270. l.

kék damasztból való. A kismartoni várkápolnában (1680) nagyon értékes casulák voltak: 13 drb., arany- és ezüstsálakkal kihímezve, piros színű tiszta selyemből (holosericum). Nagyőflányban (1674) 11 miseruháról értesít a visitator, anyaguk: selyem, atlasz és damaszk, virágdiszítéssel és hamis ezüstsálakkal. Fertőszéleskút (1659) templomának 8 casula-ja selyemből, tafotából és damaszkból való, rózsákkal és arany keretezéssel diszített. Szikrán (1674), Márcfalva filiáján egy oly piros selyem casula volt, melynek belső része fekete és az megfordítva, gyászmisére is használható. Sopronnyéken (1646) az egyik casula „ex turcica materia” készült. — Pluviale nem minden templomban található; Nagymartonban (1641) 1, Kismartonban (1674) 3, Vimpácon (1659) 4 pluviale van.¹ A superpelliceum ellenben általánosan elterjedt, 2—3 drb-bal minden templom rendelkezett. Biretúrról a templomi felszerelés közt a visitator nem tesz említést. A szerpapok öltözetéhez tartozó dalmatica csak kevés templom ruhatárában található. Vimpácon (1659) nagyon sok: 18 ily ruhadarab volt. Talán összefüggésben van ez az itteni minorita kolostorral; t. i. a szerzetesek számuknál fogva gyakrabban tárt-hattak segédletes szentmisét, mint az egyedül lelkészkedő világiak. Velummal,² (a kehelyvelumtól megkülönböztetendő!) elég gyakran találkozunk, de egyenesen sehohsem mondja meg a visitatio canonica, hogy ez az alszerpaptól a szentmisében használt velum humerale volna. Van még ezenkívül monstrantia-velum,³ keresztre való⁴ és nagybőjti velum is.⁵ — A papi ruhával kapcsolatban itt még a ministráns gyermekek öltözetéről is kell néhány szót szólnunk. Ez — mint most — már akkoriban is két részből állott: a fehér vászonból készült u. n. superpelliciolumból és a piros posztóból való tunicellából. Főként az első gyakran fordul elő. Temetés alkalmára külön fekete tóga is használatos volt; néhol, pl. Kismartonban (1651) 6 ilyenről olvasunk; ugyanitt úrnapijára a gyermekeknek szánt 11 db. kis dalmatica is található (1674). — E részhez csatolunk még néhány megjegyzést az asztalalakú oltár előrészt fedő lepelről, az antependiumról és egyéb ruházati jellegű egyházi felszerelésről. Az antependium főként selyemből való, de elég gya-

¹ E templom, melyet a minoriták láttak el lelkipásztorral, egyéb egyházi ruhadarabban is gazdag: van 18 dalmatica-ja és 15 casula-ja (1659).

² Szárazvám (1659) 1 hosszú velum és 6 más velum fordul elő a 9^h kehelyvelum mellett.

³ Nagyőflány (1680): 2 monstr. vel. (török munka).

⁴ Szárazvám (1659): kék selyem vel. egy nagy crux számára.

⁵ Fertőszéleskút (1680): fekete nagybőjti vel.

kori a bőrből készült,¹ sőt egyszerű szövet-antependium is előfordul. Antependiumot nemcsak az oltáron alkalmaztak, hanem a szószéken és a Mária-szobroknál is. Kishöflányban (1680) az áldoztatópad számára hosszú mappa volt. Az oltár vízszintes lapját fedő oltárkendővel együtt az antependium a legtöbb helyen előfordul; 4 - 5 antependium egy-egy templomban nem tartozik a ritkaságok közé.² Elég nagy számban szerepelnek a strophium és substratorium. Az első kéztörlőkendő (v. ö. Du Cange); mi azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy e helyütt nem ezt jelenti, hanem kis koszorút (üveggyöngyből stb.); ilyenekkel egyes helyeken még ma is díszítik a gyertyákat és gyertyatartókat. Lókon (1646) találjuk belőle a legtöbbet: 88 darabot. Kelénpatakon (1659) 17 nagyobb strophiumról olvasunk. A substratorium minden valószínűség szerint oltárterítő; legtöbbnyire himzett volt, Nagyhöflányban (1674) pl. selyem és ezüst szálakkal. Az oltár díszítésére ezenkívül még velumot is használtak. Fertőszéleskúton (1674) 7 ily velum volt, köztük 6 selyemből készült. Kismartonban (1680) 5 nagybőjti fehér kereszttel díszített lepelje volt a templomnak.³ Ugyanilyen fekete alapon a temetésnél használatos tumbale is. (V. ö. Nagyhöflány, 1674.) Ezenkívül még a legtöbb templomnak egy-két szőnyege is volt.

Végül emlékezzünk meg a templomok egyéb, az eddigi felosztásba bele nem illeszthető felszereléséről. Ilyen az asztal, szekrény és láda, melyekből gyakran több is volt a sekrestyékben. Az utóbb említett két tárgy az egyházi ruhák és kincsek őrzésére szolgált.⁴ Fából készült pulpitu~~m~~ok is voltak több templomban.⁵ Érdekes és nagy gyakorlatias érzékre valló dolgokat jegyzett fel a visitor a fraknoi templom szereit között (1659). Volt itt 3 tűzoltásra szolgáló kampós, horgos eszköz; ugyanannyi „mosketae duplices“, 1 sírásó kapa, 3 kád a szürethez, tölcser és szőlőprés, valamint 2 ivópohár.

¹ Pl. Nagyhöflányban (1674) 6 antependiumból 4 bőr, 2 szövet; Szentmargitbányán (1680) 3 aranyozott bőr-antependium volt.

² Kismartonban (1680) a plébániatemplomnak 12 antependiuma van, köztük 7 selyem.

³ „A XIII. századtól kezdve a nagybőjt kezdetét egy nagy lepel kifüggesztésével jelezték. A bőjti lepel a főoltár és a papi kórus közt függött.“ (Hefele-Köpfler: A kath. egyháztört. tankönyve I. 385. l.) Itt is valószínűleg ilyenről van szó.

⁴ V. ö. Haracsony, Sopronnyék (1659) filiájánál: „Cista pro apparatus una, altera ferro munita pro clenodio.“

⁵ Pl. Felsőpéterfa (1674); Locsmánd (1651): „Pulpitus pro cantore.“

Milyen károkat okoztak a felkelők és törökök a templomoknak és felszerelésüknek 1683-ban?

Míg a törökök főerege Győrnél rendezkedett, a tatárok júl. 2.-án Szentgotthárd és Kőrmend között átkeltek az őrizetlen öreg Rábán, a kisebb folyókat átúsztatták vagy átgázolták s erre villámgyorsasággal bekalandozták az előttük megnyílt területet.¹ A rábamenti községeket mind felégették, a Rábaközbe is benyomultak és ott ugyanazt cselekedték. Csak Kapuvár tartotta magát.² Innen Rusztig és Kismarton vidékéig, másrészt Fraknóig és a Lajtaig minden települést feldúltak és felgyújtottak.³ A templomokat kirabolták, a harangokat leszedték a tornyokból, az oltárokat és szószéket összerombolták. Képzeltethetjük, hogy a magyar felkelőktől kapott borral lerészegedett ázsiai faj az anyagi káron kívül micsoda erkölcsi förtelmességekre vetemedett!⁴ A rábai és locsmándi főesperesi kerületnek közvetlen a tatárpusztítás utáni állapotáról nincs canonica visitatió, csak 1697-ből van az első; más híján ebből is következtethetünk a nagy pusztításra.⁵ Még 15 évvel a hadjárat után is siralmas állapotban volt sok templom. A dóri és páli templomnak csak a falai vannak meg, Rábatamáson már csupán a romok láthatók. Bogyoszlón és Csornán az esőviz befolyik a szentegyházba. Bágyog és Rábaszová temploma romladozó; Oslét, Rábapordányét és Szárföldét nemrég újjáépítették, Beledé pedig javítás alatt áll. A locsmándi főesperességben több templomnak (Bük, Röjtök, Fertőszentmiklós) csak a szentélye ép, a többi része romokban hever. E vidéken is találunk teljesen romladozó állapotban levő egyházakat. [Ebergöc (Nagylózs filiája), Felsőság, Nemesládony; Sopronhorpácson csak a falak állnak, rossz állapotban van még Alsólászló (Répcekehely filiája) és Szopor temploma, Völcséjén (Egyházasfalu filiája) csak a közelmúltban építették újjá.]

¹ Mohl: Török világ Kismarton vidékén 1683 – 1699 2. l.

² Csányi János Magyar Krónikája 1670—1704. Magyar Tört. Tár. V 70. l.

³ U. o. 79. l.

⁴ U. o. 78. l.

⁵ E visitatio jegyzőkönyvet magam nem használtam; a belőle merített adatokat Szelez Arnold rendtársam jegyzeteiből veszem.

Feltűnően sok e területben a még fel nem szentelt templom.¹ Talán nem tévedünk, ha ebből azt következtetjük, hogy ezek a török pusztítás után épültek újjá és így még nem szentelték fel őket. Természetesen a felsorolt károkat csupán ama barbárság kis hányadának tekintjük, mely e két főesperesi területet érte.

A török sereg egy másik része Mosonmegyén keresztül vonult Bécs felé.² Brucknál megoszlott: egyik átkelt a Lajtán, a másik a Fertő északi partjának vette útját; Sérc táján széteszlottak és 5 nap alatt az egész Vulka völgyét elpusztították.³ E pusztításról már pontosabb képet tudunk adni, mert 1685-ben a soproni főesperességben visitatio volt s ennek jelentéseit teljességükben felhasználhattuk. Összesen 28 oly templomról tudunk, melyek külsőleg is erősen megrongálódtak, főként tűzvész következtében és 4 olyanról, amelyek belsejükből szenvedtek jelentősebb kárt. A kérdéses 28 templom a következő községekben volt: Borbolya, Búdöskút, Fertőrákos, Fertőszéleskút, Kelénpatak, Kisboldogasszony, Lajtapordány, Lajtaszentmiklós, Lajtaszék, Lajtaújfalu, Lorettom, Márcfalva, Nagymarton, Oka, Pecsényéd, Selegszántó, Sérc, Siklósd, Szarvkő, Szárazvám, Szentmargitbánya, Tormafalu, Vimpác, Völgyfalva, Vulkapordány, Zarány.⁴ Ezek közül több teljesen összeomlott. Borbolyán még oltárok és harangok sincsenek, a pap a parókián végzi az istentiszteletet. A tetőt ideiglenesen deszkákkal pótolták. Némely helyen egyenesen veszélyes volt a templomban misézni, pl. Szarvkőn és Pecsényéden. Márcfalván a főoltár fölött beomlott a boltozat, ezért a pap a templom egyik szögletében mutatja be a szentmisét. A kelénpatakiak a maguk templomát egyáltalán nem használhatják, Cinfalvára járnak az istentiszteletre. Az említett 28 helyen a templomok egy-kettő kivételével (Lajtaszentmiklós, Nagymarton, Oka) még 1685-ben is teljesen pusztuló állapotban voltak. A külső épség megkímélésével 4 templomban rombolták szét a berendezést (oltárok, szószék stb.). Ezek: darázsfalvi, fraknónadasdi, nagyhöflányi és okai.

A templomok felgyújtásán és a berendezés összetörésén kívül még a templomok felszerelése (edények, ruhák stb.) is megérezte az időknek a tulajdonjogra épen nem sokat tekintő kezét. De két-

¹ Pl. Bő, Császárfalu, Déröld (Répcsekőhalom fil.), Haracsony, Répcemcske, Sopronkövesd és Leányegyháza, Lövé.

² Útját leírja Karácson Imre. A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban c. cikkében. (Hadtört. Közl. 1896. (IX. évf. 326—349. l.)

³ Mohl: id. m. 2—3. l.

⁴ A Lorettom-, Lajtaszék és Vimpácra vonatkozó adatot nem az egyházlátogatási jegyzőkönyvből, hanem Mohl id. m.-ből merítjük. (6. és 9. l.) Mindhárom helyen kolostorok is léegtek.

ségtelen, hogy az ilyenmő károk nagyon jelentéktelenek az említett dűlášhoz mérten. Az értékesebb szereket t. i. — mint a *visitatio canonica* is mondja Nagymartonnál — biztos helyre rejtették el, úgyhogy a prédálók csak a mindennapi használatra szükséges dolgokat kaparinthatták meg. Nemes fémből készűlt szerek (pl. kelyhek) nem igen kerültek kezeik közé, ruházati részek ellenben már gyakrabban. Feltűnő, hogy a zászlókat a legtöbb helyről elrabolták.¹ Példaként Feketevárós és Fertőszéleskűt templomának felszerelésbeli veszteségét soroljuk el. Feketevárósban 6 zászló, 1 aranyozott ezűst áldoztató kehely, egy másik ezűst kehely, 11 érc és 2 őn gyertyatartó, ércből készűlt lámpa, a szent olajok számára való ezűst pixis, 4 casula, 2 alba, 4 mappa, 5 kehely-velum, 2 bursa, 3 palla, 1 tumbale, több csengő, 1 superpelliceum és 2 misekönyv mentek veszendőbe. Fertőszéleskűton 6 kehely-velum, 6 bursa, 5 casula, 2 alba, 5 mappa, 7 antipendium, 6 zászló, 1 thuribulum, 1 bádoglámpa, 2 őn-gyertyatartó, 1 fekete nagybőjti velum, 1 tumbale, 1 keresztvíznek való edény és misekönyv lett zsákmánya a rablóknak. Legszomorűbb a helyzet Szarvkőn; itt a felszerelés nagyobb része elveszett, úgyhogy a szükségesekeket a filiás egyházból kellett pótolni. A többi templom kára teljesen hasonló a fentebb elsoroltakhoz vagy még jelentéktelenebb. Csak kevés szentegyháznak volt oly szerencséje, mint a fraknőinak, kismartoninak, lajtaszentgyörgyinek, rétfalvinak, rusztinak és somfalvinak; ezek t. i. teljesen sértetlenek maradtak,² sőt legnagyobb részűk még egy-két dologgal gyarapodott is.³ Kismervű gyarapodás egyébként még az elpusztított templomoknál is többször előfordul.

A pusztításban és fosztogatásban nemcsak a törökök és felkelők vettek vészt, hanem a német katonák is. Fertőféléregyházon pl. minden érintetlen megmaradt, csak a németek vittek el 1 aranyozott ezűst kelyhet. A visszavonuló török-magyar sereg természetesen szintén pusztított. Így pl. Barkóczy Ferenc gr., Thőkőly biztos, a bécsi vereség hírére fertőrákosi táborából 1000 grűzűval a tó déli része mellett haladva visszavonult s katonái e közben, főként Fertőszentmiklóson és Fertőendrűden fosztogattak.⁴

¹ Pl. Bűdőkűtről négyet, Darufalváról ugyanannyit, Feketevárósról hatot, Lajtapordányról hármat, Nagyűflányról négyet, Fertőszéleskűtről hatot.

² Kismarton, Ruszt, Sopron ű. n. „salva guardia“ volt; kitűzték a fehér zászlót; kapujuknál kuruc, török és városi katonák őrkűdött. De a zaklatás-nélkűli állapotnak borsos ára volt. (Mohl: Id. m. 18—19, 28—29. l.)

³ A gyarapodás Fraknőn aranyozott ezűst monstrancia Lajtaszentgyörgyön 2 casula és 4 őngyertyatartó, Retfaun 1 harang, Rusztön 1 kehely.

⁴ Csányi Kr. M. Tört. Tár. V. 88. l.

A templomok javai.

E fejezetben a templomok birtokairól (szőlő, szántó, rét, erdő, halastó, ház), készletben és kölcsönben levő ingóságairól (bor, gabona, pénz) és a nekikjáró személyi és egyéb szolgáltatásokról fogunk szólni.

Elsősorban megállapíthatjuk, hogy a soproni főesperesi kerület a leggazdagabb és az itteni templomok főként sok szőlővel rendelkeznek; a locsmándi kerület már szegényebb s e helyütt a szántó-föld kerül előtérbe; legszegényebbek a rábai kerület templomai.¹

A templomok leggyakoribb ingatlana a szőlő. Számuk az egyes községben igen különböző. A locsmándi főesperesi kerületben (a megye déli részén) sok templomnak csak egy szőlője van,² a leggazdagabbaknak sincs több három szőlőnél.³ A soproni kerületben (a Fertőtől nyugatra és délre) ellenben sokkal több szőlőjük van az egyes egyházaknak. Pl. Okán (1680) 4, Fertőszéleskúton (1680) 7, Büdöskúton (1641) 10, Szárazvámmon (1674) 14; a pálmát Kismarton viszi el 36 szőlővel (1674). A vizsgálatunk tárgyát alkotó félszázadban a szőlőbirtok gyarapodását elég szép számmal észlelhetjük.⁴ — A szőlőket librák szerint határozták meg, másrészt pedig mint majd a réteknél is látni fogjuk — a művelésükre szükséges emberi erő alapján.⁵ Nagyságuk igen különböző volt, pl. Büdöskúton 5 – 30 libráig váltakozott (1641), Sopronkertesen (1641)

¹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e területről csak kevés adat állt rendelkezésünkre.

² Pl. Balf (1674), Füles (1646), Gyirót (1646), Sopronkeresztur (1646).

³ Szabadbáránd (1674). A „leggazdagabb“ fogalmat természetesen csak a szőlők számára vonatkoztatjuk.

⁴ Feketeváros 1641 : 2, 1651 : 5 szőlő. — Kismarton 1651 : 14, 1659 : 15, 1674 : 36. — Lajapordány 1641 : 5, 1651 : 8, 1674 : 9. — Szárazvám 1641 : 10, 1674 : 14. — Lajtaszentgyörgy 1641 : 10, 1651 : 7, 1650 : 8, 1671 : 12. — Szentmargitbánya 1641 : 1, 1651 : 2, 1659 : 4, 1680 : 5, 1685 : 6. (Megjegyzendő, hogy már az 1641-i visitatio szerint is 6 szőlője volt, de ötöt a község tartott birtokában, a hosszu fejlődés folytán úgy látszik lassan vissza-kerültek).

⁵ Egynapi munkát tekintve.

8—12, Lajtaszentgyörgyön (1641) 7—36 libráig. Fülesen (1646) egy, Sopronkövesden (1646) húsz ember munkáját kívánó szőlőről olvasunk. Művelésük vagy a templom költségén történt, de ebben az esetben a község lakói adták és szállították a trágyát, valamint végezték az ásást,¹ vagy pedig teljesen a lakosság kötelessége volt.² Az utóbbi eset nem volt nagyon előnyös, mert a lakosság kényétől, kedvétől (pedig ez korunkban ugyancsak szeszélyes és makacs volt!) és vagyoni állapotától függött. Különösen az 1865-i visitatióban találunk erre példákat, mikor a török pusztítás miatt kimerült és elszegényedett lakosság nem művelte a templom szőlőjét.³ Selegszántón (1680) a lakosság házankint inkább egy köből búzát (triticum) fizetne az 1680-as évre; mert mikor házankint végzik a művelést, alig van köszönet benne, míg ha felajánlott ellenértéken munkásokat fogadnának, azok jobban megművelnék és több gyümölcsöt hozna. Tehát maga a lakosság is látta e művelési eljárás áldatlan voltát. Fertőrákoson (1641) a templom egyetlen szőlőjének művelésére nem is kapható a nép. — Némely templomnak szőlőbirtokon kívül censualis szőlői is voltak.⁴ Viszont az egyház szőlőitől is szedtek néhol a földesurak tizedet, illetve hegyvámot, de jogtalanul; a visitorator mindenütt tiltakozott az ilyen eljárás ellen.⁵ A rossz szőlőt néha szántóföldre alakították át a visitorator engedélyével,⁶ máskor az Ordinárius beleegyezésével eladták.⁷ Jogtalanságok is fordultak elő: Szentmargitbányán (1641) a 6 kitűnően művelt szőlőből ötöt a lakosság vett birtokába, Ligvándon

¹ Még pedig minden telkes ház 1 szekér trágyát adott, a háználküli zsellérek pedig egy napig ástak. [Darufalva (1680) és Oka (1680).]

² Pl. Sopronkertes (1641), Váránypatak (1641).

³ Pl. Lajtapordányon a lakosság csekély száma és szegénysége miatt, Oszlopon a község pusztulása, Rétfalun a nagy szegénység következtében maradtak műveletlenek a templom szőlői. Borbolyán a szőlők elhanyagolt állapotban vannak, a lakosság nem műveli; ha pedig műveli is, a jövedelmet saját céljaira fordítja.

⁴ Lajtapordányon (1641) 2 szőlő adott censust, Nagymartonban (1674) a szőlőktől kapott census 4 frt. 50 d (dénár) és 3 1/2 urna bor. (A mértékekre vonatkozólag Lederer Emmának a Századok 1923. évfolyamában megjelent Régi magyar őrmértékek c. cikkére utalunk) Répcekethegyen (1646) 10 szőlőtől kap hegyvámot (ius montanum) a templom, Sopronkövesden ugyancsak 10 szőlőtől 5 urna 1 quartale és 7 pint bort kap. Répceköhalmon (1651) 9 német urna (urna germanica) a ius montanum.

⁵ Pl. Kismarton (1680) egyik szőlőjétől Esterházy officialisa, pedig a régi urbáriumok szerint sohasem fizetett! Fraknónádasdon (1685) Esterházy gr. a föle adott két szőlőtől a szokás ellenére hegyvámot és tizedet szed.

⁶ Pl. Oka (1685)

⁷ Pl. Szarvkő (1685), Sopronkeresztur (1674), Oszlop (1685).

(Gyirót leányegyháza, 1646) Szeged György egykori földesúr az egyház egyetlen szőlőjét egy réttel együtt elidegenítette, Répcekehelyen (1674) pedig a hívek 2 szőlőt saját szakállukra eladtak. — Több helyen présháza is volt a templomnak; erről a templom épületei közt fogunk beszélni.

A szőlő mellett legtöbbször még szántóföld is volt a templomok birtokában. Nagysága az egyes községekben más és más. Feketevárosban (1680) pl. 1 hold, ez is a sekrestyés használatában. Fertőmeggyesen (Fertőrákos filiája, 1685) 5 hold, Ruszton (1674) 10 hold, Sopronkeresztúron (1646) 26, Kisboldogasszonyon (1674) 30, Vimpácon (1659) 32¹/₂ hold. Előfordul a vetőmag-szükséglet szerinti meghatározás is. Répcesarudon (1674) 20 mérő elvetésére megfelelő szántóról olvasunk. A templom szántóföldje több helyen bérben volt a lakosoknál, részint pénzért, részint természetbeni szolgáltatásért.¹ Sok a censualis szántóföld, azaz olyan föld, amely után a birtokosok évenként bizonyos összeggel adóztak az egyháznak. Gyiróton (1674) 20 hold ily földről olvashatunk, ezekről tizedet kapott a templom és ezenkívül még holdankint 5 garast. Csáván (1674) a 6 hold rendes birtok mellett van 90 hold censualis, Szikán (1673) 132, Tormafalun 142, Vámosderecskén 240 hold censualis szántóföld (1674).² — A szántóföldeket sokszor elidegenítették, illetőleg jövedelmüket a község vagy a lakosság a maga számára foglalta le.³ Máshol a sekrestyés, tanító, bíró használatában volt a föld egy része, több-kevesebb joggal.⁴ A szőlők-nél láttuk, hogy némelyiket szántófölddé alakították át, az ellenkezőre is találunk példát: Somfalván (1680) 2 hold szántóból szőlőt csináltak.

¹ Pl. Ruszton (1674) holdankint évi 1 tallérért; Szentmargitbányán holdankint 1 köböl gabonaért és a szőlőknek való egy kocsi trágyáért (1680), Vimpácon (1659) évi egy köböl gabonaért.

² Csáván a census holdankint 5 triens = 35 garas, Szikrán 1 krajcár, Tormafalun 15 kr, Vámosderecskén pedig 1 garas.

³ Pl. Darazsfalun (1641) a 7 holdból hatot a szomszéd község foglalt el, Oszlopon (1641) a bíró 10 holdat tulajdonított el, már 1614-ben, de még 1680-ban is a rokonok kezén volt! Fertőmeggyesen (Fertőrákos filiája, 1685) a szántóföld és rétek minden jövedelmét a község foglalja le; Császárfalun az adózó földekből hármat libertínusok elidegenítettek (1674). Hidegségen (1659) a templom földjét szintén elfoglalta valaki.

⁴ Feketevárosban (1680) egy hold a sekrestyés használatára szolgált, Vimpácon (1651) 3 hold; Oszlopon (1680) a tanítónak volt egy holdja; Oszlón a 7 hold szántóból egyet a bíró használt az egyház javaira való buzgó ügyelés címén (!), egyet a sekrestyés buzgósága címén birtokolt, egyet pedig hivatalosan (1641).

A réteket — a szőlő és szántó mellett elég szép számmal szerepelnek — a széna lekaszására szükséges emberek¹ vagy pedig a termett széna mennyisége szerint jellemezték nagyság szempontjából. Rétfalun (1641) pl. 2 kaszás (falcator) számára való rétről olvasunk, Szikrán 1^{1/2}, Somfalván (1641) 3 ~~12~~ 12 kaszás egy napi munkáját igénylő két rét van; Sopronnyéken (1674), a 12 kis rét 16 kocsi szénát ad, Peresznyén (1646) egyetlen rét pedig 4 kocsi. Egy-egy templomnak nincs sok réteje, nagyon gyakran — főként a locsmándi főesperesi kerületben — csak egy; a legnagyobb számot Sopronkeresztúrnál olvassuk: 6 rét (1646), ugyanennyi van Szentmargitbányán is (1651), nem véve tekintetbe a sopronnyéki 12 kis rétet. Vannak censualis rétek is.² A szántóföldek mintájára néhol a réteket is bérbeadták;³ a sekrestyés is használta őket némely helyen.⁴ Elidegenítés, jogtalan eladás itt is előforduló eset.⁵

Erdeje alig néhány templomnak van, az is csak a soproni főesperesi kerületben. Darúfalván (1674) van egy 6 holdas erdő, a lakosság egy öl fáért 5 garast fizet. Ez az ár 1641—1680-ig nem változik. Ruszton (2674) a Mária-kápolnának 2 erdeje van, ezenkívül még Szárazvámon van az egyháznak erdeje (1659).

Halastóval (piscina, aqua piscatoria) csak néhány fertőmelléki község temploma rendelkezett. Darázsfalunak (1641) két,⁶ Feketevárosnak és Okának⁷ egy-egy halászó helye volt. (1641) — A nagyhöflányi sz. Radegunda kápolnában (?) az 1641-i visitatio szerint csiszolt kövekkel kirakott kényszerforrás van. Ugyane jelentés szerint fürdőmester is volt a községben.

A templomok ingatlanai között végül még meg kell emlékeznünk az épületekről. Ezek vagy rendes házak (lakóházak) voltak, vagy raktár, élesztár, kamara-félék (cellarium) és présházak. A lakó-

¹ Egy napi munkát véve alapul.

² Pl. Márcfalván (1641) 7, Somfalván (1659) 2, Lókon (1674) 11 censualis rét.

³ Pl. Darázsfalun egy rétet évi 16 frt.-ért (1680), Sércett 3 rétet évi 74 frt.-ért (1680).

⁴ Fraknón (1685) évi 4 frt.-ért, Kelénpatakon (1641) és Rétfalun (1641) egy-egy rétet a rekrestyés használ.

⁵ Somfalván (1680) a 3 rétből egyet elidegenítettek, Vulkapordányban pedig egyet az eretnek földesurak idején eladtak; adják vissza! (1680).

⁶ „Duae piscine in Lacu Pisonis vulgo Feörteő“ (1641), Az 1680-as Visitatio szerint ezektől évi 5 frt. censust kap, ennek egyharmada a plébánosé.

⁷ Évi 6 frt. jövedelme van tőle.

házakat bérbeadták.¹ A cellariumban tartották a templom borát, terményeit stb.; hol a község közepén,² hol a temető mellett,³ hol a templom rétjén állt.⁴ Előfordul az is, hogy a templomnak a községgel közös cellariuma van, pl. Fertőszéleskúton. (1659) Fraknón (1685) és Vulkapordányban az egyháznak malma is volt (1685).

A templomnak tényleges birtokában levő házakon kívül néhol adózó (censualis) házai is voltak. Pl. Lajtaszentgyörgyön (1674) 5 ilyen ház, egyenkint évi 1 frt. 50 kr. censust fizettek. Fertőszéleskúton (1651) a fürdőháztól a templom évi 1 frt. censust kap.

A templomok ingó javai közt első helyen a bort említjük. A legtöbb templomnak állandóan volt borkészlete, de igen különböző mértékben. Fülesen (1646) 9 urna, 1651-ben 9 német urna; Szabadbárándon (1674) 24 urna, Peresznyén 8 akó,⁵ Szárazvám (1674) 180 urna, Lajtaszentgyörgyön 400 urna; legtöbb volt a szőlők közt első helyen álló Kismartonnak: 516 urna (1674). — Gabona már kevesebb helyen van raktáron. Ime néhány példa. Legnagyobb mennyiségben Szabadbárándon (1674) fordul elő: 100 köből. Sopronkertesén (1674) 80 köből tiszta őszi búza (siligo), Fülesen (1646) 20 köből zab, Völgyfalván (1641) 7 köből búza, 1 köből zab és ugyanannyi árpa a készlet. Az utóbbi helyen a lakosoknak 110 köből gabonát adott kölcsön az egyház; a következő aratás után kellett a kölcsönt visszaszolgáltatni. Kamatról szó sincs (1641).⁶ — A templomok pénzéről szólva a készpénzről, kölcsönadotról és a tartozásokról fogunk megemlékezni. Készpénz (in paratis) nagyon különböző összegben található. Borisfalván (Szabadbáránd filiája, 1674) 3 frt, Középpulyán (1651) 800 frt, — hogy a legszélsőségesebb eseteket említsük.⁷ Rétfalunak (1651) régi értékes ezüst pénze is volt 19 frt értékben. A templom pénze rendeltetésének meg nem felelő felhasználását a visitorator megtiltotta. Lépesfalván, Ágfalva leányegyházában, a papot a templom

¹ Fertőfehéregyházon (1659) 1 ház évi 8 frt.-ért van bérletben. Lajtapordányban (1651) az iskolában levő egyik helyiségért az egyház 6 frt.-ot kapott, Vimpácson két háza lakóitól 15, illetve 7 frt.-ot.

² Nagyhöflány (1674).

³ Szárazvám (1641), könnyen érthető, hisz a temető a templom körül volt.

⁴ Vulkapordány (1680).

⁵ „Akones vini octo.” (1646).

⁶ Gabonakölcsönzésről több helyen is olvasunk: Csáván (1674), Vámosderecskén (1674), Répcekehelyen (1674), Sopronszentmártonban (1674) 30—30 köbőlről.

⁷ Egyéb templomokra néhány példa: Sopronkeresztúron (1674) 12 frt., Szárazvám (1651) 100 frt., Kisboldogasszonyon (1685) 500 frt.

pénzből fizették, e gyakorlatnak megszüntetését kívánja a püspöki kiküldött (1680). Zsirán (Vis filiája, 1659) hasonló intézkedést tett. Megtiltotta azt az eddigi szokást, hogy a kijövő pap az egyház költségén egyék; részesítse ebben 2—3 sessionkint (telkenkint) felváltva a lakosság. Tilos továbbá az átutazó egyházi személyeket a templom költségén megvendégetni; ez ezentúl legyen a bíró dolga. Hasonlóképen meg nem engedett dolog, hogy templomszenteléskor az érkező körmenetek népét az egyház számlájára vendégeljék meg. Adja a lakóság az ehhez szükséges anyagokat! A templom javára történt pénzhagyományozásokról e fejezet végén fogunk beszélni, beleillesztve a kegyes jötevőktől hagyott örökségek egyéb természetű javai közé. — A templomoknak jóval gyakrabban volt kölcsöndadott pénzük (in debitis), mint készpénzüik. Csáván (1674) 20 frt, Gyiróton (1651) 100, Büdöskúton (1651) 200, Darufalván (1651) 300, Lajtapordányon (1659) 500, Fertőféhéregyházon (1674) 789, Szárazvámon (1674) 960 frt volt az egyházból kölcsönbe adott összeg. De ezeken kívül még az adatok légióját tudnók felsorolni, hiszen alig van helység, hol e tétel ne szerepelne.

Az egyházi pénznek, eme holtnak vádolt tőkének, főként a kisemberek hiteléletében betöltött fontos szerepét behatóbban szemlélteti a következő összeállítás. (Csak a frtokat vettük figyelembe.)

Visitatio canonica	Község	A d ó s o k	Összesen
1641. Soproni főesperesség	Lajtapordány	Dna Comitissa Coloniciana . . . fl. 237 Matthaeus Kurtz " 10 Georgius Vinkler " 10 Blasius Plendel " 5 Christophorus Tschur " 20 Joannes Trombalt " 20 Matthias Braungeartner " 10 Martinus Walner " 10 Matthaeus Grozmam " 108	415 frt.
" " "	Darufalva	Név nélkül " 324	324 "
" " "	Selegszántó	" " (1635 előtti adósság) " 200	200 "
" " "	Zárány	Communitas " 175 Dionisius Seumon " 77 Andreas Gregorich " 69	321 "
" " "	Kishöflány	Név nélkül " 20	20 "
" " "	Sérc	Communitas " 300	300 "
1646. Locsmáncsi főesperesség	Szabadbáránd	Név nélkül " 50	50 "
" " "	Borisfalva	" " " 56	56 "
" " "	Sopronkeresztúr	Dnus Alibén " 45 Stephanus Farkas " 14 Parochus Laurentinus " 40 Mihailij Deák " 7 Urbanus Balphongs " 8	199 "

Visitatio canonica	Község	A d ó s o k	Összesen
		Martinus Fronk fl. 7	
		" Frik " 17	
		Dnus Hornatt " 59	199 frt.
		Hostir " 2	
1651. Locsmáncsi főesperesség	Vis	Név nélkül " 31	31 "
" " "	Füles	" " " 18	18 "
1651. Soproni főesperesség	Vulkapordány	" " " 40	40 "
" " "	Ruszt	" " " 150	150 "
" " "	Vimpác	" " " 250	250 "
1659. " "	Nagyhöflány	" " " 232	232 "
" " "	Tormafalu	" " " 176	40 "
" " "	Fraknó	Parochiani " 323	323 "
" " "	Oszlop	Név nélkül " 176	176 "
1670. " "	Somfalva	" " " 346	346 "
1674. Locsmáncsi főesperesség	Lakfalva	" " " 155	155 "
" " "	Felsőrámóc	" " " 3	3 "
" " "	Répcékethely	" " " 80	80 "
" " "	Locsmánd	" " " 25	25 "
1674. Soproni főesperesség	Völgyfalva	" " " 151	151 "
" " "	Lajtaszentgyörgy	" " " 300	300 "
" " "	Fertőféhéregyház	" " " 789	789 "
1680. " "	Szarvkö	" " " 41	41 "
" " "	Sopronkertes	" " " 100	100 "
" " "	Kisboldogasszony	" " " 100	100 "
1685. " "	Darázsfa	Communitas " 112	112 "

E találomra kiírt adatokból láthatjuk, hogy sok ezerre rúgtak az egyházi vagyonnak kölcsönbe adott forintjai.

Néhány helyen a kamatra is van adatunk,¹ ügylátszik 5—6%-os volt. De valószínűnek tartjuk, hogy a kamat követelése nem volt rendszeres, mert hiszen csak mindössze néhány alkalommal említi a visitorator. Egy adatunk is van e vélemény igazolására. Sércett (1674) 572 frt 52 kr volt a kölcsönbe adott összeg, de kamatot csak 367 frt után szedett a templom. Nagy segítségére volt az egyház a háborús években (80-as) a lakosságnak. Büdöskúton (1685) a hívek a templom 124 frt-ját vették igénybe a német katonaság eltartására; Darufalván (1685) 112 frt-ot használt fel a község, borban fogja visszafizetni; Sopronkertesen (1685) a templom szőlőiből befolyt jövedelmet (159 frt-ot) a község a német katonaságnak adta a beszállásolás megváltásaként. A kölcsönbe adott pénzről a templomoknak írásuk is volt. Erre vall a soproni főesperesség 1659-i egyházlátogatási könyve; e szerint a régi, ügyszólván már elfelejtett adósságokat követelni kell „iuxta regesta et obligatorias penes ecclesias existentes“. — A templom tartozásáról csupán két helyen olvasunk: Márcfalván (1659) 48 frtnyi összegről, Sopronnyéken (1646) pedig 832 frt kölcsönről, melyet az egyház a templom újjáépítésére vett fel. Mindebből azt látjuk, hogy a templomok pénzügyei minden várakozást meghaladó pompás állapotban voltak.

A templomnak végzendő személyi szolgáltatások részint munkából és bizonyos összegű census fizetéséből állottak. Cinfalván (1651) pl. 2 inquilinus (zsellér) évenként 12 napi munkára és 1—1 frt fizetésre kötelezett. Márcfalván (1641) 7 szőlőművelőtől egyenkint évi 1 solidus 3 kr-t kap. Felsőlászlon (Répcerkőhalom filiája, 1674) a mészáros a húspiacért évi 4 frt-ot fizet. Nagyhőf-lányban (1641) a fürdőmester (kertjéért) és a kirurgus is fizet a templomnak. Somfalván (1641) a visitorator megjegyzi, hogy a lakók kötelezettségei a fraknoi (t. i. ehhez az uradalomhoz tartozott a község) „Ferbolter“-nél² levő regestrumban találhatók meg.

A templomok jövedelmét emelte még a különböző malmoktól járó természetbeni, illetve pénzbeli szolgáltatás. Márcfalván (1641) a Noimil (Neue Mühle = Új malom) nevű malomtól 2 mérő gabonát kap évenként a templom, Lajtaszentgyörgyön (1651) egy malomtól 10 garast. Vulkapordányban három, a templom földjén álló malom adózik (1651). A peresztegi malomtól az ottani egyház évenként

¹ Fertőfőhéregyházon (1674) 6 %-os a kamat, Sércen (1674) ugyanakkora, Szárazvámön (1674) 5 %-os. — Vimpácon (1674) a kölcsönpénzt a lakosok egymást közt tovább kölcsönzik.

² Ferbolter = Verwalter = gondnok.

1 frt-ot vagy 1 köböl búzát kap (1646), Répcesarudon (1646) egy malomtól évi 14 köböl gabonát, Fertőszentmiklóson pedig az ottani malomtól „sabbatalis portio“-t¹ élvez (1659). Halasztást, vonakodást természetesen e teljesítményeknél is tapasztalunk.

Minden korban vannak áldozatos lelkek, kik szívesen megemlékeznek jó nevelőanyjukról, az egyházzal, sokszor még életük folyamatában, még gyakrabban a halálos ágyon. Darufalván (1685), Fülesen (1646), Ruszton (1641) és Pecsényéden (1689) szőlőbirtok örökbehagyásáról olvasunk, az utóbbi helyen házról is, Fülesen (1646) és Sopronkövesden szántóföldről² (1651). Leggyakoribb adomány a pénz.³ Kishöflányban (1685) Stremberger János nemes az Ordinárius beleegyezésével Szentháromság-kápolnát emeltetett és 300 frt-ot hagyott rá, hogy ennek kamatja ellenében a mindenkori plébános szentmisét mondjon. Ivanchich Márk kishöflányi plébános szép aranyozott ezüst kelyhet adott fraknói várkápolnának „pro refrigerio animae suae“, lelke üdvéért. (Fraknó, 1680.) Büdös-kúton egy helybeli lakos 70 frt-ot érő gyászmise casulát (valódi ezüst szálakkal!) adott a templomnak, monstranciát is ígért: hálából majd a templomban nyugodhatik feleségével együtt (1680). Kelénpatakon (1641) pedig egy katona művészi aranyozott ezüst kelyhet és két aranyozott ezüst paténát ajánlott fel az egyháznak. — De a jó emberek mellett a kegyetlen, keményszívűek sem hiányoztak. Ezek szentségtörő kezekkel még az Istennek adott javakhoz is hozzá mertek nyúlni és bitor módon saját hasznukra fordítani őket. Darufalván (1685) a templomnak hagyott szőlőt a rokonok nem akarják átadni. Durva erőszakosságokról olvasunk Fülesnél (1646). Itt Récsey György egyik colonusa egy szőlőjét lelke üdvéért az egyháznak adta; halála után ura megsemmisítette a végrendeletet⁴ és csak 4 frt-ot adott a templomnak a szőlőt pedig már 10 éve bírja. Ezenkívül még két özvegyasszonynak az egyházra hagyott 8 hold szántóját, illetve szőlőjét foglalta le és az utóbbit már 17 éve tartja birtokában. És ez az ember katolikus volt!

Miután a templomok javait egyenkint részleteztük, aikossunk

¹ Mindaz, amit szombat estétől vasárnap estéig szerzett a malom. E helyen a templom a protestánsoké.

² 8, illetőleg 2 holdas föld.

³ Fertőféregyházon (1654) 30 frt. hagyaték (legatum), Lajtaszentmiklóson (1674) 14 frt., Lajtaszentgyörgyön (1685) 100 tallér, Kópházán (1651) 15 frt.

⁴ E helyütt a végrendelet elkészítéséről is van szó: a parochiánusok előtt történt és a község pecsétjével erősítették meg.

most magunknak összképet gazdasági állapotukról. E célból néhány egyháznak visitatiók szerint változó gazdasági viszonyait egész ki-merítően fogjuk ismertetni. Legszegényebbek a rábai főesperesség templomai, tehát a megyének magyarulakta vidéke. Rábacsanakon (Szil filiája), hol a győri püspök a kegyúr, a templomnak semmije sincs, pedig javításra szorulna (1659). Teljesen azonos Szany (1659) helyzete (kegyúr a győri püspök). Csornán (1659) az egyháznak semmije sem volt, a templom pusztulásának láttára a lakosok 12 hold szántót adtak össze és ennek felét évenként megművelik (kegyúr az Esterházy-család). Páli (1659) minden birtoka $9^{1/2}$ hold szántóföld. Szilen (1659) a templom és 32 hold földje is a lutheránus prédikátoré, de a földesúr (Nádasdy Ferenc gr.) nagy szíves-séggel a kath. pap rendelkezésére bocsátott egésztelkes házat rét-jeivel együtt. A locsmándi főesperesi kerületben a templomok bir-tokának javarészét a szántóföld teszi. Emellett az ingatlan egyéb nevei is előfordulnak, de csak kisebb mennyiségben. Lássuk néhány egyház gazdasági mérlegét!

Sorszám	A község neve	Kegyúr	Év	Szülő	Hold szántó	Rét
	Locsmándi főesperesség					
1	Balf, Kópháza filiája	Sopron sz. kir. város	1674	1	—	—
2	Császárfalu	Esterházy László gr.	1646	—	8	1
			1674	—	8	1
3	Csáva	Kéry Ferenc gr.	1674	—	6	—
4	Fertőszentmiklós	Nádasdy Ferenc gr.	1659	1	11	3
5	Gyirót	Esterházy László gr.	1646	1	10	—
			1674	2	9	—
6	Kabold, Veperd filiája	Kéry gr. és mások	1651	—	5	5
			1674	—	9	9
7	Locsmánd	Széchy Péter gr.	1674	2	—	—
8	Sopronkövesd	Nádasdy Ferenc gr.	1646	1	—	—
			1651	1	2	—
			1659	vitás	2	—
9	Sopronnyék	Esterházy László gr.	1646	2	26	több
			1651	2	26	„
			1674	2	26	12 ^{kis} rét
10	Sopronszentmárton	Esterházy László gr.	1646	2	11 ^{1/2}	—
			1651	2	11 ^{1/2}	2
			1674	2	12	2
11	Veperd	Kéry és Lippay grófok	1651	—	10	2
			1674	—	7	2

Bor	Gabona	P é n z		Egyéb
		Készpénz	Kölcsön- adott	
—	—	—	50 frt 63 d	—
—	10 köből siligo,	310 frt	97 1/2 d	Több szántóföldtől tized
—	3 1/2 triticus	—	80 frt	és pénz (5 d)
—	20 köből siligo	—	—	3 adózó földet a libertinu- sok elidegenítettek, ezek- ből mosta földesúré a tized
—	kölcsönadva 14 mérő siligo és 16 mérő zab	—	20 frt	90 hold censuális szántó
—	—	—	—	1 malomtól sabbatalis portio, de nem adják
—	18 köből gabona	2 arany -- 61 frt 50 d	11 frt -- 12 tallér	—
—	20 köből siligo	—	—	20 hold censuális föld
—	—	—	—	—
—	—	26 frt	25 frt 40 kr	Földekből, rétekből évi 3 frt 49 kr census
20 urna hegyvám	—	—	25 frt	1 házacska (hagyaték)
—	—	—	—	10 szőlőtől: 5 urna 1 quar- tale 7 pint bort kap
—	—	—	—	—
5 urna	—	—	26 frt 23 d	10 szőlőtől 5 1/4 magyar urna 7 pint bor; 823 frt tartozás
76 1/2 urna	13 köből zab	260 frt 29 1/2 d	29 frt	—
26 urna	—	—	24 frt	—
30 urna	—	—	300 frt	—
—	12 1/3 köből	24 frt 93 d	—	—
—	—	30 frt	15 frt	—
—	kölcsönadva 30 köből	11 frt	200 frt	censuális földek
—	—	—	—	—
—	—	—	—	censuális földek

Sorszám	A község neve	Kegyúr	Év	Szőlő	Hold szántó	
	<u>Soproni főesperesség</u>					
1	Ágfalva (Lépesfalva filiája) önálló	Sopron sz. kir. város	1674 1680 1685	4 4 4	10 8 8	
2	Büdöskút	Esterházy Miklós gr.	1641 1651 1659 1674 1680 1685	10 10 10 7 7 9	— — — — — —	
3	Darufalva, Sopron-kertes filiája	Esterházy Miklós gr.	1641 1651 1559 1674 1680 1685	2 2 2 2 2 2	27 27 27 27 27 27	1 k
4	Fertőrákos	A győri püspök	1641 1651 1659 1674 1685	1 2 7 4 10	— — 2 2 5	— — — —
5	Fraknó	Esterházy Miklós gr.	1641 1651 1659 1674 1680 1685	4 4 4 4 4 4	— 12 12 12 12 12	

D r	P é n z			Egyéb
	Készpénz	Kölcsönadott	Hagyaték	
urna	—	—	—	—
urna	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
urna	300 frt	200 frt	—	—
urna	—	52 frt	—	Saját cellarium
urna	—	—	—	Esterházy új jószágkormányzója
urna	—	—	—	bortizedet szed a templomtól
urna	—	—	—	Egy lakostól 70 frt értékű casulát
—	—	124 frt	—	kapott
—	—	324 frt 38 kr	—	Egy (6 holdas) erdő
—	—	300 frt	—	A lakosok harangot vettek 100 frt-ért
urna	—	316 frt	—	a templom pénzén; térítsék vissza
urna	—	60 frt	—	—
—	—	300 frt	—	Káposztáskert
—	—	—	—	Káposztáskert + 1 szőlő (hagyaték),
—	—	—	—	de a rokonok nem akarják átadni
—	—	—	—	„Ecclesia Rakosiensis est omnium
—	—	40 frt	—	miserrima, maxima compassione
urna	—	—	20 frt	digna“
artale	—	—	—	—
urna	23 frt 56 d	35 frt 31 $\frac{1}{2}$ d	—	3 szőlőt eladtak
—	—	—	—	A szőlők nagyrészt műveletlenek,
—	—	—	—	1 hold szántó zálogban; saját
—	—	—	—	cellarium
—	—	határozatlan	—	—
urna	115 frt	155 frt	—	2 szőlőtől hegyvám: 37 mérő ;
na régi	—	383 frt	—	bortized pénzben
na új	—	92 frt	—	„
urna	—	—	—	„
—	—	—	—	„
—	—	—	—	„

Sorszám	A község neve	Kegyúr	Év	Szülő	Hold szántó
6	Kisboldogasszony	Esterházy Miklós gr.	1641 1651 1659 1674 1680 1685	3 5 5 6 5 5	30 30 30 30 30 ³⁰ (eens?) 30
7	Kismarton (plébánia-templom)	A város	1651 1659 1674 1680 1675	14 15 36 36 38	— — — — —
8	Lajtaszentgyörgy	Esterházy gr.	1641 1651 1659 1674 1680 1685	1641 1651 1659 1674 1680 1685	10 7 1/2 7 1/2 8 8 7 1/2 cens. 7 1/2 "
9	Lajtaújfalu, Szarvkő filiája	In bonis Nadasdiano fiscalibus	1674 1680 1685	1674 1680 1685	2 3 3
10	Somfalva	Esterházy Miklós gr.	1641 1659 1 70 1674 1680 1685	1641 1659 1659 1674 1680 1685	2 7 9 9 7 7

r	P é n z			Egyéb
	Készpénz	Kölcsönadott	Hagyaték	
—	—	—	—	—
—	—	90 frt	—	—
rna	40 frt	200 frt	—	—
rna	100 frt	—	—	A szántót a lakosok bérlik, holdjáért 1 köből gabonát adnak
rna	500 frt	100 frt	—	Egy szőlőt a tanítónak adtak
—	500 frt	—	—	—
—	—	—	—	—
rna	—	—	—	—
rna	—	—	—	—
—	—	—	határozatlan	—
—	—	—	—	1 malom a hozzátartozó telkekkel
rna	30 frt	—	—	—
rna	350 frt	650 frt	—	—
—	120 frt	135 frt	—	↑ 1 malomtól évi 10 garas; adózó házak. A malom nem fiz. 5 adózó ház
rna	—	300 frt	—	5 cens. ház; saját cellarium
rna	—	500 frt	—	7 cens. ház; 1 malomtól 30 kr. 2 cens szőlő
—	—	—	100 tallér	” ”
—	—	50 frt	—	—
—	—	30 frt	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
rna	—	—	—	2 cens. rét
rna	—	346 frt	—	—
rna	—	320 frt	—	—
rna	—	184 frt	—	A szántó azért csökkent, mert 2 holdat szőlővé alakítottak. Egy rétet elidegenítettek, tehát csak 2 maradt
rna	—	200 frt	—	—

Sorszám	A község neve	Kegyúr	Év	Szóló	Hold szántó
11	Völgyfalva	Esterházy gr.	1641	3	32
			1651	3	33
			1659	3	33
			1674	4	33
			1680	4	30
			1685	4	30
12	Zárány, Selegszántó leányegyháza	Esterházy Miklós gr.	1641	3	—
			1659	3	—
			1674	3	—
			1680	3	—

	P é n z			Egyéb
	Készpénz	Kölcsönadott	Hagyaték	
	—	190 frt 60 d	—	119 köből gabona kölcsönadva a a lakósságnak
na	—	440 frt	—	—
na	—	106 frt	—	A szántóföldet a lakósok bérlik 28 köből 6 quartale gabona köl- csónben
na	20 frt	151 frt	—	"
	—	—	—	"
	—	—	—	A szegénység miatt a birtok mű- veletlen
na	—	312 frt	—	—
na	—	925 frt	—	—
	—	300 frt	—	—
	—	276 frt	—	A rétet a pap 2 frt ért bérli

A locsmándi főesperességgel szemben a soproniban a szőlő teszi a templomok legértékesebb birtokát. Jól láthatjuk ezt a készletben levő terményekből: a locsmándi kerületben inkább gabona van raktáron, a soproniban bor. Érdekes megfigyelni a pénzről szóló rovatot: a készpénz egészen eltörpül a kölcsönbe adotta szemben. Tökéletesebb összehasonlítás kedvéért több, a soproni főesperési kerületbe tartozó község templomának javairól is mellékelünk kimutatást. Az egyes adatoknál, pl. a szántóföld nagyságánál azért van néha kicsiny ingadozás, mivel a visitator csak becslészerűen mondja meg nagyságukat. A bor, gabona és pénz rovatokban előforduló hézagok pedig ama körülményből érthetők, hogy nem minden visitator írta le ezeket jelentésében. Így tehát egyes évekről vannak adatok, másokról nincsenek. De az adatok hiánya nem jelenti feltétlenül a kérdéses anyagoknak hiányzását.

A templomok könyvei.

A templomok könyveit részint az istentiszteleti szertartásoknál, illetve velük kapcsolatban használt könyvek teszik, részint pedig a papok egyházi műveltségét előmozdító, gyámolító theológiai művek.¹ Az előbbieket jóval nagyobb számban fordulnak elő, mint az utóbbiak, melyeknek elterjedése egyáltalán nem mondható általánosnak.

A könyvek fentjelzett első csoportjába tartoznak a missale, rituale, graduale, antiphonarium, breviarium, az evangéliumos- és énekeskönyv, agenda; megkereszteltek, házások és megholtak könyve. A misekönyv csekély kivétellel² mindenütt az 1570-ben V. Pius pápától kiadott Missale Romanum. Minthogy nélkülözhetetlen, természetesen a legtöbb helyen megvolt több-kevesebb példányban.³ Nem ily egységes a rituale használata; a különböző érseki és püspöki rituale-k bátran felvehetik a versenyt a Rituale Romanummal. Előfordul győri, esztergomi, passauai és salzburgi szertartáskönyv.⁴ Gyakran két, sőt három különböző rituale is őriztek ugyanegy helyen, pl. Fraknón (1651) esztergomit és salzburgit, Kishöflányban (1641) esztergomit és passauit, Okán (1651) győrit és passauit, Oszlopon (1651) rómain, győrit és esztergomit. A misekönyvekhez hasonlóan sok helyütt több szertartáskönyv

¹ Bár a könyveket teljes joggal a plébániáknál tárgyalhatnók, mégis itt tesszük, mivel a canonica visitatio is legtöbb esetben a templomi felszerelés, illetőleg egyházi javak rovatában hozza őket.

² Pl. Császárfalu (1674), itt még csak régi missale volt; Büdöskúton (1651) két új mellett egy régi is volt. (Miss. Zagr.) Márcfalván (1641) van Missale Romanum és Missale Strigoniense (esztergomi).

³ Ruszton (1659), Sércett (1641) stb. egy; Oszlopon (1651), Büdöskúton (1651), Feketevárosban (1659) stb. két; Kismartonban (1651), Lókon (1674), Nagymartonban (1674) stb. három új misekönyvet találunk.

⁴ Néhány példa. Rituale Jaurinense: Oka (1651), Oszlop (1651), Márcfalva (1641); Rituale Strigoniense: Büdöskút (1659), Fraknó (1641), Lajtapordány (1641), Vimpác (1651); nagyon el volt terjedve! Rituale Passauense: Kishöflány (1641), Oka (1651), Sérc (1641); Rituale Salisburgense: Fraknó (1651).

volt, Nagymartonban (1674) négy darab. *Graduale*-val¹ nem sok plébánia dicsekedhetett, mindössze hat-hét. Itt is találunk esztergomi² és római *graduale*-t.³ Még ritkább az *antiphonarium*.⁴ Kishöflányban (1659) és Sopronnyéken (1651) *breviarium*ra is akadunk, még pedig az utóbbi helyen két *brev. romanum*, az előbbin egy régi *breviarium* van, Lajtapordányban pedig *psalterium* (Zsol-táros-könyv) (1659). Vasárnapi szükségletet szolgálták a különféle nemzeti nyelvű evangéliumos könyvek; ezekben a vásár- és ünnepnapok evangéliumi szakaszai voltak. Főként a német nyelvűek igen nagy elterjedésnek örvendtek.⁵ Előfordulnak énekes könyvek (*libri cantionum*) is.⁶ Pontosabb meghatározást nem ad róluk a *visitator*, de azt hisszük, nem tévedünk, ha ezeket a nép anyanyelvén írt, templomi énekeket tartalmazó könyveknek mondjuk. Sopronnyéknél (1674) egyenesen ezt bizonyítja a *Canonica Visitatio*, mikor két német énekes könyvet említ. Agendán, bár néha a *rituale*-t is így nevezték,⁷ mégis legtöbb esetben⁸ valószínűleg a parókiakon végzendő istentiszteleti cselekmények, elsősorban a szentségek kiszolgáltatására vonatkozó tudnivalókat tartalmazó könyveket kell értenünk.⁹ Mindezeknél a könyveknél szorosabban érdekelnek bennünket a mindennapi élet szempontjából a megkereszteltek-, házások- és megholtakról egyháziilag vezetett jegyzetek. A megkereszteltekről vezetett anyakönyv a legáltalánosabban elterjedt. Minden plébánián megtalálható. Ha nincs, ezt a *visitator* jelentésében külön kiemeli¹⁰ és vezetését megparancsolja.¹¹ Ritkábban olvasunk a házások és megholtak anyakönyvezéséről.

Miután a gyakorlatias természetű könyveken szemlét tartottunk,

¹ A szentmisének a kártól énekelt változó részeit tartalmazza. Mihályfi: A nyilv. istentisztelet.³ 45. l.

² Kishöflány (1651).

³ Fertőrákos (1674); valószínűleg a többi — jelző nélkül közölt — *graduale* is római.

⁴ Az Egyháztól az egész évre előírt antifónák gyűjteménye. *Kirchenlexikon* I. 970. l. — Előfordul: Ruszton (1659) kettő, Kismartonban (1651) egy stb.

⁵ Fraknó (1641), Nagymarton (1641), Pecsényéd (1674), Sérc (1674), Borbolya (1674), Kisboldogasszony (1641) stb.

⁶ Feketeváros (1659), Kishöflány (1659), Tormafalu (1659) stb.

⁷ Pl. Büdöskúton (1659), Lajtapordányban (1659): *Agenda Jaurinensis*; Somfálván (1670): *Agenda Romana*.

⁸ Feketeváros (1680), Lajtaszentmiklós (1680), Lajtaszentgyörgy (1659). stb. helyeken az agenda minden jelző nélkül szerepel.

⁹ V. ö. Magyar Sion 1867. (V. évf.) 82—84. l.

¹⁰ Sopronkertes (1674), Zárány (1674).

¹¹ Selegszántó (1651).

vegyük most szemügyre a hittudományos képzés, illetve útmutatás céljait szolgáló műveket. Beszámolásunknál a főesperesi kerületek szerint haladunk. A soproni főesperességhez tartozó községek közül Fraknót, Kisboldogasszonyt, Oszlopot, Rusztot és Tormafalut emeljük ki. Fraknón (1651) a 200 év előtti helybeli plébánostól írt könyveket őriztek, az 1659-i jelentés szerint 25 könyve volt a templomnak. (Címüket nem mondja meg.) Kisboldogasszony templomának Cornelius¹ szentbeszédei voltak meg németül (1641). Oszlopon (1674) gazdagabb anyagot találunk: Biblia, Breviarium, Dictionarium,² német Postillá-k,³ Aranyszájú sz. Jánosnak a Genesisről és sz. Pál leveleiről tartott homiliái, Petrus de Palude (vagy de la Palu)⁴ művei. A ruszti Szentháromság-templom könyvtárát a canonica visitatio nem részletezi (1674). Kisboldogasszony leányegyházánál, Tormafalunál (1659) Aquinói sz. Tamás műveiről tesz említést. A locsmándi területben Balf, Lánzsér, Lók, Sopronnyék és Vis templomai válnak ki a többiek közül. Balfon (1674) 9 eretnek könyvről olvasunk,⁵ Lánzséron (Császárfalu filiája, 1674) egy régi teológiai műről (pontosabb megjelölés nélkül). Lók (1674) könyvek szempontjából leggazdagabb a megyében. A következő 20 kötettel rendelkezett: német Biblia, Pázmánytól két munka (magyarul), Opera Fabri 3, sz. Ágoston beszédei (pro tempore), palermói Vincentius Regius S. I.,⁶ Enchiridion de censuris, Besseus Dominicalis (?),⁷ Sermones communes de Sanctis, Sermones homiliarum, Postilla Germanica de Festis, Liber sermonum thesauri novi, Controversista antiquus,⁸ Dictionarium Germanicum, Arboris Anicianae liber secundus,⁹ Dialogus Sacrae Scripturae, Liber de logica et arithmetica. A sopronnyéki (1651) egyház szintén a gazdagabban felszerelték közé tartozik, a következő köteteket találjuk könyvtárában: Libri Cornelii ~~et~~ Lapidé¹⁰ tomi 7, Concordantia biblica,¹¹

¹ Pontosabb megjelölést nem találtunk.

² Rövid bibliai lexikon.

³ Egyes evangéliumi szakaszokat magyarázó szentbeszéddek.

⁴ Domonkos szerzetes a 14. században. (Francia). Hurter: Nomenclator Literarius.³ II. 537. l.

⁵ Protestánsok laktak benne, de a templom katolikus kézen volt.

⁶ Meghalt 1614. Hurter: Nomenclator³ III. 510. l.

⁷ Valószínűleg vasárnapi prédikációk gyűjteménye. Szerzőül talán Bessét tekinthetjük. V. ö. Buchberger: Kirchliches Handlexikon I. 606. l.

⁸ Talán Bellarmin.

⁹ Talán Nagy szent Gergely egyik kötete.

¹⁰ Corn. van den Steen S. I. Belga. (1567—1637.) Majdnem az egész Szentíráshoz írt kommentárokat. Hurter: Nomenclator.³ III. 787. l.

¹¹ A bibliai párhuzamos helyek gyűjteménye.

Toleti¹ Casus conscientiae, P. Serrarii² Postilla Germanica. A visi templom könyvei (1646): latin Biblia, Kommentár az evangéliumokhoz, Conciones discipuli Valentini Lépes,³ Conciones Ochozii;⁴ az 1659-i visitatio szerint már Pázmány Péter Kalauza is megvolt. A magyaroktól lakott rábai főesperesség templomainak könyvekkel való felszereltsége bátran megállja helyét az előbbieket mellett, sőt e vidékről kapott aránytalanul kevés adathoz képest azokat messze felülmúlja. Rábacsanakon (1659), Szil filiáján, találhatók Pázmány és Káldy Postillá-i, magyar Szentírás, Oeconomia Biblicorum, sz. Bonaventura beszédei és sz. Sylvinus Jakab: Thesaurus Rerum Judicialium c. műve. Páliban (1659) magyar nyelvű Szentíráson, Pázmány és Káldy szentbeszédein kívül szerepelnek még Temesvári Pelbárt prédikációi és Fridericus Nausea⁵ Quaestiones catechisticae című könyve.

Természetesen az említett könyvek csak kis hányadát teszik a papságtól használt műveknek. A kolostorok könyvtárát pl. nem ismerteti a visitor, pedig ezek már a legrégibb idők óta a könyveknek gazdag gyűjtőhelyei. Némi fogalmat alkothatunk magunknak ezek könyvtári állapotáról, ha tudjuk, hogy a lorettomi szervita kolostorból az 1683-i török betörés előtt 3 szekérre való könyvet szállítottak biztosabb helyre.⁶

¹ Toletus Franciscus S. I. Spanyol. (1532—1596). Hurter: Nomenclator.³ III. 247. 1.

² Valószínűleg Serarius (v. Serrarius) Nicolaus német jezsuita. (1558—1609). Hurter: Nomenclator.³ III. 499. 1.

³ A kath. restauráció korának híres magyar apologetája.

⁴ Személyét pontosabban meghatározni nem sikerült.

⁵ Vagy Fridericus Grau (1480—1552). Bécs püspöke. Hurter: Nomenclator.³ II. 1404. 1.

⁶ Mohl: Törökvilág Kismarton vidékén. 5. 1.

A papok tanulási helye, műveltsége, nemzetisége és életkora.

„A győri megye az esztergomi után a legjobban állott a papnevelés ügyét illetőleg“ — állapítja meg Mihályfi Ákos dr. úttörő munkájában.¹ A római német-magyar kollégiumban Esztergom után a legtöbb kispapot neveltette; Dallos Miklós győri püspök 25.000 forintos alapítványának kamataiból 1660 óta eleinte 12, később 10 kispapot neveltetett a bécsi Pázmáneumban.² Küldött klerikusokat az 1649-ben alapított nagyszombati országos papnevelőházba, sőt 1665 táján Győrött is létesült papnevelőintézet.³ Ezenkívül még más egyházmegyékből, sok külföldről jött pap is működött az egyházmegyének sopronvármegyei részén, úgyhogy már neveltetési hely szerint is igen tarka képet mutat megyénknek papsága. Még jobban betetőzi ezt a műveltségi viszonyok és nemzetiségi hovátartozás különbözősége.

Neveltetési hely szerint Rómával kezdjük; itt mindenképen a legalaposabb képzést nyerték. Mindössze egy Rómában tanult plébánossal találkozunk,⁴ ez is idegen származású: a mainzi püspök szentelte fel (Fertőszéleskút, 1641). A legtöbb plébános Bécsben végezte el tanulmányait és ott is szentelték fel nagy részüket. De ezeknek csak kisebb száma pázmánita.⁵ Utóbbiak közül is — mint általában az akkori sopronmegyei papságnál — legtöbb a horvát. A legkülönbözőbb külföldi egyházmegyéből is találunk papokat; a mainzi püspökségből,⁶ a trieri érseki egyházmegyéből,⁷ a bázeli

¹ A papnevelés története és elmélete. I. 228. 1.

² U. o. 228—229. 1.

³ Karácsonyi: Magyarország egyháztörténete.² 199. 1.

⁴ A kicsiny szám oka valószínűleg abban keresendő, hogy e kiválóan művelt papokat főleg az egyházmegye központi kormányzatában használták fel.

⁵ Legalább is a visitator csak csekélyebb részükről mondja. Ilyenek: Nagymarton plébánosa (1680) Rosenicz Gergely, Sércé (1659) Markovits János, Hidegségé (1659) Cherochi Márton, Sopronkövesdé (1659) Birkány István, Csepregé (1659) Szakonyi János, Szentmargitbányáé (1680) Uhrovicz Tamás.

⁶ Fertőszéleskút (1641).

⁷ Kishöflány (1641).

püspökségből,¹ a konstanziból,² az eichstattiból,³ regensburgiból,⁴ graziból,⁵ sőt még a messzi Litvániában fekvő vilnai püspökségből is való egy plébános. (Nagymarton, 1641.) A hazai földről mindenekelőtt a győrit említjük, — bár magán a püspöki székhelyen csak kevés papot nevelhettek.⁶ Voltak Sopronmegyében esztergomegyházmegyei plébánosok,⁷ továbbá a zágrábi püspökségből valók is.⁸ Két kanonokot is találunk a lelkipásztorkodás terén: Fertőrákoson (1659) Billimperg Károly pozsonyi, Sopronkövesden (1646) pedig Kálmáncsy Sámuel volt egri kanonokot.

Ha a plébánosok műveltségét vizsgáljuk, akkor a legkülönbözőbb fokozatokra akadunk a grammatistától⁹ kezdve a kettős jogi doktorig.¹⁰ A grammatika utáni lépcső a retorika: ilyen felkészültségű pappal is találkozunk.¹¹ E két fok még a középiskolának alkotórésze. „A szemináriumi tanfolyam rendes körülmények közt 7 évig tartott; 3 évig filozófiát (logikát, fizikát és metafizikát), 4 évig pedig theológiát hallgattak a növendékpapok. A theologia tárgyai voltak: 4 éven keresztül skolasztikus theologia, 2—2 évig Casus conscientiae, konverziák, Szentírás-magyarázat és a kánonok előadásai.“¹² Be kell azonban ismernünk, hogy ezt a teljes kurzust az uralkodó paphiány miatt a 17. század végéig még Nagyszombatban is csak kevesen végezték; a legtöbb kispap a kisebb kurzust végezte, melyben 1 évi filozófia után 2 évig az előbb jelzett theologiai tárgyakat hallgatták. Sőt volt olyan szeminárium is, ahol csak a Causus conscientiae-t (theologia moralis) tanulták a kispapok egy vagy két évig. Természetes, hogy e kiképzés nagyon hiányos volt.¹³ Mihályfi Ákos eme megállapításait igazolja megyénk papjainak műveltsége, sőt bizonyos mértékben nálunk még rosszabb

¹ Kishöflány (1651).

² Pecsényéd (1641); de Bécsben tanult.

³ Lajtaszentgyörgy (1641).

⁴ Márcfalva (1641).

⁵ Répcesarud (1674).

⁶ Fertőszéleskút (1651 és 1674).

⁷ Peresznye (1659), Csorna (1659), Páli (1659). A csornai a Csallóköznek a németektől történt elfoglalásakor költözött át Sopronmegyébe.

⁸ Lók (1646), Szabadbáránd (1646).

⁹ Alsópulya (1646) dalmát papjáról azt olvassuk: „Alíquando grammatista“; Kelénpatakon (1659): „Syntaxeos solum auditor.“

¹⁰ Ruszt (1674): „Iuris utriusque doctor.“ (Kölnben).

¹¹ Büdöskút (1651): „Rhetoricae olim studiosus“; a szarvközi plébános Grácban és Bécsben tanult a maga költségén a retorikáig bezárólag (1641). A márcfalvai (1659) szintén csak rétor.

¹² Mihályfi Ákos dr.: A papnevelés tört. és elm. I. 246. l.

¹³ U. o. 246—247. l.

a helyzet, hiszen sok oly papot találunk, ki csak filozófiát, sőt még ennek is csupán egyik disciplináját végezte el. Vannak pl. logikusok.¹ Mások ismét csak a filozófiát hallgatták.² Gyakori az az eset, hogy a filozófia egyik tárgya (logika, fizika) kapcsolódik a theologia moralis-szal.³ Sőt előfordul a theologia moralis egymagában is.⁴ Pázmány Péter a bécsi Pázmáneum előjáróinak eleinte meghagyta, hogy a hosszú ideig tartó filozófiai és theológiai tanfolyamra csak nagyon keveset, a legtehetségesebbeket bocsássák. A többség csak a Casus conscientiae és a Contronverziák előadásait hallgassa, a fődolog u. i. nem a tudós, hanem a jámbor és buzgó pap.⁵ De 1633. júl. 22.-én kelt iratában már eltörli ezt a szabályt, minthogy a leg-égetőbb paphiány már megszűnt. Most már kívánja, hogy a leendő papok a theológiában is jártasabbak legyenek s ezért elrendeli, hogy akit csak alkalmasnak találnak az előjárók, bocsássák a filozófia és theologia hosszabb tanfolyamára.⁶ Sopronmegyében is találunk szép számmal oly plébánosokat, kik elvégezték a filozófiát és utána theologia moralist, illetőleg rendszeres theológiát tanultak több-kevesebb ideig.⁷ Több plébános filozófiai, illetőleg theológiai, olykor mind a kettőből, rangot is kapott az egyetemtől: baccalaureatus-t,⁸ a „magister philosophiae“ fokozatot;⁹ utóbbi többnyire

¹ Sopronkertes (1651): „Logicae olim studiosus“; Völgyfalva (1659): „Logicus“; Képháza (1651): „Logicae aliquando studiosus“; Selegszántó (1641): „Logicam absovit.“

² Nagyhöflány (1641): „Philosophiae studiosus“; Oka (1641): „Absolvit philosophiam“; Császárfa (1646): „Philosophus.“

³ Cinfalva (1651): „Logicae olim casumque auditor“; Fraknó (1674): „Logicus et casista“, „Annorum 3“; Márcfalva (1674): „Phisicus et casista“; Oszlop (1651): 2 évig hallgatott logikát és moralist.

⁴ Cinfalva (1685): „Theologus moralis“; ugyanezt olvassuk Fertőféhéregyház (1680) papjáról, a sopronkertesiről (1680), kelénpatakiról (1680). Gyirót (1674) plébánosáról ezt írja a visitator: „olim retor et theologus moralis“ — tehát mindjárt a középiskolai tanulmányok után theológiát tanult.

⁵ Mihályfi: A papnev. tört. és elm. I. 199. l.

⁶ U. o. I. 202—203. l.

⁷ Fraknó (1674): „Philosophus absolutus et casista“; Kishöflány (1641): „Absolvit philosophiam et casus conscientiae“; Lajtaszentmiklós (1674): „Absolutus philosophus, casista 1½ anni“; Nagymarton (1641) plébánosának megvolt a rendes 3 éves filozófiai és 4 éves theológiai képzettsége. Sérc (1674): „Absolutus philosophus, casista 2 annorum“; ugyanezt olvassuk a Szentmargitbányán (1651) levő luxemburgi származású plébánosról. Fertőszéleskút (1674): „Philosophus absolutus, theologus moralis annorum 3.“ (Győrtől tanult.) Ligvánd (1674): „Philosophus absolutus, casista 1½ anni.“ (Bécsben).

⁸ Fertőféhéregyház (1651): „Philosophiae baccalaureatus.“

⁹ Lajtaszentgyörgy (1651): „Magister philosophiae, theologiae studiosus“; Csepreg (1646): „Magister philosophiae.“

együttjár az „artium liberalium (AA) magister“ rangjával.¹ Találunk a theologia licenciátusi fokára emelt papot is.² Oly értelemben vett licenciátusokról azonban, kik világi ember létükre keresztelésre, a vasárnapi evangélium felolvasására és temetésre jogot nyertek az Egyháztól, sehol sem értesít a visitator.

A plébánosok nemzetiségi hovatartozása szerint két főcsoportra osztjuk a megye községeit.³ Vannak olyanok, amelyekben következetesen ugyanegy nemzetiséghez tartozó papok szerepelnek; másrészt találunk oly községeket is, amelyek papja az idők folyamán hol ilyen, hol amolyan nemzetiségű. Az első csoportba tartoznak a tiszta horvát, magyar és német plébánosoktól vezetett egyház-községek. 32 ily horvát egyházközséget találunk, ezek a következők:

Ágfalva ⁴	} Soproni főesperesi kerület.
Büdöskút	
Cinfalva	
Darázsfalu	
Fraknó	
Fraknónádasd	
Kelénpatak	
Kisboldogasszony	
Lajtaszentmiklós	
Lépes-falva	
Márcfalva (filiája: Szikra)	.	
Nagyhöflány	
Oszlop	
Selegszántó	
Sérc	
Szarvok ⁵	
Szárazvám ⁶	
Völgyfalva	
Vulkapordány	
Zárány	

¹ Szentmargitbánya (1680): „Artium liberalium et philosophiae magister.“ Vámosderecske (1646), Sopronkövesd (1646), Pereszteg (1664) és Fertőszentmiklós (1646) plébánosairól ugyanezt olvassuk.

² Feketeváros (1651): „Philosophiae magister, theologiae licentiat.“

³ E felosztásban nem minden helység szerepel, hanem csak azok, amelyek papjának nemzetiségét a visitatio canonica megemlíti.

⁴ De itt németül is prédikál a pap.

⁵ Németül is beszél.

⁶ Németül is prédikál.

Alsópulya ¹	} Locsmándi főesperesség.
Császárfalu (filiái: Borosd és Lánzsér)	
Csáva	
Füles (filiái: Malomháza és Und) ²	
Gyirót ³ (filiája: Ligvánd) . .	
Lók (filiái: Doborján, Lakfalva, Lakompak, Récény) . . .	
Répcékőhalom (filiái: Dérföld és Felsőlászló)	
Répcesarud	
Sopronkeresztúr (filiája: Küllő)	
Sopronszentmárton (filiái: Ku- kerics és Sopronújlak) . .	
Szabadbáránd (filiája: Boris- falva)	
Vámosderecske ⁴	

Kizárólag magyar plébánosokkal csak 9 községben találkozunk:⁵

Csepreg	} Locsmándi főesperesség.
Fertőszentmiklós	
Locsmánd	
Sopronkövesd	
Csorna (filiája: Szárköld) . .	} Rábai főesperesség.
Kapuvár ⁶ (filiája: Babót) . .	
Páli	
Szany	
Szil (filiái: Bogyoszló és Rába- csanak)	

¹ Az 1646-i jelentés szerint a lakosság magyar plébánost kér, ki legalább két nyelven beszéljen. Pedig a lakosok kath. horvátok!

² Az 1646-i visitatio canonica szerint Und magyar nemeseké; a horvát plébános magyarul is beszél.

³ Magyarul is tud az itteni pap.

⁴ E helyen horvátul és németül prédikál a plébános.

⁵ E kis számnak az a magyarázata, hogy a rábai főesperességnek csak egyetlen egyházlátogatási könyve van korunkra vonatkozólag 1659-ből és ez is csak részleges visitatio volt. Némileg érthetővé teszi az a körülmény is, hogy minthogy a Nádasdy-birtokok több mint száz évig a dunántúli ev. egyházterület igazi törzsét alkották (1535 után), Kapuvár pedig a Nádasdyak uradalmának második középpontja volt, e jelentős rábaközi uradalomhoz tartozó magyar községekbe egészen befészkelhette magát a protestantizmus. V. ö. Payr: A dunántúli ev. egyházkerület története. I. 56. l., 86. s köv. ll.

A tiszán német paptól vezetett egyházközségek még az előbbieknél is kisebb számban és csak a soproni főesperességben fordulnak elő.³ Mindössze 6 ily község van:

Fertőrákos	}	Soproni főesperesi kerület.
Kismarton		
Lajtapordány		
Lajtaszentgyörgy		
Nagyhöflány		
Oka		

A különböző nemzetiségű plébánosoktól igazgatott községek száma: 18. Még pedig német és horvát plébánosa volt kilencnek, magyar és horvát hétnek, magyar és német, valamint magyar, német és horvát egy-egy helységnek.

Német és horvát plébánosok a következő helyeken voltak:

Borbolya (filiája: Petőfalva) .	}	Soproni főesperesség.
Feketeváros		
Fertőfehéregyház		
Fertőszéleskút		
Nagymarton (filiája: Rétfalu)		
Pecsenyéd (filiája: Tormafalu)		
Somfalva		
Felsőrámóc (filiái: Alsórámóc és Répcefő)	}	Locsmándi főesperesség.
Sopronnyék (filiái: Haracsony, Harka, Hasfalva, Alsópéterfa		

Magyar és horvát ~~plébánosok~~ helyei:

Kópháza	}	Locsmándi főesperesség.
Középpulya (filiája: Felsőpulya)		
Lövő		
Nagylózs (filiája: Ebergőc) .		
Peresznye (filiái: Kis-, Nagy- zsidány és Ólmod)		
Peresztég (filiái: Sinnye és Sopronszécseny)		
Vis (filiái: Gereblény, Gyalóka, Gyülevíz, Salamonfa, Zsira)		

³ Az 1651-i jelentés szerint a locsmándi, az 1659-i szerint a rábai főesperesi kerülethez tartozik; ma is az utóbbihoz.

Magyar és német papok: Ruszton (Soproni főesperesség).

Magyar, német és horvát papok: Szentmargitbányán (Soproni főesperesség).

A plébánosok nemzetiségét a következő kimutatás tünteti fel:

Egy nemzetiségű papok önálló egyházban 47	mégpedig	horvát 32
		magyar 9
		német 6
Több nemzetiséghez tartozó papok önálló egyházban 18	mégpedig	német és horvát . 9
		magyar és horvát 7
		magyar és német 1
		magyar, német és horvát 1
Összesen: 65		Összesen: 65

Látjuk tehát, hogy a horvátok kb. $\frac{2}{3}$ -át teszik a felkutatható nemzetiségű papoknak, a magyarok és a németek pedig egyenlő arányban szerepelnek. Ezt könnyen megérthetjük abból, hogy a horvát lakosság mereven elzárkózott a vallásújító eszmék elől; továbbá a megye lakosságának nagyrésze — épen a kevésbbé veszélyeztetett helyeken — horvát volt.

A plébánosok nemzetiségéről közölt kimutatásunk azonban nem alkalmazható mindenütt a község lakóaira, legfeljebb a magyar plébánosok nyújtanak alapot ily távolabbi következtetésre.

A német és horvát lakosság közt e szempont szerint nem mernénk határvonalat húzni.

Érdkesség kedvéért megemlítjük, hogy volt a megyében erdélyi magyar,¹ krajnai,² dalmát,³ bajor,⁴ tiroli,⁵ elszászi,⁶ luxenburgi⁷ és burgundi⁸ plébánosok.

A működő plébánosok 30—50 év körüliek, de jelentékeny az 50 éven felüliek száma is. E tekintetben határozottan felette állanak a tanítóknak. Mint a működő papság legidősebbikét, Vlahovics János soproni ~~esperes~~ esperest említjük meg; ő még 78 éves

¹ Csepreg (1646).

² Kópháza (1651).

³ Alsópulya (1646).

⁴ Lajtaszentgyörgy (1641).

⁵ Lajtapordány (1674): „Retus Tirolensis.“

⁶ Oka (1659).

⁷ Szentmargitbánya (1651).

⁸ Veperd (1684).

korában is vezette a vulkapodrányi plébániát, segéderő nélkül. (1659). A papok eléggé gyorsan váltakoztak az egyes községekben, úgyhogy az ugyanazon helyen 15—20 éven át tartó papi működés a ritkább esetek közé tartozik.¹ De viszont az 5—10 éves egyhelyben való tartózkodás gyakori. Az egy helyen lelkipásztorkodó papok élén Ivanczics Márk áll, ki az 1680-i visitator szerint már 45 éve, pályája kezdetétől fogva Nagyhöflányban apostolkodik. (67 éves). Némely plébános születése helyén működött, pl. Lövön (1659) Sibarich János, Szabadbárádon (1674) Pinizich György.

¹ Ilyenek pl. Sopronkertesen (1651, 59, 74) Stipkovics György, Kisboldogasszonyon (1659, 74, 80) Draksich Mátyás; Kishöflányban Hess Miklós, a 70 esztendőös ciszterci, ki már 23 éve van ott. (1685).

Szerzetesek a plébániákon.

Legnagyobb számmal a ciszterciek működtek a lelkipásztorkodás e nemében. Kishöflányban csaknem állandóan ciszterci a plébános,¹ ezenkívül Kismartonban, Lajtaszentgyörgyön, Nagymartonban, Sopronnyéken és Vámosderecskén voltak hosszabb-rövidebb ideig ciszterci plébánosok, még pedig a bécsújhelyi kolostorból.

Ágostonrendieket három helyen találunk: Fertőrákoson (1659), Répceköhalmon és Veperden. Az utóbbi két községben Ágostonrendi remeték voltak a plébánosok, Fertőrákoson nem ad pontosabb megjelölést a visitatio canonica. A veperdi szerzetes burgund volt (1674). A répceköhalmi plébániát a 60-as években a *lelaki* ágostonrendi remeték — kiknek Nádasdy Ferenc gr. 1655-ben építtetett ott kolostort — látták el; de minthogy rövid időn belül itt több emberüket elvesztették,² Syrott Cézár nevű perjelük 1670 június 6.-án kelt levelében megtagadta a répceköhalmi parókiának rendtársaival való ellátását.³

Sopronbánfalván az ottani kolostor pálosai viselték a hívek lelki gondját; Répcesarudon az 1646-i visitatio canonica szerint szintén pálosrendi a plébános.

Minoriták Vimpácon gondozták a plébániát, itt rendházuk is volt. Lajtapordányánál (1651 és 1659) hasonlóképen minorita plébánosról értesít a visitor.

A lorettomi szerviták a lajtaszéki parókiát látták el.

Bencés plébánosról nem szól a visitatio canonica, de van tudomásunk róla, hogy ilyen is működött a megyében.⁴

¹ Az 1674.-i jelentés szerint: ex monasterio Henorodensi, az 1680-i szerint: ex mon. Enorogensi. (?)

² P. Pihler Fulgentet, ki 1660—1662. közt volt itt plébános, a parasztok megmérgezték; P. Lechner Farkast pedig, ki csak 1666 máj. 16.-tól okt. 10.-ig volt itt lelkész, megölték. P. Krane Szilárd (1667—1669) életét meneküléssel mentette meg. Magyar Sion, 1869. (VII. évf.) 904—914. l.

³ Magyar Sion. Id. h. — Az 1651. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a lakosság kevés kivétellel protestáns. Az 1674.-i jelentés szerint már katolikus, de lanyha.

⁴ 1676-ban Cenken birtokba való beiktatásnál szerepel Miskolczi Bernát bencés, a helység plébánosa. (Ft. Balics kanonok úr anyaggyűjtő ívei közt; jelzése szerint: Protoc. XVII. 67. helyről).

A pannonthalmi bencések egyházmegyénk területén kívül is működtek a kath. vallás fellendítésén. (Sopronmegyében is, bár a canonica visitatiók-ban nem láttuk nyomát.) Ez irányban Magger Placid főapát tette meg az első lépést, amikor Nádasdy Ferenc gr. kérésére Csepregbe küldte Olasz Istvánt. Minthogy ő egymaga nem tudta elvégezni a hivatalával járó sok munkát (mint csepregi plébános), azért két konvettagot kapott segítségül: Mátyássy Orbánt és Móricz Mihályt, kiket ötévi sikeres és buzgó működés után (miközben Olasz meghalt) -- mivel a főmonostor is szűkében volt a rendtagoknak -- 1665-ben visszahívott a főapát (Pannonh. Rendtört. IV. 200 201. l.). 1675—80-ig Nagycenken adminisztrátor volt Miskóczy Bernát pannonthalmi bencés, később dömölki apát, ki egyike volt legnagyobb olvasottságú régi rendtagjainknak s maga is írt. (U. o. 570. és 678. l.)

A papság erkölcsi állapota.

A plébánosok erkölcsi színvonalának megrajzolásánál inkább csak a fogatkozások, hibák és visszaélések ecsetelésével fogunk megpróbálkozni, minthogy főforrásunk, a canonica visitatio erre kényszerít; az egyházak látogatásával megbízott püspöki kiküldött t. i. csak a plébános elleni kifogásokat sorolja fel legtöbbnyire, a jó tulajdonságokat alig említi és ha ezt meg is teszi, akkor is csak általánosságban beszél.

A papság elleni kifogások két csoportra oszthatók. Az elsőhöz a papok magánéletével összefüggő bűnök és hibák tartoznak, a másodikhoz a hivatalos lelkipásztori ténykedésekbe becsúszó rendellenességek és visszaélések. A plébánosok házvezetését illetően a visitor gyakran kifogásolta a parókián alkalmazott gazdaasszony fiatal korát és az esetleges rosszhírnék rövid időn belüli (pl. Márcfalván [1680] 2 héten belüli) eltávolítását követelte. Iszákosság esete kevés helyen (6—7) fordult elő, de néhol oly mérvű volt (pl. Középpulya, 1674), hogy az istentisztelet súlyos kárát vallotta. Több helyen (Szany, 1659; Felsőfőhéregyház, 1659; Somfalva, 1670. stb.) kifogásolja a visitor a plébános haragos, veszekedő természetét.

Az egyházi ténykedésekben a leggyakoribb szabályellenesség a keresztségnek a plébánián és magánházban való kiszolgáltatása. A plébánosok legnagyobb része — legalább is télen — a parókián keresztelt.¹ Igaz, hogy néhol a templom messze feküdt, de a püspöki kiküldött mindenütt tiltakozott ez ellen az eljárás ellen és követelte a keresztkútnak a templomban való elhelyezését² az Egyház szándékának megfelelően; a házban való keresztelést pedig életveszelelem esetére korlátozta.³ Megkövetelte a megkeresztelteket tartalmazó könyv vezetését s e tekintetben nem is igen fordult elő ha-

¹ Büdöskút (1659): télen mindig a parókián keresztel; ugyanezt panaszolja el a visitor Cinfalvánál (1674), Fraknónál (1674), Kishöfláynál (1674), Kismartonnál (1674); Répcesarudnál (1674) stb.

² Répcsekőhalom (1674).

³ Felsőrámac (1674).

(1685) az a kifogás az egyébként jó életű plébános ellen, hogy túlságosan hajlik beteges képzelődésre. Pecsényéden (1651) a lelkipásztornak gyakori — ismeretlen okból történő — bécsi látogatásait veti szemére a püspöki megbízott. Több helyen a papok nem gondozták kellően a plébánia ingatlanait. Vulkapordányban (1674) a plébános rossz gazda, nem viseli gondját a szőlőknek: négy év óta egy karót sem vett! Büdöskút (1659) papja sem jó gazdálkodó, a feketevárosi pedig nem gondozza a szőlőket (1674). Az önzésnek és kapzsiságnak nyomait is megtaláljuk. Somfalva (1670) lelkipásztora, ki adventben 10 misével megelégedett, különösen pünkösöd táján sokat veszekedett híveivel a borkimérés miatt, melyből csak három nap illette meg, de ő nyolcat akart. Vámosderecskén (1674) a pap a karácsony-, husvét- és pünkösdnapi egészperselyt megtartja, holott csak a fele illeti meg. Az említett bűnökről és hanyagságról meg kell jegyeznünk, hogy közülük kettő-három gyakran együtt található meg egyes plébánosokban.

Ezekben elmondottuk a plébánosok életének főbb hibáit és bűneit. De nem szabad elfelednünk, hogy ezek egy félszázad keretében eléggé elszórtan lépnek fel és hogy sem a jó és apostoli lelkületű papokról, sőt még csak az átlagos papi követelményeknek megfelelőkről sem szólottunk. Megelégszünk azzal, hogy a Sopron-megyében lelkészkedő papság buzgóságának kifejeződéseként emlékeztetünkbe idézzük Répceköhalom vértanú plébánosait.¹ A papok lelkipásztori tevékenységéről „A katolikus élet általános képe” c. fejezetben fogunk szólni.

¹ L. Szerzetesek a plébániákon c. részben.

A plébánosok jövedelme.

A plébánosok jövedelmét a parókia ingatlanainak élvezésén kívül a párbér, a tizenhatod, az egyházi ténykedésekért adott stóladíj és egyéb alkalmoszerű adományok alkotják.

„Párbérnek vagy ágybérnek nevezte a magyar nép nyelve az állandó lelkeszi szolgáltatást, a parochiális adót, mert az a házasságra lépéssel, a családalapítással vette kezdetét.”¹ A szolgáltatások részint természetbeliek, részint pénzbeliek voltak. A földesuri hatalom alatt álló jobbágyok mind kötelesek voltak ezeknek eleget tenni, de gazdasági állapotuk szerint, különböző mértékben. Ez utóbbi szempontból három csoportra oszlanak: telkes jobbágyok — (jobbationes, coloni, sessionati), házas zsellérek, — (inquilini, inquilini domos habentes) és házatlan zsellérekre (inquilini domos non habentes, subinquilini).² A nemesség részint mint patrónus, részint mint kiváltságos osztály, kivonta magát a rendes szolgáltatások alól és csupán a részére végzett egyházi ténykedéseknél (keresztelés, esketés, temetés stb.) fizetett a szokottnál nagyobb stóla-díjat; ez a szabad stóla eredete.³ Ez két-háromszorosa volt a rendes stólának. Az özvegyek úgy látszik eleinte párbérmentesek voltak, utóbb azonban ők is kötelesek csekélyebb összeget fizetni.⁴

¹ Timon Ákos: A párbér Magyarországon. Budapest, 1885. 71. l. Második kiadása megjelent 1907-ben. L. még Timon Ákos: A párbér jogi természete. Budapest, 1885., Kováts Gyula ugyanily c. művét (Budapest, 1886.) és Timon Ákos: Zárzó a párbér-vitához. Budapest 1886. — Timonnal ellentétes felfogást vall a párberről Kollányi Ferenc. L. Religio, 1908. 3., 4. sz. Az eltérések a párbér jogi természetére vonatkoznak elsősorban, ezért mi — kik ennek csupán gyakorlati megnyilvánulásairól óhajtunk tárgyalni — nyugodtan használtuk Timon széleskörű levéltári kutatáson alapuló művét, annál is inkább, minthogy neki is a visitatio canonica-k voltak főforrásai s így sok helyen eligazít minket ugyanily természetű forrásaink értelmezésében.

² Timon: A párbér Magyarországon, 76. l.

³ U. o. 36—37. l. Ez az eljárás ellenére volt az Egyháznak. Sopronkeresztúr (1674) filiájánál, Külföldön ezt jegyzi meg a visitator: „Nobiles autem, quod volunt, solvunt; quod nolunt, relinquunt, quod non esset illis permittendum.”

⁴ Szany (1659). V. ö. Timon: Id. mű, 82. l.

A jobbágyok szolgáltatása a fentjelzett osztályok szerint különböző, sőt még az egyes osztályokon belül is más az egész-, fél- és negyedtelkes jobbágy teljesítménye. De a szolgáltatások természetesen módosultak a helyi viszonyok szerint; néhol nem is volt meg az ily pontos megkülönböztetés, hanem az egésztelkes ugyanannyit fizetett, mint a negyedtelkes.¹ „A telkes gazdák szabály szerint gabonát szolgáltatnak,² a házas és házatlan zsellérek pedig pénzt vagy kézi munkát, habár a házas zselléreknél a terménybeli szolgáltatás³ is igen gyakori.”⁴ Gabonán kívül vagy a helyett néhol mást is kapott a pap. Sopronbánfalván (1674) pl. gesztenyét, Petőfalván (Borbolya filiája, 1674) szüretkor 20 urna bort; Császárfalu filiáján, Lánzséron (1674) a gabonán felül még vaját. — A parókia birtokain kívül a patrónus-földesúrtól kapott a plébános bizonyos mennyiségű fát,⁵ ha nem voltak jobbágysai, vagy csak kevesen voltak, akkor a megszabott fa levágását és beszállítását a hívők végezték.⁶ Darufalván, (1674) Sopronkeresztes filiáján, pl. minden ház egy kocsi fuvarozására volt kötelezve. Bortermő területen a plébánosnak borkimérési joga is volt, az ötvenes években néhol 6 napi (főként a husvéti időben),⁷ később általános a 8—9 napi.⁸ Másnak ilyenkor nem volt szabad bort mérnie.⁹ A lelkészek bormérési joga gyakran csorbitotta a községekét és ebből sokszor viszálykodás támadt a pap és hívei között.¹⁰ Úgylátszik, hogy a kimérésnek néhol a községházán kellett megtörténnie, mert a

¹ Pl. Páliban (1659) minden házaspár 1 köből gabonát és 6 dénárt fizetett, Szanyban (1659) 1 köből gabonát és 8 dénárt. — V. ő. Timon: Id. mű, 79—80. l.

² Pl. Hidegségen (1659) egy sessionátus évi 1 köből gabonát és 10 dénárt ad, zsellér 25 dénárt.

³ Középpulyán (1651) a telkesek $\frac{1}{2}$ köből búzát (triticus-t) és $\frac{1}{2}$ köb. tiszta ~~ősi búzát~~ (siligot) adnak, a zsellérek ennek felét.

⁴ Timon: Id. mű, 80 l.

⁵ Pl. Rétfalun (1651) az adminisztráló nagymartoni plébános 20 öl fát kapott, Fraknó papja (1674) 12 ölt; leggyakrabban: szükség szerint.

⁶ Timon: Id. mű, 60. l.

⁷ Pl. Lajtaszentgyörgy (1651): „In Paschate”; Vulkapordányban (1651) husvétkor; Szentmargitbányán (1651) a husvéti időben.

⁸ 8 napi kimérés volt: Cinfalván (1680) husvétkor, Darázsfalun (1680) pünkösdkor, Sopronkertesén (1680) husvétkor stb. — 9 napi: Fertőfőhéregyházon (1680) karácsonykor, husvétkor és pünkösdkor 3—3 nap; ugyanígy Lajtapordányon (1674); Nagyőhlányban (1680) husvétkor 9 nap stb.

⁹ Fertőszéleskút (1641). De a lakosság ezt nem tartja meg.

¹⁰ Timon: Id. mű, 64—65. l. — Pl. Ruszt (1685) megtagadta e jogot a paptól. A somfalvi plébános sokat vétekszik híveivel pünkösdkor, mert 8 napi borkimérést akar, pedig csak 3 napi illeti meg. (1670.)

fertőfehéregyházi plébános panaszt emelt ez ellen, t. i. nagyon kényelmetlen az edények átszállítása; inkább a parókián óhajtaná megtartani (1641). Fertőrákoson (1651) szintén a községháza volt a borkimérés helye.¹ Némely helyen a földesúr a hegyvámot (ius montanum) is átengedte a plébánosnak.² Viszont a parókiák szőlői fel voltak mentve a földesúrnak járó ius montanum alól. Az 1659. évi soproni főesperesség visitatora jelentésének elején arról panaszkodik, hogy Esterházy officialisai, a régi szabadsággal ellentétben, a plébániák szőlőitől is akarnak hegyvámot. — A párbér jelentékeny része néhol készpénzfizetésből állott. Petőfalván (Borbolya filiája, 1674) házankint 13 krajcár a gabona és borjáradék mellett.³ Fertőhomokon és Fertőbozon (Hidegség filiáján, 1659) Adkaş gazdától 1 köből gabonát, zsellértől 15 dénárt kapott a plébános. Más községekben a pap jövedelme — a plébánia birtokait továbbá a földesuri dos-t, nem tekintve — kizárólag pénzfizetésből került ki. Feketevárosban (1651) évi 160 forintot kapott, 1685-ben már 200-at, de ennek ellenében a szőlők műveléséről saját magának kellett gondoskodnia. Kismartonban (1651) minden negyedévben (kántorbőjtönként) 75 frtot adtak a plébánosnak. Lajtaszentmiklóson (1674) házankint 1 frt volt a párbér. Főként a leányegyházaknál fordult elő gyakran a készpénzben fizetett lelkési szolgáltatás.⁴ Több helyen a plébánosnak kisebb-nagyobb számú adózó ház is szaporította jövedelmét. A fraknoi 20 censualis ház összesen 4 frt 14 kr.-t fizetett (1641). Nagyöflányban (1680) 58 censualis háza és 9 censualis colonusa volt a papnak. A terménybeli és pénzbeli szolgáltatáson kívül személyes, munkabeli szolgáltatásokat is teljesítettek a hívek a telkipásztornak; ezekről majd a plébániák ingatlanairól szóló fejezetünkben fogunk megemlékezni. Bár az 1647: 12. t.-c. kimondja, hogy oly helyeken ahol protestánsok is vannak,⁵ a béke kedvéért ezentúl a kath. és prot. lakósoktól fizetett párbért két igazságos és egyforma részre osszák, mindkét vallás papja számára;

¹ Kishöflányban (1674) ellenben a pap házában történt a borkimérés.

² Szentmargitbányán (1659) 4 urna bor hegyvámot kap a plébános, Fertőszéleskúton (1674) több szőlőtől ius montanum. Locsmádon (1674) 20 urna bort tett ki a pap hegyvámja.

³ Ezt a bírónak kell negyedévenként behajtania. (Borbolya, 1674.)

⁴ Rétfalutól (Nagymarton filiája, 1651) 13 frt-ot kapott a plébános; Csorna (1659) filiáján, Szárföldön, minden telkes gazdától 40 dénár volt a párbér.

⁵ És ahol a parókiának nincs ingatlana. De ez a korlátozás a gyakorlati életben nem igen jött számításba. Tinon: Id. mű, 112. l.

idővel mégis a katolikus Egyház ama gyakorlata állandósult, hogy a protestánsok — mint eretnekek épúgy kötelesek a kath. papnak járó szolgáltatásokat megadni, mint a katolikusok. Az 1681.-i decretum 25. és 26. cikke ennek véget vetett, de csak a nemesekre vonatkozólag; a jobbágyság tehát megmaradt a gyakorlat szentesítette helyzetben, gyökeres változást csak az 1691.-i Explantatio Leopoldina hozott.¹ Sopronmegyében — főként ahol protestáns lelkész is volt — a protestáns községekben néhol mindamellett igen rossz volt a katolikus pap helyzete, nemcsak a felével kellett megelégednie — ami a kath. Egyház kívánsága volt a kath. kisebbségű helyeken — hanem néha az is megtörtént, hogy hosszú időn át a lakosságtól semmit sem kapott.² Ily községekben sokszor a földesúr jószíve tartotta el.³

A plébános jövedelmét gyarapította a tizenhatod, v. i. a püspöknek gabonából és borból járó tized (dézsmá),⁴ tizenhatod része.⁵ Néhol pénzben kapták ezt a plébánosok,⁶ másutt megváltotta a földesúr;⁷ némely helyen visszaélések fordultak elő a világiak részéről.⁸

A stóladíj nem volt egységes. Mégis nagy és sokszor kifejezett különbséget találunk a visitatiós könyvekben a német és horvát stóla között. A német kb. duplája volt a horvátnak. Korunkban a stóla főként az egyes uradalmak szerint volt egységesítve. Külön stólát állapítottak meg az Esterházyak német és horvát birtokain.

¹ Timon: Id. mű, 109, 110, 112, 119—122. ll.

² Nagylózsón (1651) a templom szőlői és a szántóföldek megoszlottak a kath. és prot. lelképásztor közt, sőt az 1659.-i jelentés szerint a katolikus pap földjét a prot. hívők nem művelték és nem is fizettek neki. Fertőszentmiklóson (1651) a földesúr tartja el a kath. papot, oly kevés és szegény a kath. lakosság. Borbolyán (1685) nagyrészt eretnekek laknak, a kath. pap már 2 év óta nem kap tőlük semmit.

³ Pl. Szilen (1659) Nádasdy Ferenc gr. egész telkes házat adott és tőle kapta a plébános jövedelmének jelentékeny részét: 50 frt-ot, 6 urna bort, 1 lapis salis-t és 1 hízott ártányt.

⁴ Tized járt a bárányokból és méhekből is (Karácsonyi. M. o. egyh.-tört.² 91. l.), de mi ennek nyomát sehol sem találtuk forrásainkban.

⁵ Eredetileg negyed része, de a 15. sz.-ban már sok helyen csak a tizenhatoda jutott. Karácsonyi: Id. mű, 91. l.

⁶ Pl. Oszlop (1680); Pecsényéd (1659): „Habet sedecimam in cruciferis, nempe ab urna cruciferos duos, et ab una cruce frumenti cruciferum unum.“

⁷ Búdöskút (1674): Az új jószágkormányzó a tizenhatod helyett 50 frt-ot ad. Ugyanennyit kap az uradalomtól a lajtapordányi plébános is. (1680). Szarvkón (1685) szintén ennyi járt ki, de a jelentés szerint alig tudott valamit kicsikarni.

⁸ Cinfalván (1651) az officialisok élvezték.

A német községekhez a következőket számították: Borbolya, Fekete-város, Fertőfehéregyház, Fertőszéleskút, Fraknó, Kisboldogasszony, Kishöflány, Lajtaszentgyörgy, Lajtaszentmihály, Márcfalva, Nagy-höflány, Nagymarton, Oka, Pecsényéd, Ruszt, Sérc, Somfalva, Szárazvám, Szentmargitbánya és Tormafalu. Összesen: 20 község¹ A kérdés megvilágítására vizsgáljuk behatóan a nagyhöflányi stólát. 1641-ben ez a következő volt. Keresztelés 18 kr., introductio² 3 kr., házasságkötés 1 tallér, temetés 1 tallér, gyászmise 6 solidus, háromszori kihirdetés a házasság előtt 15 kr. 1659-ben még jobban részletezett stóladíjszabást kapunk, sajnos más pénzlábban. Keresztelés 6, introductio 1, nagyobb³ temetés 30, kisebb 15, házasságkötés 30, háromszori kihirdetés 6, rendes szentmise 10, énekes 20, gyászbeszéd 30 garas, házban való áldoztatás és utolsó kenet díja nincs megszabva (ad libitum, tetszésszerűen). Az 1674.-i stóla meg-egyezik az 59.-ivel, csak a keresztelés (3 garas), házban áldozás és utolsó kenet (4 garas) mutat változást. Az 1680-i jelentés szerint szülés előtt nem gyónt asszony és házasság előtt nem gyónt jegyesek egy-egy tallért fizetnek. Az 1680. évből Lajtaszentgyörgy stóladíját közöljük. E szerint a keresztelés 18, introductio 3 kr., egyszerű temetés 1 tallér, házasságkötés, gyászbeszéd és a gyónást elhanyagolók díja ugyanannyi, háromszori kihirdetés 18 kr., énekes szentmise 20, csendes 10 garas. Látjuk tehát, hogy 40 éven belül nem volt jelentékenyebb változás.

Az Esterházy-birtokokon fekvő horvát községeknek is volt külön stóladíja. Itt a következő helységek kerülnek szóba: Darázsfalu, Selegszántó, Völgyfalva, Vulkapordány és Zárány.⁴ A Selegszántónál 1651-ben leírt stóla-díjszabást ismertetjük legelőször. Eszerint a keresztelés 3, introductio 1, háromszori kihirdetés 3, házasságkötés 15, nagyobb temetés 10, kisebb 5, énekes szentmise 10, rendes 5 garas, gyászbeszéd 1 frt, házban való áldoztatás és

¹ Csak az önálló plébániákat vettük tekintetbe, a filiák közül csak azokat, melyek legalább időnkint önállóak voltak. Néhány községet, hol biztosan nem állapíthattuk meg a jelleget, számításon kívül hagytunk.

² Szülő nőnek a templomba való beengedése, gyermekágyasok beavatása. (Utóbbi kifejezés az egykorú szemerei régi jegyzőkönyvben fordul elő 63. l.)

³ A „nagyobb” és „kisebb temetés” kifejezéseket a fertőrákosi (1651) stóladíj leírásából érthetjük meg. E szerint a nagyobb temetésen a szülőket, a kisebbben a gyermekeket, általában családtagokét kell értenünk.

⁴ Ide számíthatók még Cinfalva, Fraknónádasd és Sopronkertes is, de minthogy ezek a láncséri uradalomhoz tartoztak, ennek pedig szintén volt külön stóladíjszabása, ezért a láncséri uradalomnál fogjuk őket számba venni.

utolsó kenet tetszés szerinti. Szülés és házasság előtt nem gyónók 1 köből búzát vagy 1 tallért fizetnek. Ez a díjszabás egyébként a visitator szerint minden horvát plébánia számára mérvadó; de külön kiemeli, hogy a szegénységre mindenkor tekintettel legyen a pap. Darázsfaunál leírja a *visitatio canonica* 1680-ban az Esterházy-birtokok horvát stóláját; ez teljesen megegyezik az előbb leírt 1651.-ivel.

Lánzsér várához¹ a következő 11 község tartozott: Cinfalva, Császárfalu, Fraknónádasd, Gyirót, Középpulya, Lók, Récény, Sopronkertes, Sopronnyék, Sopronszentmárton, Vámosderecske. Az ide tartozó plébániák számára dénárokból megszabott stólat Vámosderecskénél olvashatjuk az 1646.-i egyházlátogatási könyvben. Kereszttség 25, *introductio* 5, házasságkötés és háromszori kihirdetés együttvéve 50, gazda temetése 50, feleségéé 40; gyermek, szolgálé vagy szolgálóé 25, *introductio novae nuptae* 10, házban való áldoztatás ugyanannyi, csendes gyászmise 50, gyászbeszéd 100 dénár. Ez a stóla, mint látjuk, egyes tételeiben még a horvátnál is olcsóbb.

Egyetemesebb érvényű stóláról is van tudomásunk: a Fertőrákosról szóló jelentésben a püspöki kiküldött 1651-ben az egész soproni főesperességre érvényes német díjszabást ír le. Ez egyes pontokban még az ismertetett Esterházy-féle német stólánál is drágább. Keresztelés 6, *introductio* 1, háromszori kihirdetés 6 garas, házasságkötés 1 tallér, nagyobb temetés 12 solidus (sic!), kisebb 15 garas, csendes gyászmise 10 garas, énekes 1 frt, gyászbeszéd 1 tallér. Egybekelés és szülés előtt nem gyónóktól 1 tallér vagy 1 köből gabona jár; házban való áldoztatás és utolsó kenet tetszés-szerinti. „In his tamen omnibus pauper semper habenda ratio“ fejezi be a visitator.

A Nádasdy kegyurasága alá tartozó plébániákon — pedig ugyancsak szép számmal fordultak elő — nem találják nyomát az egységes stólának. Példaképen Csepregét fogjuk ismertetni. 1646-ban a következő volt: keresztelés 12 d., *introductio* ugyanannyi, házasságkötés 1 frt, gyászbeszéd ugyanannyi, *processio* 12 d. 1659-ben ugyanakkora. Különösen az *introductio* feltűnően drága.

A Sopron városának patronátusa alatt álló plébániákon is nyomát látjuk a nemzetiségi stólának.² Balfon, Kópháza leány-

¹ Esterházy Mikiós gr. szereplése idején Esterházy László gr. volt ennek az uradalomnak a feje.

² Kópházának pl. horvát stólája volt.

egyházában, az 1674.-i jelentés szerint a keresztelés 25, introductio 5, házasságkötés (kihirdetéssel együtt) 50, temetés (mindkét fajta) 50, énekes szentmise 40, csendes 25, házban való áldoztatás és utolsó kenet 20—20 dénár, gyászbeszéd 1 frt. Állítsuk e mellé Kismarton (1680) stóláját: keresztelés 20 kr, introductio 3 garas, házasságkötés 1 tallér, énekes szentmise ugyanannyi, hasonlóképen az énekes temetés is; ének nélküli temetés 20 kr, gyászbeszéd 1 tallér. Kismarton 1674.-i stóla-tételei közt néhány igen érdekes: a templomba temetkező a plébánosnak 6, a templomnak 10 frt-ot fizet; törvénytelen gyermek keresztelése 1 tallér, ugyanennyibe kerül husvétkor és pünkösdkor az új olajjal való keresztelés is.

A rábaközi főesperesség magyar plébániái közül Csornáét¹ ismertetjük. Itt az 1659-i *visitatio canonica* szerint keresztelés 1 kenyér és 1 kappan, introductio 1 kenyér és 4 dénár, házasságkötés 25, temetés 12, gyászbeszéd és szentmise 75 dénár. E stólában a házasságkötés, temetés, gyászbeszéd és szentmise tételei valamennyi eddig ismertetett díjszabásnál olcsóbbak. Érdekes jelenség, hogy fellép a terményszolgáltatás. Ezt másutt is megtaláljuk, pl. Répcesarudon (1646) a keresztelés 1 kappan és 1 kenyér, ugyanitt a házasságkötésnél bort is adtak.² Lövön (1651) fiúgyermek keresztelésénének stólája más volt, mint a leányé: az előbbié 1 kenyér és 1 kappan, az utóbbié 1 tyúk és kenyér. Vison (1659) a házasságra lépő özvegyasszony plébánosának asztalterítőt vagy kéztörölő kendőt adott.

Végül megemlítünk még néhány érdekes stóladijszabást. Pecsenyédén (1641) a menyasszony 1 tallért fizet a plébánosnak, ha más községbe költözik; úgylátszik kártalanításképen, hogy elesik a házasságkötési díjtól. Baboton (Kapuvár, 1659) a hajadonok egybekeléskor 25 dénárt fizetnek, az özvegyek 75 dénárt, vagy asztalterítőt adnak. Nagymartonban (1641) a szülés előtt nem gyónó eretnek nő a katolikusokra megállapított díj kétszeresét fizeti. Lókott (1641) házban való áldozásért a német lakosok 6, a horvátok 3 kr-t adnak a papnak, tehát még ugyanabban a községben is megvolt a nemzetiségi hovatarozástól függő stóladíjazás. Ha figyelemmel kísérjük a stólának félszázad alatti változását és tekintetbe vesszük, hogy pénzünk értéke 1650 után csökkent,³ akkor egyenesen kimondhatjuk, hogy a stóladijszabás a század vége felé

¹ Kegyurak: Esterházy Pál gr. és a csornai prépost.

² Copulatio: 25 dénár, media vini + 1 panis.

³ V. ö. Közgazdasági Lexikon I. 265. l.

alacsonyabb nivóra szállt, mint amilyenén a negyvenes években állott.

Ezek után foglalkozzunk a lelkipásztorok jövedelmének negyedik forrásával, a különféle alkalmi szolgálatokkal. Ezek az egyes ünnepekhez kapcsolódtak. A dedicatio (templomszentelés évfordulója) és patrocinium (védőszent ünnepe) napja akkor is fontos és kedvelt ünnep volt. Ilyen alkalommal a plébános a templomtól bizonyos mennyiségű bort, másutt pénzt kapott, hogy a körmenetben átjövő szomszéd községek papjait vendégül láthassa.¹ Zsirán (Vis filiája, 1659) a visitator megtiltotta, hogy a körmenettel jövő papok a templom költségén vendégeskedjenek. Sopronkövesden (1659) is véget akart vetni ennek az egyháza káros szokásnak, de a lakosok hivatkoztak régiségére és arra, hogy a szomszéd községekben is megvan. Úrnapkor, Sz. Márk és áldozócsüdtörtök napján is kaptak a plébánosok sajtot, pénzt, baromfit.² Karácsony, husvét és pünkösd napján is részesültek a lelkipásztorok bizonyos adományokban. Petőfalván (Borbolya filiája, 1674) husvétkor 1 borjut kapott az anyaegyház papja. Vámosderecskén (1674) ugyanakkor házankint két tojást; Répcekehelyen (1674) karácsonykor kappant; a három jelzett ünnepen övé volt az offertorium bizonyos része. Nagymartonban (1641) e napokon megbízottja a templomban perselyezik részére, Sécen (1658) 2 frt 50 dénárt kap a három főünnepen a templom perselyéből, Szárazvámon (1641) ilyenkor a papé az egész offertorium. Sécen vízkereszt vigiliáján és az ünnepen a pap körüljárt a faluban, aspergálva, és kalácsot kapott. Ha a filián misézett a plébános, akkor ott bőséges villásreggelit kapott. Répcekehely (1674) leányegyházában, Borsmonostoron pl. 4 tál ételt és 2 pint bort (a tanítóval együtt). Tormafalun (1641), Pecsényéd filiáján, a lakosság kocsit és ellátást adott a kijövő papnak. A papok jövedelmét gyarapították még a különböző alapítványi misék.³ A patrónus-földesúrtól kijelölt malom rendszerint szombati mércével

¹ Darázsfalun (1680) 1 urna bort és 2 frt-ot, Lajtaszentmiklóson (1674) 6 frt-ot kapott a plébános patrociniumkor; Sopronbánfalván (1651) 3 frt-ot.

² Cinfalván (1659) úrnapkor sajt vagy 3 garas és pro prandio 10 garas járt a papnak; sz. Márk és áldozócsüdtörtök napján 10 garas. Márcfalván (1641) áldozócsüdtörtökön egy csirkét vagy sajtot kapott; Sécen (1659) a sz. Sebestyén, sz. Márk és nagyboldogasszony napi körmenetekért 1—1 tallért kapott; Szarvkon (1641) áldozócsüdtörtökön minden háztól sajtot.

³ Kismartonban (1659) a Rorate-miséért évi 5 frt-ot kapott, 12 alapítványi miséért 23 frt-ot. — Érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy Zárányban (1680) adventben 2 font gyertyát kapott.

tartozott a plébánosnak; ezt gyakran bizonyos összegért vagy termézetbeni szolgáltatásért, melyet évenként fizetett, megváltotta.¹ 27 oly malomról tudunk, melyek a papnak bizonyos dolgokkal adóztak, közülük 8 vizi malom.²

Néhol a lelkésznek saját jobbágysai is voltak;³ ahol ezek kevesen voltak — csaknem mindenütt — a község lakosai is kötelesek voltak a plébánia birtokainak művelésében bizonyos mértékben a plébánosnak szolgálatára lenni. E kötelezettségről a következő fejezetben fogunk beszélni.

Nem fejezhetjük be e részt anélkül, hogy Nádasdy Ferenc gr. bőkezűségét ne dicsérjük. Ő t. i. a kegyurasága alá tartozó plébániákon, ha a pap a lakosságtól szolgáltatásokat nem kapott, a maga költségén látta el az egyház szolgáját.⁴

¹ Timon: A párbér M. o., 63. l.

² Alsópulyán (1646), Fertőrákoson (1659) és Sopronkertesen egy-egy malom, utóbbi a nagymartoni (1641) plébánosnak évi 5 frt-ot fizetett, a fertőrákosi a maga papjának 12 mérő gabonát. Kapuvárott (1659) és Selegszántón (1680) 3—3 malom gyarapította a helybeli plébánosok jövedelmét: a kapuvári 3 vizimalom portio sabbatalis-t, a selegszántóiak egy-egy köből búzát adtak, Csepregen (1646) és Locsmádon (1674) 4—4, Darázsfalun (1659) és Vulkapordányban (1674) pedig 5—5 malom járult hozzá a lelkipásztor ellátásához. A darázsfaluiak mindegyike két csirkét adott. Vulkapordányban 5 censualis vizimalom volt. Ha az itt kimutatott 27 malomhoz hozzászámítjuk a templomoknak adózó 8 malmot (L. A templomok javai c. fejezetben), akkor összesen 35 oly malomról tudunk, melyek hozzájárultak az egyházi költségekhez. (Ha a Vulkapordányban említett 3 malmot az itt szereplő ötből leszámítjuk — amelyek azonosságáról azonban különösebb bizonyítékunk nincs — akkor 32-re apad a kérdéses malmok száma.)

³ Pl. Márcfalván (1651) 2, Vulkapordányon (1651) ugyanannyi, Sopronkövesden (1651) 10. Az utóbbiaknak hetenkint egy napot kellett a plébános számára dolgozniuk.

⁴ Fertőszentmiklóson (1651) az ő vendégszeretetét élvezte a kath. pap, Szilen (1659) szintén ő látta el, hasonlóképen Nagylőzson (1651) is. Mindhárom helyen a protestánsok nagy többségben voltak katolikusokkal szemben.

A parókiák és birtokaik.

A plébános lakása rendszerint a templom közelében állott. Ügyszólván mindenütt, ahol pap volt, parókiát is találunk. Nagyon kevés önálló egyházközség volt paplak nélkül.¹ Csak a nagyszámú protestánsból lakott helyeken szorult néha rá a pap a kegyúr vendégszeretetére,² illetve jószívúságára, t. i. a tőle adományozott házban lakott.³ A parókiák kőből való épületek, fa csak nagyon elvétve akad.⁴ Gyakran gyümölcsös vagy zöldegyes kert veszi őket körül,⁵ sőt olyat is találunk, amely mellett saját rétje terül el.⁶ Néhol a parókiának présháza is volt.⁷ Belső helyiségei és melléképületei: szobák, pincék, éléskamrák, konyha, csűr és szérű, istálló. Mindezek száma az egyes helyek szerint igen különböző. Úgy látszik, hogy a szobák nem voltak nagyon fontosak, hiszen sok plébánián csak egy szoba volt,⁸ másrészt azonban találunk 5 szobával rendelkező plébániát is.⁹ Konyha, éléskamra és csűr csak egy-egy, istálló ellenben több.¹⁰ *Itt a plébánián.*

Az 1683-i háborúskodásnak pusztításai nagyon szomorúvá tették sok parókia képét. Az 1685. évi visitatio canonica feltárja előttünk a hadi állapot keserves következményeit. Sok parókia

¹ Pl. Kópháza (1651), Lajtaszentmiklós (1674) Pereszteg (1646).

² Pl. Fertőszentmiklós (1661).

³ Szilen (1659) — hol a templom is a lutheránusoké volt — Nádasdy Ferenc gr. nagy szívességgel egésztelkes házat, rétjeivel együtt, a kath. plébános rendelkezésére bocsátott. Peresztegen (1646) az említett gróf hasonló nagylelkűséggel pótolta a hiányzó parókiát. — Kópházán (1646) eleinte az iskolában volt a pap lakása, utóbb e célra megvevett zsellérházban lakott (1651).

⁴ Felsőrármóc (1674). Borbolyán (1674) a paplak részben kő-, részben faépület.

⁵ Pl. Felsőrármóc (1674); Sopronszentmárton (1651), itt mindkét fajta kertet megtaláljuk.

⁶ Fertőszéleskút (1646).

⁷ Pl. Fertőszéleskút (1651), Vulkapordány (1651).

⁸ Pl. Fraknó (1641), Márcfalva (1641), Nagymarton (1651), Fertőszéleskút (1641.)

⁹ Ágfalva (1674).

¹⁰ Pl. Fertőszéleskúton (1641), Nagymartonban (1651), Felsőrármócon (1674) 2; Márcfalván (1641) 5.

romladozó állapotban volt még akkor is,¹ másokat már többé-kevésbé helyreállítottak.² Sok papnak lakása nagyon kényelmetlen lehetett akkoriban. A lajtapordányi parókia oly rossz állapotban volt, hogy esős időben alig maradt benne száraz hely és felépítésére nem is volt remény; a nagyhöflányinak és sércinek nem volt teteje; a völgyfalvaiban alig lehetett lakni: még a háztartáshoz szükséges helyiségek sem voltak meg benne, a kertnek kerítése pedig hiányzott. A fertőszéleskúti pap az 1674.-i visitatio szerint már akkor is oly siralmas parókián lakott, amelynek padlózata sem volt és a békák is bemásztak lakásába!

A parókia hol a templom költségén épült,³ hol a községre hárult e kötelesség,⁴ sőt volt oly hely is, ahol maga a pap építette újjá.⁵ A lakosság a nagy pusztítás után nem igen buzgózkodott a paplak építésében; ezt nem is csodálhatjuk, hiszen a háborús viszonyok őt is megviselték.⁶

A plébániák birtokait kert, szőlő, szántóföld, rét, erdő és halastó alkotta.

A soproni főesperesség plébániái közül körülbelül a felének volt kertje, a locsmándiban alig $\frac{1}{9}$ -ének, a rábaiban $\frac{1}{6}$ -ának. Általában két-három kertje volt egy-egy parókiának. Nagyon jelentékeny — a soproni kerületben túlnyomó — a káposztáskertek száma.⁷ Néhány kenderkertet is találunk.⁸ Ezenkívül még zöldséges és gyümölcsös kertek voltak.⁹

Szőlővel csak a soproni és locsmándi főesperességben találkozunk, de a locsmándi a soproninak csak a felét közelíti meg. A locsmándi főesperességben Vis (1646) és Pecsényéd (1659) 3,

¹ Borbolya, Feketeváros, Fertőszéleskút, Lajtapordány, Nagyhöflány, Oka, Sérc, Tormafalu, Völgyfalva. Sajnos, csak a soproni főesperességben volt ekkor visitatio s így a locsmándi és rábai kerület pusztulásáról csak az 1697. évi visitatio alapján szólhatunk.

² Pl. Kishöflányban a leégett parókiát felépítették; Nagymartonban is, de csak részben; Pecsényéden a lakhatóságig újjáépítették a paplakot. Kisboldogasszonyon hasonlóképen.

³ Pl. Feketeváros (1641).

⁴ Lépesfalva (1674).

⁵ Pl. Fertőszéleskút (1680), Kisboldogasszony (1680).

⁶ Pl. Lajtaszentmiklóson (1685) a házak fele omlott össze.

⁷ Feketeváros (1641), Fraknó (1650), Sopronkertes (1641); Kelénpatakon (1641) 3, Lajtapordányon (1651) 2.

⁸ Sopronkertes (1641) 2, Balfon (1674), Kópháza filiáján 1.

⁹ Fraknón (1659) és Vulkapordányon (1651) zöldséges, Somfalván gyümölcsös kert (1641); Fertőszéleskúton (1674) a hüvelyes veteményeknek külön kertjük volt.

valamint Csepreg (1659) plébániájának 5 szőlőjét kivéve, a többieknek csak egy-egy szőlőjük van. A soproni főesperesség sokkal gazdagabb. Ruszton (1659) 11, Feketevárosban (1659) 7, Kishöflányban (1641), Nagyhöflányban (1641) és Szárazvám (1641) 6 szőlője van a parókiának. De a ruszti szőlők oly elhanyagolt állapotban voltak, hogy fák nőttek bennük (1659). A szőlőket többnyire a lakosság művelte, de a felásás és a karók megvétele néhol a plébános dolga volt.¹ Kelénpatakon (1641) a csőszházzal is megemlékezik a visitator.

A parókiáknak mindhárom kerületben legáltalánosabban előforduló ingatlana a szántóföld. A soproni főesperességben Kisboldogasszony (1659) 80, Szentmargitbánya (1685) 50, Szárazvám (1641) 46 és Oszlop (1674) 40 holdjával a legnagyobb kiterjedésű szántófölddel rendelkező plébániák. A locsmándi kerületben Pereszteg (1659) 33 $\frac{1}{2}$, Lövvő (1646) 32 és Locsmánd (1674) 28 holdat birtokló plébániáját említjük meg. A népes csepreginek (1659) csak 17 holdja volt, legszegényebb a hidegségi (1659) csak 2 holdjával. A rábai főesperességben Babot (Kapuvár, 1659) 32 holddal foglalja el az első helyet. Szanyban (1659) és Csornán (1659) egy évi művelés után mindig egy évig pihentették a földet; a szanyi plébániának legalább volt két helyütt szántója, a csornainak ellenben csak egy helyen, úgyhogy csak minden második évben jutott terméshez. Az egészszelkes házhoz tartozó szántóföld nagyságát különbözönek vették az egyes helyeken. Zsiránál, Vis filiájánál (1659) ezt olvassuk: „Jugera habet, sicut una sessio integra, videlicet jugera 24.“ Sopronkertesen (1641) 30 hold szántót azonosít a jelzett fogalommal, Nagyhöflányban (1680) pedig 37 holdat. A szántóföld művelése a lakosság feladata volt, Völgyfálnál (1641) ezt ki is fejezi a visitator: „Rustici tenentur excolere, sicut moris est in aliis partibus Hungariae.“ Mégsem tették meg. Több helyen a lakosság műveli a földet, de a plébános adja a vetőmagot.² Okán (1651) a pap bérbe adta 27 hold földjét, holdankint évi 2 köből gabonáért.

Rétjük minden főesperességben egyenlő arányban volt a plébániáknak. A soproni kerületben Lajtapordány (1641) 16, Büdöskút (1641) 12, Fraknó (1641) 10 és Fertőféhéregyház (1641) 7 réttel rendelkező plébániáját említjük. Ruszt (1641), Lakfalva (1674) és

¹ Pl. Fertőszéleskút (1659).

² Pl. Fertőféhéregyház (1674), Lakfalva (1674), Somfalva (1641).

Kisboldogasszony (1651) plébániájának csak egy-egy rétje volt. A locsmándi főesperességben Hidegség (1659) 7, Csepreg (1659) 6, másrészt Locsmánd (1674) és Haracsony (1674), Sopronnyék filiájának egy-egy rétje képviselik a két ellentétes pontot. A rábai főesperesség parókiáinak csak egy-két rétjük volt. A rétek művelése természetesen szintén a lakosság gondja volt.

A templomoknak csak három helyen volt erdőbirtokuk, a plébániáknak jóval több, 12 helyen. A soproni kerületben 9, a locsmándiban 2, a rábaiban 1 parókiának volt erdeje. Ruszton (1641) 3 erdőt birtokolt a plébános. Az erdők a legtöbb helyen kicsinyek voltak. A lakosság köteles volt a fát kívágni és fuvarozni.¹ Zsirán (Vis filiája, 1659) a közös erdőből kapott fát a pap.

Hét plébániának halastava, illetve halászóhelye is volt: legnagyobb Fertőrákos (1674) 50 és Fertőmeggyes (Fertőrákos filiája, 1674) 32 öles halastava. A kishöflányi plébános kertjében 2 kis halastó volt (1680). Vimpácon (1651) pedig a plébánia 2 halastava a templom előtt terült el.

A következő táblázatban bemutatjuk a templomok birtokmegoszlásánál közölt községek, plébániáinak ingatlanait. Minthogy a plébániák birtokaiban a tárgyalt félszázad folyamán jelentősebb változások nem történtek, azért csak egy-egy visitatio jelentését közöljük:

¹ Szárazvám (1685).

Év	A község neve	Kegyúr	Kert	Szőlő	Hold szántó	Rét	Hold erdő	Öles halastó
	<u>Locsmándi főesperesség</u>							
1674	Balf, Kópháza filiája	Sopron sz. kir. város	2	5	12	1	—	—
1676	Császárfalu	Esterházy László gr.	—	—	11	—	—	—
1674	Csáva	Kéry Ferenc gr.	1	—	5	4	—	—
1659	Fertőszentmiklós	Nádasdy Ferenc gr.	—	—	16	—	—	—
1646	Gyirót	Esterházy László gr.	—	—	5	1	—	—
1651	Kabold, Veperd filiája	Kéry gr. és mások	—	—	—	—	—	—
1674	Locsmánd	Széchy Péter gr.	1	1	28	1	—	—
1646	Sopronkövesd	Nádasdy Ferenc gr.	—	—	1	18	3	—
1651	Sopronnyék	Esterházy László gr.	3	1	4	4	—	—
1646	Sopronszentmárton	" "	—	—	1	10	2	—
1674	Veperd	Kéry s Lippay grófok	—	—	95*	—	—	—
	<u>Soproni főesperesség</u>							
	Ágfalva, Lépesfalva							
1674	filiája	Sopron sz. kir. város	2	1	7	2	—	—
1641	Büdöskút	Esterházy Miklós gr.	—	—	2	18	12	—
1641	Darufalva	" "	—	—	—	—	—	—
1674	Fertőrákos	A győri püspök	—	—	4	6	1	50
1659	Fraknó	Esterházy gr.	2	2	12	4	3	—
1641	Kisboldogasszony	Esterházy Miklós gr.	—	—	4	34	—	—
1651			—	—	5	60	1	—
1659			—	—	5	80	1	—
1674			—	—	5	80	1	2
1680			2	5	80	1	—	2
1685			2	3	40	1	—	2
1680	Kismarton	A város	2	—	—	1**	—	—
1641	Lajtaszentgyörgy	Esterházy gr.	—	—	3	29	2	—
	Lajtaújfalu, Szarvkő	In bonis Nadasdiano	—	—	—	—	—	—
1674	filiája	fiscalibus	—	—	—	—	—	—
1641	Somfalva	Esterházy gr.	1	2	19	1	—	—
1674			2	4	19	2	—	—
1651	Völgyfalva	Esterházy gr.	—	—	1	30	4	—
1664	Zárány	" "	—	—	1	24	1	—
	<u>Rábai főesperesség</u>							
1659	Csorna	Esterházy Pál gr. és	—	—	9	2	—	—
1659	Kapuvár	a csornai prépost	—	—	—	—	—	—
1659	Páli	Nádasdy Ferenc gr.	1	—	—	1	—	—
1659	Szany	Pápóci prépost	—	—	12	1	—	—
		Győri püspök	—	—	26	1	—	—

* Kisrét. ** Több kis erdő.

A templomok birtokaira tett megállapításainkat nagyrészt a plébániák ingatlanainál és elmondhatjuk. A locsmándi kerületben szántóföld a parókia birtokának javarésze; a soproni főesperességben a szőlő kisebb mennyiségben szerepel, mint a templomok birtokainál, úgyhogy a szőlő és szántó körülbelül egyenlő arányú. A rábai kerületre ugyanaz áll, ami a locsmándira. A plébániák és templomok ingatlanait összevetve azt látjuk, hogy mindkét fajta birtok megközelítőleg egyenlő, csak a soproni főesperességben gazdagabb néhol a sok szőlővel rendelkező templom a plébániánál. Másutt ellenben a mérleg még inkább a parókiák felé hajlik.

Láttuk, hogy a pap földjeinek megművelése legtöbb helyen a lakosság feladata volt. E kötelezettséget a hívek nemcsak hogy hanyagul teljesítették, hanem többször még a plébánia szántóit, szőlőit stb. is elidegenítették.¹ Néhol éveken át parlagon heverték a földek a lakosság vonakodása miatt. Selegszántón (1641) pl. a hívek nem akartak a papnak dolgozni és a hivatalos hatalom, a bíró is pártjukra állt: inkább vasra vereti magát, de merev álláspontjából nem enged. Ugyanitt az 1685. évi visitatio canonica szerint a plébánosnak parasztmódjára kell dolgoznia, mert a lakosság semmit sem művel, még a réteket sem kaszálja; még fát is vennie kell a papnak. Főként az 1685. évi visitatio említi gyakran, hogy a földek műveletlenül maradtak. Okán, (1680 és 1685) éveken át parlagon heverték a plébánia birtokai. Lajtaszentgyörgyön (1680) a lakósok nem adnak trágyát, nem aratnak, sem nem kaszálnak. Mindehhez járul még, hogy a pénz- és terményszolgáltatásban szintén nagy zavarok áltak elő. Fraknónádasdon (1685) a kijáró gabonának alig $\frac{1}{3}$ -át kapja a pap, Borbolyán (1685) 2 éve nem kapott sem pénzt, sem terményt; Szarvkon (1685) már 3 éve nem fizetnek. Elgondolhatjuk, minő megélhetési nehézségekkel kellett küzdenie a megye papságának az összedőlt templomok, szétvert oltárok korában, a vallási és politikai ellentétekkel annyira átítatott keménynyakú nemzedék között!

¹ Kelénpatakon (1680) a kertekből, szántóföldből és rétekből a lakósok sokat elidegenítettek; Ruszton (1685) 2 erdőt, Fertőszéleskúton (1685) szőlőket tulajdonítottak el. Ily példákat még bőven hozhatnánk fel.

A kegyurak és gondnokok.

A következőkben a tőlünk használt canonica visitatiók alapján megkíséreljük összeállítani a kegyurak névsorát; de e kimutatásba csak azokat vettük fel, akiket a visitor megemlít, vagy pedig akiknek kegyuraságát más művek alapján elég megbízhatóan meg tudtuk állapítani. Nem vettük fel az egyházlátogatási könyvekben említés nélkül maradt helységeket, még ha más úton kegyuraikat sikerült volna is megállapítanunk. Ennek következtében természetesen sok község hiányozni fog; de adataink erre az útra szorítottak. Az utánunk következő kor kegyurairól Szelecz Arnold bőségebb adatok alapján már pontosabb és kimerítőbb kimutatást szolgáltat, főként a rábai főesperességre, mely a mi egyházlátogatási könyveinkben csak nagyon kevés községgel szerepel. (Kézirata a budapesti egyetem szakdolgozatai közt van.)

A pontosan kimutatható összes kegyúri helyek¹ száma 105; 93 helyen egy, 12 helyen pedig több kegyúr volt.² A 105 község közül 30 leányegyház, ezeket a felsorolásban csillaggal jelöljük meg.³ A kegyurak megoszlását a következő kimutatás adja:

¹ Csak a katolikus istentiszteleti helyiséggel rendelkező községeket vettük számba.

² Csorna (Esterházy és a csornai prépost), Darufalva* (Esterházy és Megyeri), Felsőrámóc (Esterházy és Cziráky gr.), Kabold* (Kéry gróf és mások), Márcfalva (Esterházy és a csornai prépost), Veperd (Kéry és Lippay grófok), Vis (a győri püspök és nemesek). A csillaggal jelettek filiák. Nemesek a kegyurak: Küllő*, Ligvánd*, Pince*, Sopronszécsény* és Und* / locsmánci főesperességi filiákon.

³ A filiák közé csak azokat számítottuk, melyek vagy az egész fél-századon, vagy legalább is több évtizeden át mint ilyenek állottak fenn. Az 1674 óta plébánossal rendelkező községeket az önállóak közé soroztuk.

Esterházyak a kegyurak	45	községben	+	4	helyen	társkegyurak
Nádasdy Ferenc gróf . . .	26	"				
Sopron városa	7	"				
Nemesek	—	—		5	"	"
Győri püspök	4	"	+	1	"	társkegyúr
Széchy grófok a kegyurak	3	"				
Kéryek	2	"	+	2	"	társkegyurak
Sennyey Albert	2	"				
Magyaróvári kir. urad. . .	1	"				
Kismarton városa	1	"				
Pápóci prépost	1	"				
Viczay János	1	"				

Összesen : 93 községben + 12 helyen társkegyurak

Az Esterházyak kegyuraságához tartozó községek 3 uradalomhoz tartoztak. A lánzséri és fraknóihoz 16—16, a kismartonihoz 12 község tartozott, végül még Csorna filiáját, Százföldet kell megemlítenünk. A lánzséri uradalom községei: Borosd,* Cinfalva, Császárfalu, Fraknónádasd, Gyirót, Haracsony,* Középpulya, Lakfalva,* Lakompak,* Lánzsér,* Lók, Récény, Sopronkertes, Sopronnyék, Sopronszentmárton, Vámosderecske. A fraknói uradalomhoz tartoztak: Borbolya, Darázsfalu, Fertőszéleskút, Fraknó, Lajtaszentmiklós, Nagyhöflány, Nagymarton, Pecsényéd, Rétfalu,* Selegszántó, Siklód,* Somfalva, Szárazvám, Szikra,* Tormafalu,* Völgyfalva. A kismartoni uradalom községei a következők: Feketeváros, Fertőfehéregyháza, Kisboldogasszony, Kishöflány, Kismarton vára, Lajtaszentgyörgy, Oka, Oszlop, Sérc, Szentmargitbánya, Vulkapordány, Zárány. A felsoroltakból látható, hogy az Esterházyak kegyurasága alá tartozó községek legnagyobb része a soproni főesperesség területére esik, csak a lánzséri uradalom 13 helysége tartozik a locsmándi főesperességhez. Nádasdy Ferenc gróf kapuvári uradalmát (38 község) 1681 április 30.-án kapta meg Esterházy Pál gróf és felesége, Esterházy Orsolya s ezáltal a rábai kerületnek is legelső földes-, illetve kegyura lett.¹

Nádasdy Ferenc gr. kegyurasága alá tartozó községek zöme a rábai és locsmándi kerületre esik. Az előbbiit illető nagy kapuvári uradalomról az imént szólottunk, a másik két főesperesség helységei a következők: Alsólászló,* Alsópulya, Borsmonostor,* Büdöskút, Csepreg, Dérföld,* Fertőszentmiklós, Füles, Hidegség, Lajta-

¹ Nagy Imre hátrahagyott anyaggyűjtő ívei közt. Alsópásztori.

pordány, Lajtaszék, Lajtaújfalu,* Lövő, Nagycenk, Peresznye, Pereszteg, Répcekaroly,* Répcekehely, Répceköhalom, Répceemicske,* Sopronkeresztúr, Sopronkövesd, Szarvkő, Vimpác.¹ A nagy kapuvári uradalomból csak Kapuvárt és Szilt látogatta meg a visitator. A rábai kerület községeibe egyébként sok volt a lutheránus és a török becsapásnak is ki volt téve e vidék. Nádasdy Ferencnek kivégzése után az itt felsorolt községek közül a locsmándi főesperességhez tartozók nagyrészt Draskovich Miklós gr. birtokába kerültek, a soproni főesperesség néhány helysége pedig az államkincstárra szállt.

Sopron város kegyurasága alá 7 község tartozott: Ágfalva,* Balf, Fertőmeggyes,* Kelénpaták, Kópháza, Lépesfalva.*

(Nemesek kegyúri községei: Küllő,* Ligvánd,* Pinnye,* Sopronszécsény,* Und;* valamennyien a locsmándi főesperességben vannak.)

A győri püspök 4 helyen kegyúr, ezek: Fertőrákos, Rábacsanak,* Szany, Zsira.* A Széchy grófok patronátusa Locsmánd-, Répceztár² és Szabadbáráandra terjedt ki. A Kéryeké Csáva és Fertőpéterfa*, Sennyey Alberté Pervány* és Sopronvár³ad.* A magyaróvári kir. uradalom Ruszton, Kismarton városa a maga plébániáján a pápóci prépost Páliban, Viczay János pedig Nagylózson kegyúr. Egyes községek zálogban voltak,² ilyenkor a kegyuraság valószínűleg a zálogbirtokosra szállt.

A katolikus élet általános képének megrajzolásánál majd látni fogjuk, mily fontos szerep jutott benne a kegyuraknak, akik mint földesurak többé-kevésbbé a maguk kezében tartották községeik lakosságának vallási sorsát. A templomépítést, javítást, a pap-ság javadalmazását illető kötelességeikről és ezek teljesítéséről a megfelelő fejezeteknél szoltunk.

A gondnokok (aeditui) az egyház vagyonát kezelték. Időnkint, pl. Tormafalun (1674) kétévénként, erről számadással tartoztak. Ennek elkészítésében nem igen buzgólkodtak, mert ismételten olvassuk az egyházlátogatási könyvekben, hogy már 3—5 éve nem számoltak el.³

¹ E községek Búdöskút, Lajtapordány, Lajtaszék, Lajtaújfalu, Szarvkő és Vimpác kivételével valamennyien a locsmándi főesperesi kerülethez tartoztak.

² Pl. Nádasdy birtoka, Füles (1659) Récsey Györgynél; Peresznye (1646) Rattky nevű egyénnél; Somfalva (1641), mely az Esterházyaké.

³ Völgyfalván (1674) 3, Cinfalván (1674) és Pecsényéden (1659) már 5 éve nem számoltak el az egyház vagyonáról.

A katolikus népoktatás elterjedettsége és művelődési képe. Az iskolák.

Már Békefi Remig megállapította kiváló művében,¹ hogy a XIV. és XV. században a falusi plébániai székhelyeken országszerte volt iskola; bár okmányokkal — a fennmaradt adatok csekély száma miatt — ez nem bizonyítható. Az 1560.-i nagyszombati zsinat elrendelte, hogy minden plébánia, vagy a szegényebbek többen egyesülve, iskolamestert (ludi magister) tartsanak.² Karácsonyi János pedig azt írja a tőlünk feldolgozott korról, hogy ahol plébánia volt, ott legtöbbször elemi iskola is található.³ Látjuk tehát, hogy a katolikus népoktatásnak már századokkal megalapozott múltja volt. A tárgyalt korban a közoktatás minden intézménye az egyház kezében van.⁴ Ezt élénken bizonyítja az a körülmény, hogy a püspöktől kiküldött visitator egyenlőképpen feljegyzi a papra és tanítóra vonatkozó adatokat. A következő részekben a jelentésekből merítjük anyagunkat.

Sopronmegye az ország legkulturáltabb területei közé tartozik és ezenkívül még az az előnye is megvolt, hogy a hosszú török hódítás nem rombolta le benne az előző századok műveltségi eredményeit. Minden plébánián találunk tanítót, sőt több helyen a leányegyházakban is külön tanító működött.⁵ Mindamellet előfordul, hogy több helyen a visitatio megjelenésekor épen nincs tanító, sőt néha több egymásutáni egyházlátogatáskor sem; de előbb-utóbb a tárgyalt ötven éven belül e községek is fogadtak

¹ A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. 21. l.

² Fraknoi (Frankl): A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, 17. l.

³ Magyarország. egyháztört. ² 196. l.

⁴ Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalása korában, 307. l.

⁵ Pl. Csorna (1659) filiáján, Szárföldön; Zarányban (1674), Selegszántó filiáján; Felsőlászlón (1674), Répceköhalom leányegyházában; Fertőrákos (1685) filiáján, Fertőmeggyesen. Viszont Kisboldogasszony (1680) tanítójának az anyaegyházon kívül még a három filián: Félszerfalván, Selegden és Veperden is kellett működnie.

tanítót.¹ Néhol a lakosság nem akart tanítót fogadni. Pl. Sopronbátfalván (1674) a lakosok csak lutheránust akarnak, ezt pedig — mint a visitator mondja — nem szabad megengedni. Vallási okokból magyarázhatjuk meg az ágfalvaiak (1674) vonakodását is. Az utóbbi helyen a templom az 1674.-i jelentés szerint „ab haereticis recepta“, tehát katolikus kézre került; érthető, hogy — mivel e korban az iskolázás egyházi kézben volt — a katolikus pap nem hajolt lutheránus hívei óhajára. Lajtapordányban (1685) szintén nincs tanító és a lakosok nem is akarnak róla gondoskodni; ennek oka a község nagymérvű pusztulása és a nép elszegényedése; hiszen itt a jelzett okok miatt a templom és a pap földjeit sem művelték és fizetési kötelezettségeiket sem teljesítették. Papoknak a tanításban való közreműködéséről (a világi jellegű tárgyakat véve tekintetbe) csak kevés adatunk van. Lajtaszéken (1651) szerviták látják el a tanító tisztét, Vimpácon (1659) minoriták.² Ezek után igazán fölösleges szót vesztegetni Acsádynak ama megállapítására, hogy a katolikus iskolákban a század vége felé majdnem mindenütt csak a plébános foglalkozott a gyermekek oktatásával.³ A tanítók éppen ebben a korban már mind világiak, hiszen pap még plébánosnak sem jutott elég.⁴

Több helyen a tanulók nem mentek el az iskolába, pl. Kóp-házán (1651) és Répcesarudon (1651), pedig mindkét községben volt tanító. Vulkapordánynál (1659) azt az érthető panaszt olvassuk, hogy nyáron kevés a tanuló. De ezek csak elvétett jelenségek. Itt felsoroljuk az 1651.-i visitatio canonica-ban leírt több község tanulóinak számát. Fertőfehéregyház 90, Kisboldogasszony 82, Feketeváros 80, Nagyhöflány 75, Szárazvám 60, Szentmargitbánya 46, Fertőrákos 40, Nagymarton ugyanannyi, Lajtapordány 35, Pecsényéd 30, Tormafalu 28, Sérc 20 és Büdöskút 13 tanulóval szerepel. Sopronnyéken igen sokan vannak; Fertőszéleskúton (1659) is szép számmal, de itt az utóbbi helyen az iskola szűk. A völgyfalvai (1651) ellen ugyanez a kifogás.

A tanító a falusi iskolában olvasásra és számolásra oktatta a

¹ Sopronkövesden 1651., Középpulyán 1674., Lövön 1659., Felső-rámócon 1651-ben nincs tanító, de az utóbbi helyen már az 1674.-i visitatio megemlíti az iskolamestert.

² Az 1651.-i visitatio szerint — mikor még a minoriták itt nem tanítottak — a gyermekek a Lajtántúltra mentek iskolába.

³ Acsády: Id. m. 309. 1.

⁴ Karácsonyi: Id. m. 196. 1.

gyerekeket. Némely helyen még úgylátszik latint is tanított;¹ a visitator u. i. több helyen megemlíti, hogy a tanító nem tud latinul;² Márcfalván (1641) pedig a tanító panaszkodik, hogy a lakosok gyermekeiket Borbolyára, az eretnekekhez küldik iskolába,³ pedig ő elég jártas a német-, latin-, musica- és aritmetikában. Mint ebből látjuk, az említett tárgyakon kívül még az ének tanítását is ő végezte.⁴ Arra azonban, hogy vallási dolgokra is oktatta volna a tanulókat, nem tudunk adatot felhozni, bár ennek nagy a valószínűsége.⁵ Az oktatás nyelve a község nemzetiségi jellegéhez igazodott, tőlünk vizsgált félszázadban — a katolicizmus helyi elterjedésének megfelelően — főként német és horvát.⁶ Figyelembe véve azt, amit a népoktatásról eddig mondtunk, megállapíthatjuk, hogy Sopron-megye közönsége messze fölötte állt ama színvonalnak, ami az e korbéli magyarországi jobbágycsoportokról elmondható, hogy t. i. alig volt köztük olyan, ki írni-olvasni tudott.⁷ Középfokú oktatás célját szolgálta az 1636-ban alapított soproni jezsuita kollégium.⁸

A népoktatás az iskolában folyt le. E téren elég sok nemtörődömséget és kezdetleges viszonyokat találunk. Több helyen nincs iskolaépület és ez néhol évtizedeken át így volt.⁹ Nagyon sok községben romladozó állapotban¹⁰ van és a község nem igen sietett a kijavítással. Az iskola építése és jókarban tartása t. i. a község feladata volt. Császárfalu (1674) rossz állapotban levő iskolájánál megjegyzi a püspöki vizsgálóbiztos, hogy a község köte-

¹ Hogy a protestánsok a falusi iskolákban is gyakran tanították a latin nyelvet, azt Békefőtől tudjuk. (Beöthy-Badics: A magyar irod. tört. 3 I. 204.)

² Pl. Sopronkeresztúr (1659), Vulkapordány (1651). Ez ugyan még önmagában nem elégséges érv, minthogy a tanítónak az istentiszteleten való szerepe megkívánta a latin nyelv némi ismeretét.

³ A község nagy része t. i. eretnek volt (1651).

⁴ Az 1560-i nagyszombati zsinat elrendelte, hogy az iskolamester tanítsa a gyermekeket énekekre is. Fraknói: Id. m. 17. l.

⁵ Ezt is már az 1560-i nagyszombati zsinat rendelte el. U. o.

⁶ V. ö. Márcfalva (1641) és a következő fejezetben a tanítók nemzetiségéről mondottakat.

⁷ Acsády: Id. m. 319. l.

⁸ Alapításának körülményeiről bőven ír Payr: A soproni ev. egyház-község tört. c. munkája, 306. s. köv. II.

⁹ Pl. Balf (1674), Fűles (1651), Hidegség (1651), Völgyfalva (1641); Somfalva (1641—85), Kópháza (1651—1674), Kelénpaták (1641—85). E helyütt a zárójelbe tett számok a visitatio évét jelölik.

¹⁰ Császárfalu (1674), Sopronkövesd (1659), Szentmargitbánya (1651), Lók (1674); Répecskőhalmon (1674), Répcesarudon (1651) stb. az iskolát „misera“-nak mondja egyik visitator.

lessége az újjáépítés, de ez nem hajlandó erre a filiák (Borosd és Lánzsér) hozzájárulása nélkül, az utóbbiak pedig vonakodnak a rájuk eső terhet elvállalni.¹ Büdöskúton (1651) a lakosok még 1925-ben eladták az iskolát s azóta nincs az oktatáshoz szükséges épület. Ezzel szemben több filián is találunk iskolát, pl. Borisfalva, Szabadbáránd (1646) filiája, Zárány (1674) Selegszántón. Amely önálló egyházközségben nem volt iskola, ott a tanítás a plébánián,² vagy — s valószínűleg ez a gyakoribb eset — a tanítónak a községtől átengedett házban folyt. A tanítók olykor viszont maguk is az iskolában laktak.³

Aránylag kevés helyen olvasunk kielégítő, megnyugtató leírást az iskolákról és berendezésükről. A selegszántói (1674) és sopronyéri (1651) iskolát alkalmasnak, az alsópulyait (1651) szépnek, a veperdi (1651) kényelmesnek, az új kishőflányit (1641) kitűnően felszereltnek mondja a visitator. Az utóbbinak kertje is volt (1659). Csepreg (1651) iskolájáról ezt írja a visitatio canonica: „Ampla et bene exstructa.“

Az iskolák többnyire kőházak voltak.⁴ A sopronszentmártoni (1674) részben kőből, részben fából épített. Az iskolák a templom közelében emelkedtek.⁵

¹ Lóknál (1674) szintén megemlíti az egyházlátogató, hogy a község költségén kell kijavítani az elhanyagolt épületet; Fertőszéleskútnál (1674) pedig azt olvassuk, hogy a község költségén épült. Érdekes a helyzet Ágfalván (1674): itt az iskolát a községnek kell felépítenie saját fuvarait és eszközeit használva, de az egyház költségén.

² Középpulya (1651).

³ Pl. (1641). Ruszton (1659) censuales inquilinusok lakják az iskolát.

⁴ Pl. Fraknó (1651), Szárazvám (1651).

⁵ Kisboldogasszony (1641), Nagymarton (1641).

A tanítók vallása, műveltsége, nemzetisége, kora és munkaköre.

Természetes, hogy a katolikus iskolákban katolikus tanítók működtek. Mindamellett néhány helységben — főként, hol sok volt a protestáns — más vallású iskolamestert találunk. Csáván (1674) a tanító lutheránus.¹ Ruszton (1641) szintén ilyen,² 1685-ben Ruszton már van katolikus tanító, ez alkalommal méltatlankodva írja a visitator, hogy egy éve már mindamellett protestáns tanító is van a városban, amit nem kellene tűrni! Borbolya (1685) lakosai nem akarják a katolikus tanítót, de azért a jelzett ideig még végezte dolgát. Fontosnak látjuk megemlíteni, hogy a püspöki megbízott többszörösen kiemeli az egyes tanítóknál, hogy született katolikusok;³ másrészt találkozunk megtért katolikus iskolamesterrel is.⁴

A tanítók tanultságáról pontosabb értesüléseket nagyobb számban csak a soproni főesperesi kerület községeinél ad a visitator. Általános jellemzésként megállapíthatjuk, hogy az iskolamesterek legnagyobb része megfeneklett a középiskolában: grammatista, poéta és rétor a leggyakrabban előforduló művelődési jelzők.⁵ Nagyön gyakori az a kifogás, hogy a tanító nem tud latinul.⁶ Több iskolamesternek kisebb-nagyobb mértékű egyetemi végzettsége is van. Szentmargitbánya (1651) tanítója (olmützi morva) fizikát tanult; Pecsényédé (1651. Mainzvidékéről való) elvégezte a filozófiát, Feketevárosé (1651) a filozófia borostyánkoszorúja és

¹ Itt a lakosság legnagyobb része is ilyen vallású volt.

² „Magister, qui de facto est, sequitur abominabilem sectam Lutheri.“ Az 1651.-i egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint itt csak 2 sessionatus és sok operarius katolikus. Ugyanakkor saját plébánosa nem is volt.

³ Pl. Lajtaszentgyörgy (1680), Sérc (1680), Somfalva (1680).

⁴ Nagyhöflány (1680): „Conversus catholicus.“

⁵ A növendékek neve az 5 osztályú jezsuita gimnázium egyes osztályaiban: principista, grammatista, syntaxista, poéta, rhetor. (Békefi cikke az id. Beöthy-Balics irod. tört.-ben, 198. l.)

⁶ Pl. Sopronkeresztúr (1659), Lajtapordány (1651), Fertőrákos (1651), Rétfalu (1651), Márcfalva (1651).

jogot is hallgatott, Nagymartoné (1651) végzett filozófus és ezenfelül még theologia moralis-t is hallgatott. Az utóbbi három — mint nevükből is (Hanneman, Schneberg, Sammerer) megállapítható — német ember. Egy-két helyen praepceptor-nak mondott tanítói szolgálatot teljesítő férfiúval is találkozunk;¹ ezen valószínűleg idősebb diákokat kell értenünk.²

A tanítók magaviselete ellen csak kevés helyen van kifogás. A nagymartoni (1659) részeges és rosszul tanít, ezért az eretnekek Borbolyára küldik gyermekeiket; de a visitatio megejtése után 3 hónap múlva már új tanító jön a községbe. A veperdi iskola-mester nem jár ki a filiára, Felsőpéterfára (1674) tanítani. A répce-kéthelyi teljesen tudatlan (1651). A büdöskúti nem tetszik a plébánosnak, mivel „vagabundus“ (1659). Pecsényéd (1651) és Oszlop (1651) tanítói lázítók. A vulkapordányi (1680) nem engedelmeskedik a papnak, cselédségét üldözi és üldözteti.

A tanítók nemzetiségi hovatartozásáról sok helyen nem ad a visitor felvilágosítást. Más községnél viszont csak egy vagy két visitatio alkalmával közli a nemzetiséget. Mégis — amennyire lehet — megkíséréljük a található adatokat egybegyűjtve rendszerezni. A rábai főesperesség kis számú katolikus községeinél egyáltalán nincs adatunk a tanítók nemzetiségéről, azért e helyütt csak a locsmándi és soproni kerületről szólunk.³ A zárójelbe tett szám a visitatio megejtésének évét jelenti; ha a helység neve után nincs évszám, akkor ama helységben állandóan a jelzett nemzetiségű tanító működött. 32 községben német, 18 községben horvát, két-két helységben magyar, illetve morva tanító szerepel hosszabb-rövidebb ideig.⁴ A községek, melyekben német az iskolamester, a következők: Balf, Borbolya (1674, 80, 85), Felsőlászló (1674), Fertő-
 fehéregyház, Fertőmeggyes Fertőrákos filiája (1685), Fertőrákos (1651, 74, 85), Fertőszéleskút (1651, 74), Fraknó (1680), Kelén-patak (1674), Kisboldogasszony (1651, 74), Kishöflány (1674), Kismarton (1680), Lajtapordány (1651, 80), Lajtaszentgyörgy (1674),

¹ Fraknó (1651): „Magister scholae huius loci nominatur praepceptor solum.“ Kismartonban (1680) a tanítónak 124 frt évi fizetéséből a gyermekek tanítására praepceptor-t kell fogadnia, még pedig jó muzsikust.

² V. ö. Bruckner: A reformáció és ellenreformáció története a Szepes-ségen. I. 490, 521. I. E szerint az idősebb tanulók közül egyeseket megbízott a rektor a kezdők tanításával, ezek voltak az auditores vagy praepceptores.

³ E körülményből érthető egyúttal a magyar tanítók jelentéktelen száma.

⁴ A filiákat, hol az anyaegyház tanítói működtek, számításon kívül hagytuk.

Lajtaszentmiklós (1680), Locsmánd (1674), Márcfalva (1651, 74), Nagyhöflány (1651), Nagymarton (1680), Oka (1651), Pecsényéd (1651, 74), Récény (1674), Répceköhalom (1674), Rétfalu (1651, 74), Ruszt (1680, 85), Sérc (1651, 74, 80), Somfalva (1674, 80), Sopronkeresztúr (1659), Szárazvám (1674), Szentmargitbánya (1674, 1680), Tormafalu (1651, 74, 80, 85), Veperd (1674). — Horvát tanító működött a következő helységeken: Alsópulya (1674), Büdöskút, Cinfalva, Darázsfa, Fraknónádasd (1674), Gyirót (1674), Kópháza (1651, 1674), Lók (1674), Oszlop (1674, 80), Répcekéthely (1674), Selegszántó (1674, 80, 85), Sopronkertes (1651, 74, 80), Sopronszentmárton (1674), Szabadbáránd (1674), Szarvkő (1651, 74, 80), Zárány (1674, 80). — Császárfalván (1674) és Répcesarudon (1674) magyar, Feketevárosban (1674, 80) és Szentmargitbányán (1651) olmützi morva az iskolamester. A tanító nemzetisége természetesen nem vág mindig össze az illető hely nemzetiségi viszonyaival, hiszen pl. Császárfalu tanítója az 1674-i *visitatio canonica* szerint magyar, míg a lakosság horvát, a pap is az.

Amint a felsoroltakból látható, a tanítók nagyobb része német és ezek legsűrűbben a soproni főesperességben fordulnak elő. A horvátok többsége szintén ezen a területen mutatható ki, t. i. a Vulka völgyében és ennek környékén. A német névvel a legkülönbözőbb német vidékekről ideszakadt iskolamestereket jelöltük: van közöttük bécsi, stájer, bajor, sváb, mainzvidéki és trieri.¹ Találkoztunk még frank, cseh és szláv tanítókkal is.²

A tanítók általában 22—40 év körüliek. Közülük többen hosszabb ideig is működtek egy-egy helyen. Pl. Fertőfehéregyházon az 1674.-i *visitatio* szerint ~~Ó~~rauss Márton a tanító, ugyanaz az 1680. és 85.-i *visitatiók* szerint is. Teljesen megfelelője ennek Oszlopon Lonczaricz Miklós működése. Általánosságban azonban azt mondhatjuk, hogy az iskolamesterek gyakran váltakoztak.³ A papokkal összehasonlítva pedig megállapítható, hogy több idős plébános szerepel szolgálatban, mint amennyi tanító. Rétfaluról

¹ Pl. bécsi: Felsőlászló (1674), Sérc (1674); stájer: Kismarton (1680), Márcfalva (1674); bajor: Márcfalva (1651); sváb: Nagyhöflány (1651), Oka (1651), Fertőszéleskút (1651); Mainz-vidéki: Pecsényéd (1651); trieri: Lajtapordány (1651), Pecsényéd (1674).

² Lajtapordány (1674): francus; Lajtaszentgyörgyön (1680) cseh; Lépesfalván (1674) szláv, de jól tud németül.

³ Némileg mérsékeli eme állításunkat az a körülmény, hogy a tanító nevét sokszor elhagyja a *visitor* s így a helyzet egész pontosan nem figyelhető meg.

megemlítjük a 72 éves Burn Miklóst (1674); Somfalvánál (1680) Snel Györgyöt, ki 64 éves. Épen úgy, mint a plébánosoknál, a tanítók közt is akad olyan, ki születése helyén működött, pl. a szikrai (1680) Tosner András.

A tanítónak az oktatás terén kifejtett munkájáról már szoltunk; de ezzel korántsem merült ki tevékenysége. Minthogy az iskolázás az egyház kezében volt, a tanító bizonyos egyházas jellegű szolgálatokat is végzett. Legtöbb helyen ő volt az orgonista és harangozó; segédkezett a papnak az istentiszteletben, temetkezésben. Néhol ő mosta vagy mosatta az egyházi használatra szükséges fehérneműt, sütötte az ostyákat. A toronyóra általában az ő kezelése alá tartozott. Némely helyen (pl. Lajtaszentmiklós, 1674) még a lakosok, illetőleg az egyház számára írásbeli munkát is végzett. Mindezekért természetesen az egyháztól, illetve az érdekelt magánosoktól külön fizetést kapott, amint ezt a tanítók jövedelmeinél részletesen látni fogjuk. A tanító felfogadása a plébános joga.¹

¹ V. ö. Lajtapordány (1641). Itt a község magának követelte a tanítóválasztás jogát.

A tanítók lakása és jövedelme.

Az iskolamesterek lakáviszonyai elég nyomorúságosak voltak. Ügylátszik a legáltalánosabb szokás az volt, hogy a tanítónak külön házacskája (dómuncula) legyen.¹ Ennek beosztása elég szerény volt; Fertőszéleskúton (1641) pl. cubiculum- és cellariumból állt. Fertőrákoson (1641) arról panaszkodik a visitator, hogy a tanítói lak szélnek és esőnek kitett nyomorúságos épület. Sok helyen² nem volt külön háza a tanítónak, ilyenkor a községházán, az iskolában vagy pedig más helyen húzódott meg.³ Néhány községben kertje is volt.⁴

A tanító jövedelmét az iskola ingatlanainak élvezésén kívül a kegyúr- és a lakósoktól kapott, elsősorban természetbeni javak, a tanulóktól fizetett összeg és a különféle egyházi szolgálatokért kapott fizetés alkotja.

Az iskolák ingatlana egészen jelentéktelen, úgyhogy ebből igazán nem sok haszna volt az iskolamesternek. Főként szántóföldje volt az egyes iskoláknak, de nagyon kevés: 2—3 hold. Legtöbbet Peresztegen (1646) találunk: 15 holdat. Itt-ott egy szőlője is volt az iskolának,⁵ de ez esetben a szántóföld rendszerint hiányzott. Néhol rét is előfordul a szántó, illetve szőlő mellett.⁶ Erdőre nagyritkán akadunk.⁷ Némely helyen a tanító a templom földjének egy részét élvezte, pl. Oszlopon (1641) 2 holdat; Völgyfalván (1651) egy hold községi földet. Lóknál (1674) megemlíti a visitator, hogy a tanító maga műveli birtokát; de általában valószínűleg a lakósok neki is szolgálatára álltak a megművelésben.

¹ Pecsényéd (1651), Ruszt (1641), Szentmargithánya (1641) stb.

² Pl. Szárazvám (1685), Balf (1674), Vámosderecske (1674), Selegszántó (1685).

³ A községházán (in domo communitatis): Balf (1674), Vámosderecske (1674); az iskolában: Oszlop (1641); Cinfalván (1641) és Sopronkertesén (1651) „supra cellarium (sc. ecclesiae) locus est ipsi deputatus“.

⁴ Lajtapordány (1641), Oka (1641), Sérc (1659), Fertőszéleskút (1641); a sérci káposztáskert volt.

⁵ Pl. Csepreg (1646), Sopronkertes (1659), Nagyhöflány (1641).

⁶ Pl. Alsópulya (1646): 2½ hold szántó, 1 rét; Füles (1651): 1 hold szántó, 1 rét; Locsmánd (1674) 1 szőlő, 1 rét.

⁷ Nagyhöflányban (1651) 8 helyen erdőreszecskéje volt a tanítónak.

Jó fizetése volt a kismartoni vár (1674) tanítójának, az Esterházyaktól kapott egy évre 24 frtot, 12 mérő búzát, 9 urna bort, 3 mázsa húst, és 30 font sót. A városi tanítók (Sopron, Kismarton, Ruszt), minthogy a lakósoktól járó szolgáltatásoktól elestek, a várostól kapták fizetésüket, főként pénzben. A kismartoni (1659) tanító jövedelme 100 frt, 10 mérő gabona, és 4 urna bor. Ruszton (1651) 40 frtot kapott az iskolamester, továbbá a harangozásért, orgonálásért és órakezelésért 16 frtot s ehhez még hozzájárult a tanulóktól fizetett összeg, mert az utóbbi a városban és falun egyaránt járt a tanítónak. A kegyúrtól, illetve a községtől fát is szokott kapni több helyen a tanító;¹ ennek elszállítása néhol (pl. Szárazvám, 1641) a lakosság kötelessége volt, másutt (pl. Márcfalva, 1674) sajátmagának kellett róla gondoskodnia.

A tanító jövedelmének jelentékeny részét alkotja a lakósok különféle szolgáltatása. Ez legtöbbször természetbeli; néhol természetbeli és pénzbeli egyidejűleg. Mint már a plébánosok jövedelménél láttuk, a lakósok nem egyenlő mértékben fizettek: ugyanezt megtaláljuk a legtöbb helyen a tanítónak járó szolgáltatásoknál is. Három osztályt lehet megkülönböztetni: a telkes jobbágyokat (sessionati), a zselléreket (inquilini) és az egyszerűen incola-nak nevezetteket. Az utóbbi két osztály egyenlő mértékben járult hozzá a tanító eltartásához.² Néhol a szolgáltatás kissé más osztályozás szerint történt. Sopronkövesden (1646) egész telkes szántófölddel (integrum aratrum³) rendelkező lakos 1 quartale búzát és 8 dénárt szolgáltatott, a nem teljestelkü ugyanannyit, az aratrum nélküli pedig 20 dénárt. Sopronszentmártonban (1646) telek és ház szerint történik a megkülönböztetés: telkenként $\frac{1}{2}$ köből búza, házankint 1 kenyér és 1 garas jár a tanítónak. Végül még egy fajta fizetési módozatot kell itt megemlítenünk, ez a telek és ház nagysága szerint van megszabva, tehát az előbb említettnek jobban kidolgozott formája. Erre jól például szolgál Oszlop (1680) község. Itt egész-telkes ház 1 köből búzát, a féltelkes fele annyit adott; a kis

¹ Pl. Répcesarudon (1674) 3 kocsit, Dérföldön (Répeczkőhalom filiája, 1674) 6 kocsit.

² Pl. Gyiróton (1646) minden telkes gazda $\frac{1}{2}$ köből búzát adott, az inquilinus és incola 1—1 garast; Alsópulyán (1646) minden telkes ház után 1 quartale gabonát, minden zsellértől pedig 5 dénárt kapott az iskolamester.

³ A nagyhöflányi (1680) papról az mondja a visitator: „Iugera terrae arabilis habet, sicut unus integrae sessionis, iugerum 37.” Sopronkertesnél (1641) viszont 30 holdat mond integra sessio nak. Zsirán (Vis, 1659) az adminisztráló plébános „iugera habet sicut una sessio integra, videlicet iugera 24.” Tehát egyes helyeken a föld minősége szerint különböző,

házak egyenkint $2\frac{1}{2}$ garast szolgáltattak, a háznélküli lakosok 2 garast. A rábai főesperesi kerületben az eddig felsoroltaktól előző szolgáltatást találunk: csak a házasok fizettek, még pedig mindenütt kb. egyenlőképen, 1 quartale gabonát és 4 dénárt.¹ Több helyen malmoktól is kapott a tanító gabonát.² Szőlővel beültetett helyeken szüretkor körüljárt a szőlőkben és ki mennyit akart, annyit adott neki mustból, illetve borból, ez az u. n. *collectura* vagy *mendicatio musti*.³ Ebből néha egész csinos mennyiséget gyűjthetett össze. Fertőszéleskúton (1641) a visitator az így nyert bort 30—40 urnára becsüli.⁴ Nemcsak a borból volt *collecturája* a tanítónak, hanem a gabonából is, aratás idején.⁵ A toronyóra kezeléséért is volt bizonyos jövedelme a községtől. Ezt általában 5—10 frtra tehetjük.⁶ A tanító volt a pap mellett a község esze, ő végezte a néha szükséges írásbeli munkát is; Lajtaszentmiklóson (1674) a szerződés-levél megírásáért (a *scriptione litterarum contractualium*) 6 garast kapott.

Negyedévenkint a tanulóktól is kapott bizonyos összeget az iskolamester. Némely községben mindenki ugyanannyit, rendszerint 25 dénárt fizetett;⁷ más helységekből a tanítás egyes fokozatai szerint különbözött a negyedévenként történő fizetés. Sopronnyéken (1674) pl. az alfabetista 20, az olvasó 25, az író 30, a számoló pedig 40 dénárt adott. Récényben (1674) a garasokban megszabott díjak a következők: alfabetistától 4, olvasótól 5, írótól 6, számólótól 8 garas. Némileg drágább a negyedévi összeg Lajtaszentmiklóson (1674): 5—10 garas. Legborsósabb a nagymartoni (1651), e szerint az olvasó 5, az író 10, a számoló 15 garast köteles fizetni. De ily magasan megszabott tandíj másutt nem igen fordul elő.

A tanítóknak nemcsak az iskolában, hanem a templomban, az

¹ Rábacsanak (1659), Páli (1659). — Megjegyzendő, hogy az ilyenmű szolgáltatást általában csak a házasok végezték, de nem ily egyöntetűen, mint itt.

² Csepregen (1659) egy malomtól évi 24 köből gabonát kapott a tanító a harangozókkal együtt, Vulkapordányban (1674) 4 malom, mindegyikétől $\frac{1}{2}$ köből búzát.

³ Pecsényéd (1641): „... vulgo dicitur *collectura*”; Ruszt (1680): szüretkor „*mendicatio musti*.”

⁴ Ezt ugyan soknak tartjuk, másutt seholsem olvastunk ennyiről. Általában 4—5 urnára tesszük az így nyert bort.

⁵ Ruszt (1680): „... in siligine etiam tempore messis reliquum dat ipsi quique, prout sibi placet.”

⁶ Sopronkeresztúron (1651) 5 frt., Sopronszentmártonban (1646) 5 köből gabona, Pecsényéden (1659) 5 frt. és 107 kenyér, Fertőrákoson (1651) 12 frt. Pecsényéd felhozott példájából látható, hogy a lakosoknak is hozzá kellett járulniuk.

⁷ Pl. Csáva (1674), Középpulya (1646), Gyirót (1674).

egyházi ténykedésekkel kapcsolatban is volt bizonyos szerepük és ezért meghatározott összeget kaptak. Elsősorban a stólára gondoltunk itt, de ezenkívül még idetartoznak a különböző állandóan vagy átmenetileg viselt egyéb templomi alkalmazások (orgonista, harangozó stb.) és a különféle ünnepi ajándékok, melyekben a pap mellett többször a tanító is részesedik.

A stólánál épenúgy vannak különbségek az egyes helyek között, amint azt a papi stólánál láttuk. Van német és horvát stóla. Lajtaszentmiklósnál (1674) azt olvassuk, hogy a tanító stólája a papénak egyharmada; ezt általános jellegűnek elfogadhatjuk, bár egyes díjszabásoknál (pl. az Esterházy-birtokok német stólájánál) határozottan felette áll az iskolamester stólája ennek a mértéknek. Az egész soproni főesperességre érvényes német stóla az 1651.-i Fertőrákosról szóló egyházlátogatási jelentés szerint a következő: keresztelés 2 garas, introductio 1 krajcár, házasság és a háromszori kihirdetésre szolgáló cédula (scheda promulgatoria) 6 garas, nagyobb temetés 6, kisebb 3, énekes szentmise 5, csendes 2 garas, házban való áldoztatás és utolsó kenet tetszésszerűen. Egyes pontjában messze túlszárnyalja ennek drágaságát az Esterházy-birtokok német stólája, eszerint a házasság kihirdetésére írt cédula 6 garas, keresztelés 2 garas, gyermek temetése 5 garas, egyéb temetés $\frac{1}{2}$ frt, házassági levél ugyanannyi.¹ Jóval szerényebb az Esterházy-birtokok horvát stólája. Keresztelés 1 garas, introductio 1 kr., házasságkötés és kihirdetőlevél 3 garas, nagyobb temetés 2, kisebb 1, énekes gyázmise 2, csendes 1 garas, otthon való áldozás és utolsókenet ad libitum.² A Sopron város kegyurasága alá tartozó községekben a stóla nem egységes; példaképen Balfét (1674) közöljük: keresztelés 2, házasság és kihirdető cédula 25 dénár + 1 pint bor + 1 sütemény, temetés 15, ha van beszéd 24, énekes szentmise 10, rendes 5, házban való áldoztatás és utolsó kenet 5—5 dénár. A lánzséri uradalomból Sopronnyékét (1674) ismertetjük: keresztelés 2 garas, házasság 35 dénár, temetés 6 garas, házban való áldoztatás és utolsókenet 10—10 dénár. Ez közel áll az Esterházy-birtok német stólájának magas díjszabásához. Érdekes Fertőszéleskúton (1641) a házassági stóla: belátásra bízott (ad arbitrium). A rábai főesperességi kerületben csak a temetés stóláját említi a visitator, ez egységes minden községben: 12 dénár.¹

¹ Lajtaszentgyörgy (1680).

² Selegszántó (1651).

³ Kapúvár (1659), Páli (1659) stb.

A legtöbb helyen a tanító orgonált és harangozott. Ezért külön fizetést kapott, pl. Ruszton (1674) a harangozásért, órakezelésért és orgonálásért együttvéve évi 16 frtot. Szárazvámon (1674), az orgonálásért a községtől 32, a templomtól 8 frt járt a tanítónak; Sopronnyéken (1674) 30 frt. A különböző alkalommal történő harangozásért mindig külön díjat kapott. A szarvkői (1651) iskolamester a napi háromszori harangozásért házankint 2 kr-t, a sopronkövesdi (1646) 5 dénárt évenként. Temetésre való harangozásért megint külön díj volt kiszabva, Vámosderecskén (1674) pl. 1 pint bor; másutt talán a temetési stólába foglalták be. Szüret idején a zivatar elleni harangozásért is fizettek több helyütt a lakosok; Peresztegen (1646) minden szőlő után 1 icce mustot.¹ Néhol a tanító sütötte az ostyákat; Sopronkertesén (1674) e címen a templomtól 1 vagy $\frac{1}{2}$ köből gabona járt neki. Fertőrákoson (1651) az egyházi fehérmű mosásáért 1 tallérban részesült. Bizonyos ünnepeken a pap mellett ő is kapott természetbeli vagy pénzbeli ajándékot. Sopronszentmártonban (1651) vízkeresztkor övé a pap bevételének $\frac{1}{4}$ része, az offertoriumból is volt ugyanakkor meg nem határozott részesedése. Sz. Márk napján, áldozócsütörtökön, úrnapiján, nagyboldogasszonykor, a templom védőszentjének és felszentelésének napján is járt bizonyos ajándék az iskolamesternek. Cinfalván (1659) sz. Márk és áldozócsütörtök ünnepén övé a papnak járó 15 garas egyharmada. Zárányban (1680) úrnapi- és nagyboldogasszonykor ugyanannyit, sz. Márk napján pedig 2 pint bort kap. Patrocinium alkalmával a szomszéd községek papjukkal, tanítóikkal körmenetben az ünneplő egyházba szoktak vonulni; e napon is kapott a tanító némely helyen a templomból ezek megvendégelésére bort és pénzt. Darázsfalun (1680) „pro tractatione dominorum parochorum et religiosorum“ $\frac{1}{2}$ urna bort és 1 frtot. Dedicatiokor is adott neki az egyház ajándékot; pl. Sopronkertesén (1674) 1 pint bort és $\frac{1}{2}$ frtot. Úgylátszik, hogy a filiákok is kiment a pappal együtt az istentisztelet megtartására: ilyenkor ott a pap bőséges villásreggelijében ő is részesedett.² Egyébként a filiáktól — melyeknek legtöbbször nem volt külön tanítójuk — ugyanannyi pénz, illetve terményjáradékot kapott, mint az anya-

¹ „Tempore vindemiarum pro pulsu contra tempestates habet a quavis vinea unam mediam musti.“

² Répcekehelyen (1674) ilyen alkalommal 4 tál étel és 2 pint bor állott kettejük rendelkezésére.

egyházban. Több helyen azt olvassuk, hogy az iskolamesteré az offertorium $\frac{1}{3}$ része.¹

A tanítónak járó szolgáltatásokat a lakósok nem mindenütt teljesítették lelkiismeretesen. De általában e téren nem tapasztalunk annyi hanyagságot, mint a plébánosoknál. Dérföldön (1651) a lakosság a tanítótól kívánt szolgáltatásnak csak a felét adja meg. Sopronkertesen (1641) a kijáró gabonának szintén csak felerészét kapja. Oszlopon (1641) több lakós nem akar fizetni a tanítónak. A siklódsdiak (Kisboldogasszony, 1651) pedig 3 hold szántóját nem bocsátják rendelkezésére. Különösen a 80-as években kellett a tanítónak — a paphoz hasonlóan — hitvány bérért szolgálnia. Kelénpatakon (1680) a visitator keveseli az iskolamesteri jövedelmet (29 köből gabona, 2 urna must és stóla). Vulkapordányban (1685): „parvum extorquere potest a miseris hominibus.“ Szarvkon (1685) szintén alig kap valamit, mert a lakósok nagyon szegények. Sércett (1685) kénytelen ingyen dolgozni.

Lajtaszéken és Vimpácon szerzetesek tanítottak. A lajtaszéki (1651) szerviták évi 6 köből búzát kaptak a községtől, a vimpáci (1659, 74, 80) minoriták ingyen végezték a népoktatást.

Végül még szólunk néhány szót az orgonista sekrestyés és harangozó külön fizetéséről. Adatainkat a Kismartonról szóló visitatióból meritjük; a többi helyen legtöbbször úgyis a tanító teljesítette e szolgálatokat, kivéve a sekrestyést, mert erre adataink nincsenek, de nem is valószínű, hogy e munkakört is a tanító töltötte volna be. 1659-ben az orgonista fizetése: a várostól 60 frt, fa helyett 8 frt, végül 4 urna bor, a fújtató (calcans organorum) az 1651.-i jelentés szerint évi 15 frtot kap. Ugyanekkor a sekrestyés fizetése: 114 frt, 8 urna bor, ostyasütésért még 2 köből búza. De ezt a jelentékeny jövedelmet (minden egyházi alkalmazottnál) ugyane visitatio jelentése szerint megcsökkentették. A következőkben ezt figyelemmel kísérhetjük. A harangozó fizetése 1650-ben 50 frt, az egyházi fehérenemű mosásáért és a toronyóra kezeléséért külön még 24 frt, collectura 8 urna bor és 2 mérő gabona, ezenfelül 6 mérő gabona a várostól. A harangozó stóla-díjszabása az 1680-i visitatio canonica szerint a következő: keresztelés 10 kr, házasság ugyanannyi, introductio 1 garas, énekes temetés $\frac{1}{2}$ tallér, ének nélküli 18 kr, énekes mise $\frac{1}{2}$ frt $\frac{1}{4}$ 5 garas.

¹ Pl. Császárfalu (1646), Gyirót (1646).

A katolikus élet általános képe. Térítések.

Sopronmegye katolikus élete a XVII. század második felében — nem tekintve az 1683.-i ellenséges átvonulás átmeneti jellegű pusztítását — fokozatosan emelkedik. A régi vallás egyre nagyobb körökben újra elterjed. E folyamatban legnagyobb jelentőségűnek a földesúri támogatást kell tekintenünk. Az oroszlánrész az Esterházyakat és Nádasdy Ferenc grófot illeti. Nádasdy 1643-ban tért át a katolikus egyházba¹ és e tettének a katolikus vallás elterjesztésére kiváló fontossága volt. Legfőbb törekvése, hogy jószágairól kiszorítsa a protestantizmust és e célra nem kimélt sem költséget, sem fáradságot. Buzgalmáról tanuskodik 40.000 megtért alattvaló, a lékai ágostoni és lorettomi szervita kolostor.² Ha e nagyérdemű férfiú idejében oly ember viselte megyénk főispáni méltóságát, mint Esterházy Miklós gr., a nagy nádor és fia, a buzgó Mária¹ tisztelő Pál: akkor nem csodálhatjuk, hogy Sopronmegye vallási megoszlása a katholicizmusra nagy mértékben kedvező változást mutat. Ennek a változásnak bekövetkezése nagyrészt a tőlünk tárgyalt korba esik.

Különösen nagyarányú a katolikus restaurációnak eredménye a rábai főesperesség területén. Itt 1659-ben alig 5—6 helyet látogatott meg a visitator, az 1697.-i visitatio pedig már több mint 30 községre terjedt ki és ezeknek kétharmadában a katolikusok fölényes többségben vannak,³ a további $\frac{1}{3}$ részt kitevő községek katolikusai csupán néhány helyen maradnak el jelentékenyen a protestánsok mellett.⁴

¹ Pauler: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. I. 30. l.

² U. o. 31. l.

³ Pl. Babóton 278 kath. — 1 prot. Veszékenyben 293 kath. — 2 prot. Vitnyéden 296 kath. — 5 protestáns. Kapúvárott 874 kath., protestáns nincs. Bogyoszlón 210 kath. — 60 prot. Szanyban 706 kath. — 18 prot. Szárföldön 332 kath. — 1 prot. (Szelecz Arnold jegyzeteiből).

⁴ Rábapordányban 44 kath. — 164 prot. Sopronnémetiben 19 kath. — 54 prot. Kisfaludon 56 kath. — 182 prot. Mihályiban 174 kath. — 433 prot. (U. o.)

A locsmándi kerületben is szépen előrehaladt a katolicizmus ügye: az 1697. évi visitatio több mint 10 oly községet említ meg, melyekben a katolikusok vannak többségben s amelyekre az előbbi visitatiók nem terjedtek ki, tehát új gyarapodást jelentenek. Különösen ki kell emelnünk Bő, Csapod, Keresztény, Sopronhorpács, Sajtoskál községeket; ezeknek csupán nevét említi az 1651.-i visitatio canonica és valamennyit protestáns parókiának mondja.¹ Oly kimondottan protestáns helyeken is, amilyen volt a század közepén Fertőszentmiklós és Nagycenk, óriási katolikus többséget találunk a század végén (994 kath. — 11 prot.; 518 kath. — 48 prot).² Másrészt sok tisztán katolikus lakosságú községet találunk, ilyenek: Sopronszécsény, Nagylózs, Lövő, Csepreg, Süttör, Ólmod, Alsólászló, Alsópulya, Sopronudvard, Haracsony, Gyirót, Szabadbáránd, Borisfalva, Lók, Közép- és Felsőpulya, Sopronszentmárton, Vámosderecske, Borsmonostor, Ligvánd.³

A soproni főesperesség nemcsak a templomok külsejét és belsejét, a plébániák gazdasági állapotát illetőleg válik ki és áll első helyen a megyében, hanem a katolicizmus mellett való kitartás szempontjából is. Érthető ez abból, hogy e területen a községek legnagyobb része a nagyérdemű Esterházy-család birtoka. Ezen a vidéken az egész félszázadon át találunk szép számmal tiszta katolikus lakosságú helyeket. Ilyenek: Büdöskút, Cinfalva, Darázsfalu, Darufalva, Kismarton, Lajtapordány, Lajtaszék, Lajtaújfalu, Oszlop, Pecsényéd, Rétfalu, Selegszántó, Sopronkertes, Szarvkő, Vimpác, Vulkapordány. A protestantizmushoz hajló Sopron város kegyurasága alá tartozó községekben (Ágfalva, Fertőmeggyes, Kelénpatak, Lépesfalva, Sopronbámfalva) eléggé meglátszik a lutheránus kegyúri hatás: a horvát lakosságú Kelénpatak kivételével valamennyiben túlnyomó többségben vannak az evangélikusok.⁴ Ugyanez a vallási megoszlás még ma is megvan a jelzett helyeken. Ezeken kívül még Borbolyát, Rusztot és Somfalvát kell megemlítenünk, mint a főesperesség jellegzetesen protestáns fészkeit.⁵ Sopronban

¹ Az 1697-i visitatio szerint a lakosok vallási megoszlása e helyeken a következő: Bő és Sopronhorpács tiszta katolikus; Csapodon 157 kath. — 73 prot. Keresztényben 218 kath. — 1 prot. Sajtoskálon 90 kath. — 82 prot. (U. o.)

² U. o.

³ U. o.

⁴ V. ö. Payr: A dunántúli ev. egyházker. tört. I. 15—21. l.

⁵ Ma már mindhárom helyen a katolikusok vannak többségben. Somfalva az 1641-i visitatio canonica szerint Kálvin követőivel teli.

— mely a lutheránusoknak főerőssége volt — 1674-ben valamennyi templomot elvette a kormány a protestánsoktól és visszaadta őket a katolikusoknak.¹ A protestáns istentisztelet az Eggenberg-házba szorult. Ide azután mindenféle rendű és rangú hívők jöttek el a messze környékből (ahol nem lehetett protestáns istentiszteletet tartani), bár a királyi engedély szerint csak a királyi és fejedelmi követeknek, a rendek képviselőinek, császári és udvari tanácsosoknak és a városban lakóknak volt erre joguk. Ezért a király 1675. ápr. 21.-én kelt levelében megtiltotta e jogtalan eljárást.² Sopronéval merőben ellentétesek Kismarton vallási viszonyai: itt a lakósok mind buzgó katolikusok, akik még eretnek szolgát vagy szolgálót sem tűrnek meg városukban (1651, 59, 74).

A protestánsoknak az országgyűlésen előterjesztett vallási sérelmei közt többször szerepel Sopronmegye is. 1662-ben a pozsonyi országgyűlésen 25 erőszakkal elvett templomot sorolnak fel. Az 1681.-i soproni országgyűlésen újabb templom-, parókia- és iskola-foglalások miatt panaszkodnak; végül 1687-ben újra — nagyrészt a már előző alkalmakkor is felhozott — templomok elfoglalása ügyében nyújtottak be sérelmi iratot.³ A megyében egyébként az eretnek imaházak nagyrésztét már 1674-ben megszüntették; az 1681.-i soproni országgyűlés Sopronon kívül még két helyet jelölt ki az evangélikus vallás szabad gyakorlására: Nemeskért és Vadosfát.⁴

A földesúri kényszer mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk a papság működését sem: ennek is volt jelentékeny része a katolikus restauráció munkájában. Mert akármennyire is beszélünk a földesúri erőszakosságról: ez csak külsőleges kezdete volt a katholizálásnak, a lakósság igazi lelki átgyúrása a plébános feladata volt. Ezt több helyen ki is fejezi a visitator. Csepregen (1646) a visitatio szerint 250 katolikus van, ezek nagy részét a buzgó Szentthamásy Máté térítette meg. Az 1659.-i egyházlátogatás alkalmával már alig volt e helyen protestáns, ami a Pázmáneumban tanult lelkes plébános és egyúttal ~~Payr~~ locsmándi ~~Besperes~~,
Besperes,

¹ Az 1670-i visitatiókor még csak az egyetlen kis Szentlélek-templom volt a katolikusoké.

² *Protocollosum Com. Sopr. Tom. II. 1117. V. ö. Drinóczy: Böngészet Sopronmegye ismeretéhez, 50—51. l. V. ö. Payr: A soproni ev. egyházköz-ség tört. I. 434. s köv. ll.*

³ Zsilinszky: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve, 198—204., 497—98., 561. ll.

⁴ Drinóczy: Id. m. 51—52. l.

Szakonyi János érdeme. Pedig nehéz sora lehetett: egyedül működött a népes községben! Sopronudvardon (Alsópulya filiája, 1646) a visitatio jelentés szerint a protestánsok megtérnének, ha lenne jó papjuk. Szárazvámon (1659) az ottlevő egyetlen eretnek „commissus est Domino Parocho convertendus“. Felsőfehéregyházán (1680) többen gyanúsak, vajjon nem eretnekek-e; a visitator megbizsa a plébánost, hogy figyelje meg ezeket, hogy gyónnak-e minden évben és ha nem teszik meg, jelentse az ordináriusnak vagy a főesperesnek. Ügylátszik, hogy a gyónás elvégzését szigorúan ellenőrizték, mert másutt is olvasunk e tárgyról. Oszlopon (1651) többen azzal gyanúsíthatók, hogy a kötelező szentgyónást nem végezték el; Lajtaszentgyörgyön (1651) egy nő intés után sem gyónt meg és a gyermekágyast kötelező avatásnak sem tett eleget. Mint jellemző esetet említjük meg, hogy az 1696.-i visitatio canonica a községek vallási megoszlásának leírását a gyónók és nem-gyónók számbavételével adja.¹

A katolikus plébánosnak nemcsak az eretnekekkel, hanem a saját híveivel is sok baja volt. Sokszor megismétlődik az egyházlátogatási könyvekben az a panasz, hogy a katolikus lakosok nagyon ridegek, makacsok, keménynyakúak; az egyházi javakkal, a papnak tartozó kötelezettségekkel nem törődnek; engedetlenek, lanyhák, bárdolatlanok, papjukkal viszálykodók.² Darufalva (1659) horvát lakói mind katolikusok, de az ünnepeket — főként a magyar vonatkozásúakat — nem igen ülik meg. Ezzel szemben Márcfalva (1651) német lakosai nagyrészt protestánsok, „omnes tamen festorum Hungariae observantes.“ A földesúr hatalma csak a saját jobbágyságra terjedt; az önálló foglalkozást űzőket nem lehetett oly könnyen kényszeríteni. Jellemző e szempontból az a gyakori jelenség, hogy szintiszta katolikus községben egy-két ember, legtöbbször a mészáros és korcsmáros, protestáns.³ Általános jelenség, hogy katolikus községben a sokat hangoztatott türelmetlenség ellenére is évtizedeken át fenn tudta magát tartani egy-két protestáns család, illetve személy. Pl. Fraknón 1651-ben 4 eretnek volt, ugyanennyit jelez az 1659.-i visitatio is. Kelénpatakon

¹ Szelec Arnold jegyzeteiből.

² Páli (1659), Szikra (1680), Selegszántó (1674), Sopronkertes (1674), Répceköhalom (1674), Peresznye (1651), Fertőrákos (1651).

³ Kelénpatakon (1659) és Vámosderecskén (1651) a mészáros, Büdös-kúton (1659) és Selegszántón (1659) a korcsmáros kivételével mindenki katolikus.

*V. Hallapodány (1657), Lajta-
patak (1641), Selegszántó (1641);*

1659-ben, sőt még 1674-ben is csupán egy protestáns volt: a mészáros. Fertőrákoson 1651-ben 1 telkes volt csak protestáns, 1659-ben 3 eretnekről szól a visitator, 1674-ben kettőről; pedig itt a győri püspök volt a földesúr. Sőt a protestáns-üldözésről annyiszor aposztrofált Nádasdy Ferenc gr. birtokain is találunk sok helyen szép számmal protestánsokat. Sopronkövesden (1646) feles a lakosság vallási megoszlása; Lövön 1646-ban 41 telkes közül 14, 1659-ben 30 közül 13 katolikus. Peresztegen a protestánsok nagy többségben vannak és a katolikusok száma 13 év év alatt (1646–56) semmivel sem növekedett: mindkét visitatio alkalmával csak tízenketten voltak. Csepregben, eme egykor oly nevezetes protestáns középpontban, még 8 évvel a földesúr Nádasdy megtérése után is a 3 templom közül kettő eretnek kézben volt. Ugyanitt 1655-ben két kolduló ferencrendi testvért vallási gyűlöletből súlyosan megsebesítettek.¹ Fertőszentmiklóson — hol szintén Nádasdy volt a földesúr — a templom még 1659-ben is a lutheránusok kezében volt, a katolikusok fából épült helyiségben tartották istentiszteletüket; még harangjuk sem volt, úgy hogy a protestánsok harangozásához kellett alkalmazkodniok; temetéséknél pedig — minthogy saját tanítójuk nem volt — az eretnek iskola-mestert és diákjait voltak kénytelenek igénybevenni. Szilen (1659) a templomot a lutheránusok használták, a katolikus papnak a Nádasdytól felajánlott házzal kellett megelégednie. Kapúvár (1659) plébániatemplomát — mely Babóton volt — Nádasdy az ottani öreg, vak prédikátor működése idejéig protestáns kézen hagyta, a katolikus papnak pedig Kapúvárott jelölt ki parókiát. Pedig itt csak várkapolna volt. Látjuk a felhozott példákból, hogy még az annyira támadott „hitehagyó“ Nádasdy Ferenc grófban is volt kímélet a pretestánsokkal szemben!

Ámbár Sopronmegyének oly kiváló katolikus földesurai voltak, mint az Esterházyak és Nádasdy Ferenc gróf és bár az örökös főispáni méltóságot az Esterházy-család tagjai viselték, sőt a tőlünk tárgyalt időben két ízben a nádor is közülük került, mindegyik nagy pártfogók ellenére is volt részük üldözésben a sopronmegyei katolikusoknak. Sopron városának ellenséges magatartásáról már szóltunk. Itt még két dolgot akarunk hozzátenni. A város kapúi előtt álló keresztek, melyek idővel elromoltak, az evangélikusok nem akarták kijavítani, sem a katolikusok által nem

¹ Magyar Sion, 1865. (III. évf.) 757. 1.

engedték őket helyrehozni. Nádasdy Ferenc a külvárosban saját telkén sekrestyét akart építtetni, de a város tanácsa nem engedte.¹ A Kabold várához tartozó községekben, minthogy részben eretnekek a földesurak, a lakosságot megakadályozzák szabad vallásgyakorlatában. Aposztata-ciszterci a vallási ügyek vezetője. A templomot mind az öt községben az eretnekek használják, pedig a katolikusok többségben vannak.² Harkán (1674), hol Sopron városa volt a kegyúr, még 1674-ben is oly merészek voltak a lutheránusok, hogy elfoglalták a templomot. Ruszton (1685) a protestánsok kezei közt kelyhek voltak és ezeket nem akarták átadni a plébánosnak. Csepregen, mikor Nádasdy 1643-ban, megtérése után a Sz. Miklós-templomot Lányi Mihály vasvári préposttal kiengeszteltetni akarta, a nagy számú összecsődült lakosság a szertartást megzavarta, gúnyolódott és nem is engedte befejezni.³ Felső- és Alsószopor protestáns lakói erőszakkal elfoglalták 1670 után az ottani templomot; ezért Szelepcsényi esztergomi érsek Ófelsége nevében intette őket, hogy adják vissza, mert különben kényszeríteni fogja rá őket.⁴ Ezzel egyidejűleg — az 1671 márc. 16.-i megyei közgyűlésen — Esterházy Pál gr. követői útján tiltakozott a rábapordányi templom elfoglalása ellen. Petőfalva (Borbolya filiája, 1685) lutheránus prédikátora Sopronban összeadott két petőfalvai lakóst, ezek közül a lány katolikus volt, de a prédikátor csábítására áttért a lutheránus vallásra és nagy botrányul a községben tartózkodik. A visitator az Egyház joga elleni cselekedetért a lutheránus lelkészt a Szentszék elé óhajtja idéztetni. A vegyes házasságnak hasonló szomorú következményét olvassuk Répce-micskénél (Répcesarud filiája, 1674). Itt szintén a leány lett — a házasság után — férje kedvéért eretnekké. A ~~frigyért~~ a katolikus ^{frigyért} Sibrik Kristófnak megbüntetését javasolja a visitator. Kópházán (1651) a lakosok mind katolikusok, de a földesúri nyomás miatt kislelkűek.⁵

A katolikusok szegénységét több helyen kiemeli az egyházlátogatással megbízott főesperes. Így a kópházaiakról (1651) azt mondja, hogy jók, de szegények. Különösen megfigyelhető ez olyan

¹ A katolikus rendek sérelme az 1659.-i országgyűlésen. Zsilinszky Id. m. 183. l.

² Sopronszentmárton (1646).

³ Protoc. Sopr. tom. I. 566. l. (Balics Lajos kanonok jegyzeteiből).

⁴ Prot. Com. Sopr. Tom. II. 862. l.

⁵ „Ob impositum a dominis terrestribus jugum in catholica religione pusillanimes.“

helyeken, ahol a lakosság vegyes vallású. Okán (1651) a német lakosságból a telkesek mind protestánsok, a zsellérek és egyéb napszámosok katolikusok. Az 1659.-i visitatio szerint a lakosság fele katolikus, de a telkesek közül csak a kisebbik rész. 1674-ben már egy nemesi ház kivételével mindenki megtért. Mennyire meglátszik tehát a társadalmi és gazdasági állapot még az áttérésnél is! Ruszton (1651) a telkesek közül csak kettő katolikus; katolikusok továbbá még a napszámosok (operarii). Borbolyán (1674) a földesúr, Esterházy, jobbágyain, alkalmazottain kívül mindenki protestáns.

Hosszabb ideig tartó paphiánnyal nem találkozunk: csak egyes helyeken elszórva fordultak elő ily irányú fogyatkozások. Csepregen (1659) két papnak kellett volna működnie, de csak egy volt. Ruszton (1641) másfél évig senki sem volt a szentségek kiszolgáltatására és prédikálásra. A visitator a feketevárosi plébánost bízta meg az adminisztrálással, utóbb (1651) a szentmargitbányai, majd (1659) az okai pap végezte itt a szükséges egyházi teendőket, az 1674.-i visitatio-jelentés szerint már külön papja van. A sopronszentmártoni plébánosra a visitator a Kabold várához tartozó öt község lelki gondozását bízta (1646). Lóknak (1646) négy leányegyháza volt. Általában a locsmánderkerületben majdnem minden plébániának volt egy-két filiája. A soproniban túlnyomó a leányegyház nélküli plébániák száma. A rábaiban már több a filia. Nagy meglepéssel állapíthatjuk meg, hogy a felhasznált tíz kötet canonica visitatióban a licenciátusnak egyetlen helyen sem találtuk nyomát. Valószínű azonban, hogy a rábai kerületben — melyből csak nagyon kevés község egyházi viszonyait ismerteti a visitator — voltak licenciátusok, hiszen az 1697.-i visitatióban olvasunk róluk, pedig akkorra már a katolikusok helyzete ott jobbra fordult.

Karácsonyi János a mohácsi vésztől a szatmári békéig terjedő kor egyházi építkezéséről szólva, megállapítja, hogy a korszakban az egész országban alig 3—4 templom épült, hiszen még a régi templomokat is alig tudták fenntartani.¹ Ily viszonyok mellett igazán meglepően szép az a kép, melyet megyénk templomairól adhatunk és talán feljogosít arra a következtetésre, hogy jeles egyháztörténészünk e tekintetben túlzó pesszimizmussal ítélte meg a helyzetet, ami egyébként — előmunkálatok hiányában — egyáltalán nem csodálható. Több ~~ily~~ templom, illetve kápolna épült: a lajtászent-

¹ Magyarország egyháztört. ² 220. 1.

miklósi (1680) templom 1669-ben a földesúr (Esterházyak) és a község áldozatkészségéből, a fraknónádasdi (1674) szentegyház és a Szentháromság-kápolna Oszlopon (1680). Újjáépítés és javítás gyakori jelenség. A cinfalvai (1680) az egyház költségén épült újjá, a nagymartoni (1659) kívül-belül restaurált, a nagyhöflányi (1674) újonnan meg~~szob~~szobított, Tormafalú (1674) alapjától újjáépített, a község költségén, pedig csak leányegyház volt. Restaurált templomok még a pecsenyédi (1659), fertőféhéregyházi (1680), völgyfalvai (1680), zárányi (1680) és csornai (1659). A kisebb arányú kijavításokat nem is említjük. Mindezekben nemcsak a földesurak, hanem a szegény nép fillérei is képviselve voltak, sőt néhol kizárólagosan ezek. Vis (1659) lakószai közös elhatározással megígérték a visitatornak, hogy mindegyikük, ha bort ad el, 1 urna után 1 garast ad „pro aedificio ecclesiae“, még a nemesek is.

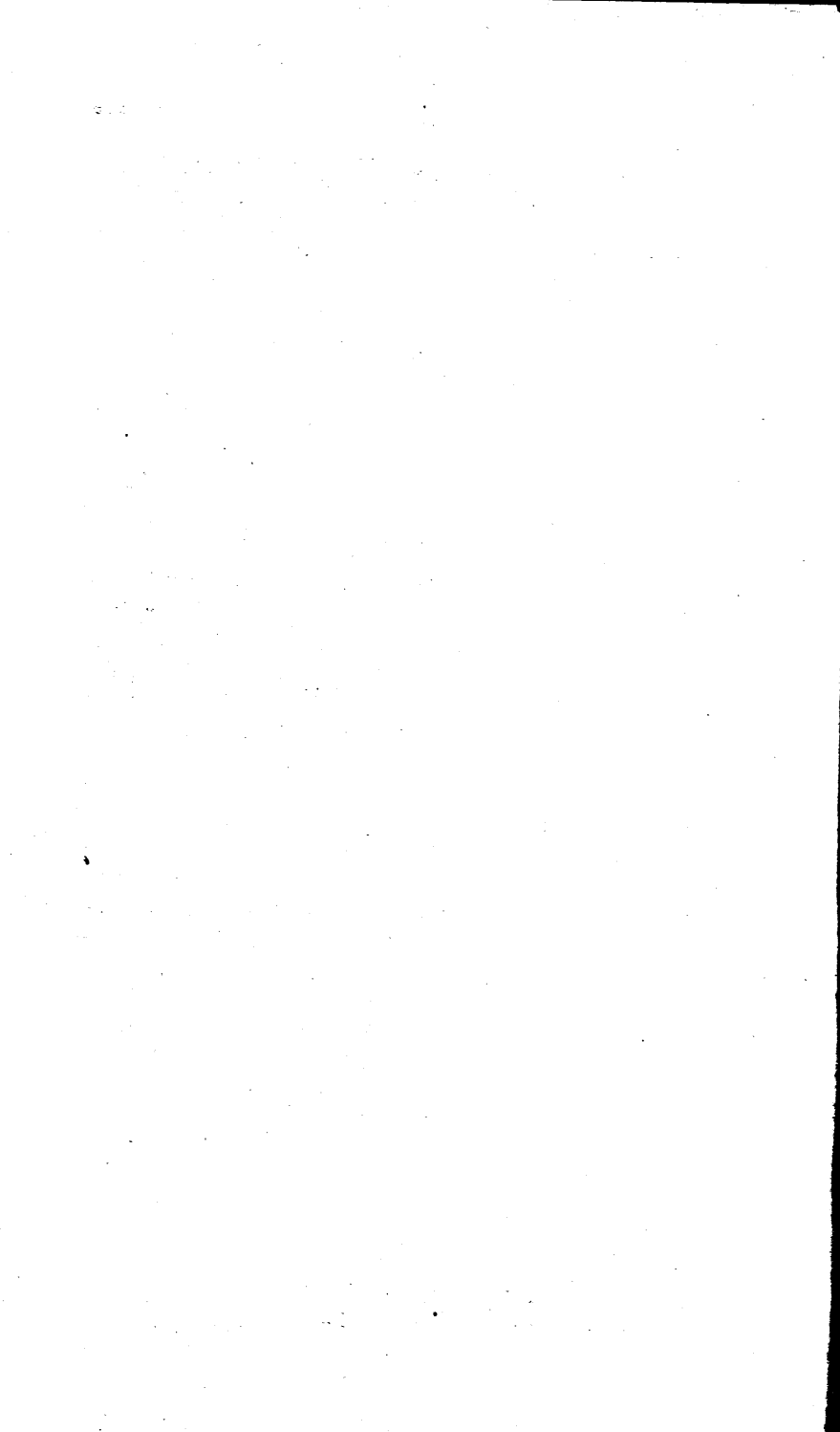
Végül még néhány szót a lelkészkezdő papságról. Nemcsak a vallási ügyekkel törődött, hanem alkalomadtán hazájának, népének is szolgált. Pl. Csepregnek az 1670-es években szereplő plébánosa, Kissevics Horváth János győri kanonok, tevékeny szerepet játszott a megyei életben és a megyegyűlés többször küldte követként kényes ügyekben (pl. adóenyhítés) a királyhoz és Kollonichhoz.¹ A felszabadító háború költségeihez is hozzájárult a klérus. A főesperes kivetése szerint a gazdagabb plébánosok 5, a szegényebbek pedig (15-en) 1—1 lovast állítanak ki, a sopronbánfalvai pálosok kettőt, a soproni javadalmas papok összesen 6 lovast.²

Ha Sopronmegye egyházi állapotait összehasonlítjuk az ugyan-csak királyi területen fekvő felvidéki megyék elszomorítóan rendezetlen és ijesztően szegényes egyházi viszonyaival:³ akkor valóban jogosan mondhatjuk, hogy Sopronmegye nemcsak a jelenben az ország legkultúraltabb, legrendezettebb megyéi közé tartozik, hanem a múltban is zászlótartója volt a magyar műveltségnek.

¹ Prot. Com. Sopr. Tom. II. 1151., 53., 70. II.

² U. o. 1279. I. (1682. szept. 7. i. gyűlés).

³ V. ö. Maurer: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, 266—268. I.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Források	III—V
Bevezetés	VII—VIII
Néhány szó a canonica visitationóról	1—2
A templomok és felszerelésük	3—21
Liturgikus edények, ruhák és egyéb felszerelés	22—29
Milyen károkat okoztak a felkelők és törökök a templomoknak és felszerelésüknek 1683-ban	30—32
A templomok javai	33—52
A templomok könyvei	53—56
A papok tanulási helye, műveltsége, nemzetisége és életkora	57—64
Szerzetesek a plébániákon	65—66
A papság erkölcsi állapota	67—69
A plébánosok jövedelme	70—78
A parókiák és birtokaik	79—84
A kegyurak és gondnokok	85—87
A katolikus népoktatás elterjedettsége és művelődési képe. Az iskolák	88—91
A tanítók vallása, műveltsége, nemzetisége, kora és munkaköre ..	92—95
A tanítók lakása és jövedelme	96—101
A katolikus élet általános képe. Térítések	102—109

